

TÜRKTOB
TÜRKİYE TOHUMCULAR BİRLİĞİ

STRATEJİK YAKLAŞIMLA TOHUMLUK DIŞ TİCARETİ RAPORU

**Türkiye Tohumcular Birliği
(TÜRKTOB)**

Adres: Ehlibeyt Mah. Tekstilciler Cad. Libra Kule No.:21 / Kat: 1

Balgat - Çankaya / ANKARA

Telefon: 0312 472 81 72 - 73

Faks: 0312 472 81 93

E-posta: iletisim@turktob.org.tr

turktob.org.tr

**Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü
(TEPGE)**

Adres: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı, 06800, Çankaya / ANKARA

Telefon: 0312 287 58 33 - 07

Faks: 0312 287 54 58

E-posta: tepge@tarimorman.gov.tr

arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge

Stratejik Yaklaşım

TOHUMLUK DIŞ TİCARETİ

Raportör

Dr. Kemalettin TAŐDAN / TEPGE

Koordinasyon

Dr. MuhteŐem TORUN / TÜRKTÖB

Dr. Uęur İLKDOęAN / TEPGE

Çalışma Grubu

Eda AYGÖREN / TEPGE

Dr. Selda ARSLAN / TEPGE

Melike ÖZCAN / TEPGE

2023

İçindekiler

1. GİRİŞ	1
2. DÜNYA.....	5
2.1. Dünya Tohumluk Ticareti	8
2.1.1. Tohumlar.....	14
2.1.1.1. Patates Tohumu.....	14
2.1.1.2. Buğday Tohumu.....	15
2.1.1.3. Mısır Tohumu.....	17
2.1.1.4. Pamuk Tohumu	19
2.1.1.5. Sebze Tohumları	21
2.1.2. Süs Bitkileri	22
2.1.2.1. Çiçek Soğanları	22
2.1.2.2. Çiçek Tohumları.....	24
2.1.3. Fidanlar	25
2.1.3.1. Köklendirilmemiş Asma Çelikleri ve Daldırmaları	25
2.1.3.2. Meyve Fidanları	27
3. TÜRKİYE	29
3.1. TÜRKTOB ve Alt Birlikleri.....	30
3.2. Tohumluk Üretimi.....	33
3.3. Destekleme	40
3.4. Dış Ticaret Akış Şeması.....	42
3.5. Dış Ticaret Mevzuatı.....	43
4. DIŞ TİCARET ANALİZİ	46
4.1. Tohumluk Dış Ticaretinde Hedef Ülke ve Ülke Grupları	54
4.1.1. AB.....	54
4.1.2. ECOSA	60
4.1.3. MINT	63
4.1.4. Balkanlar	67
4.1.5. MENA.....	69
4.1.6. Güney Asya.....	76
4.1.7. Diğer Ülkeler	79
4.2. Ürün Grupları Bazında Dış Ticaret Analizi	82

4.2.1. Tohumlar.....	82
4.2.1.1. Baklagil tohumları.....	83
4.2.1.2. Çim, çayırotu ve yem bitkileri tohumları.....	87
4.2.1.3. Endüstri bitkileri tohumları.....	90
4.2.1.4. Sebze tohumları.....	93
4.2.1.5. Tarla bitkileri tohumları.....	97
4.2.2. Süs Bitkileri.....	100
4.2.2.1. Canlı bitkiler.....	101
4.2.2.2. Çiçek tohumları ve soğanları.....	104
4.2.3. Fidan.....	107
5. SEKTÖR DEĞERLENDİRMELERİ.....	111
5.1. Tohumluk Dış Ticareti GZFT Analizi.....	111
5.1.1. Güçlü yanlar.....	111
5.1.2. Zayıf yanlar.....	112
5.1.3. Fırsatlar.....	113
5.1.4. Tehditler.....	114
5.2. Tohumluk Dış Ticaretine İlişkin Sektör Görüşleri.....	116
5.2.1. Hedef ve rakip pazarlar.....	116
5.2.2. Dış ticarete engelleyici veya kısıtlayıcı faktörler.....	121
5.2.3. Ülke temsilcilikleri tercihleri.....	122
5.2.4. Dış ticaret ile ilgili sorunlar.....	124
6. GENEL DEĞERLENDİRME.....	130
KAYNAKLAR.....	135
EKLER.....	137

Tablolar

Tablo 1. Küresel tohum pazarındaki en büyük 10 şirketin cirosu	8
Tablo 2. Dünya tohumluk ticareti	10
Tablo 3. Tohumluk ticaretinde ürün gruplarına göre ilk 5 ülke ve Türkiye'nin yeri.....	11
Tablo 4. 2016-2020 döneminde tohum ticareti en fazla artan 20 ülke.....	13
Tablo 5. Dünya patates tohumu ticareti	14
Tablo 6. Dünya buğday tohumu ticareti.....	16
Tablo 7. Dünya mısır tohumu ticareti	18
Tablo 8. Dünya pamuk tohumu ticareti.....	20
Tablo 9. Dünya sebze tohumları ticareti	21
Tablo 10. Dünya çiçek soğanları ticareti.....	23
Tablo 11. Dünya çiçek tohumları ticareti.....	24
Tablo 12. Dünya köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ticareti.....	26
Tablo 13. Dünya meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar ticareti	27
Tablo 14. TÜRKTOB alt birliklerinin üye sayıları ve illere göre dağılımı	32
Tablo 15. Tohumluk üretimi	35
Tablo 16. Süs bitkileri üretim miktarı	37
Tablo 17. Sertifikalı tohumlarda ihtiyacı karşılama oranı	39
Tablo 18. 2023 yılında uygulanacak sertifikalı tohum kullanım desteği.....	41
Tablo 19. Sertifikalı fidan üretim desteği	41
Tablo 20. Sertifikalı fidan/fide ve standart fidan kullanım desteği.....	41
Tablo 21. Sertifikalı tohum üretim desteği	42
Tablo 22. Tohumluk üretim ve kullanım desteği verilen alan ve destekleme tutarı	42
Tablo 23. Tohumluk ihracatı.....	48
Tablo 24. Tohumluk ithalatı.....	49
Tablo 25. Dış ticaret dengesi.....	50
Tablo 26. Ülkelere göre tohumluk dış ticareti	53
Tablo 27. AB'nin tohumluk dış ticareti	56
Tablo 28. Türkiye'nin AB ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti.....	57
Tablo 29. Türkiye'nin AB ile ülke bazında tohumluk ticareti	58
Tablo 30. Türkiye'nin ECOSA ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti	61

Tablo 31. Türkiye'nin ECOSA ile ülke bazında tohumluk ticareti	63
Tablo 32. Türkiye'nin MINT ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti	64
Tablo 33. Balkanlar, ECOSA ve MINT ülkelerinin tohumluk dış ticareti	65
Tablo 34. Türkiye'nin MINT ülkeleri ile tohumluk ticareti	66
Tablo 35. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti	68
Tablo 36. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile tohumluk ticareti	69
Tablo 37. Türkiye'nin MENA ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti	71
Tablo 38. Türkiye'nin MENA ülkeleri ile tohumluk ticareti	72
Tablo 39. MENA, Güney Asya ülkelerinin ve seçilmiş bazı ülkelerin tohum dış ticareti.....	74
Tablo 40. Türkiye'nin Güney Asya ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti	77
Tablo 41. Türkiye'nin Güney Asya ülkeleri ile tohumluk ticareti.....	78
Tablo 42. Türkiye'nin seçilmiş bazı ülkeler ile tohumluk ticareti	80
Tablo 43. Türkiye'nin seçilmiş bazı ülkeler ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti.....	81
Tablo 44. Baklagil tohumları dış ticareti.....	84
Tablo 45. Baklagil tohumları dış ticaretinin dağılımı	85
Tablo 46. Baklagil tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	86
Tablo 47. Çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumları dış ticareti.....	88
Tablo 48. Çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumları dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı	89
Tablo 49. Dünya çim ve yem bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	89
Tablo 50. Endüstri bitkileri tohumları dış ticareti.....	91
Tablo 51. Endüstri bitkileri tohumları dış ticaretinin dağılımı	92
Tablo 52. Dünya endüstri bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	93
Tablo 53. Sebze tohumları dış ticareti.....	94
Tablo 54. Sebze tohumları dış ticaretinin dağılımı	95
Tablo 55. Dünya sebze tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı	97
Tablo 56. Tarla bitkileri tohumları dış ticareti.....	98
Tablo 57. Tarla bitkileri tohumları dış ticaretinin dağılımı.....	99
Tablo 58. Dünya tarla bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	100
Tablo 59. Canlı bitkiler tohumları dış ticareti.....	101
Tablo 60. Canlı bitkiler dış ticaretinin dağılımı	102

Tablo 61. Dünya dış mekan bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	103
Tablo 62. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticareti	105
Tablo 63. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticaretinin dağılımı	106
Tablo 64. Dünya Çiçek tohumları ve soğanları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı.....	106
Tablo 65. Fidan dış ticareti.....	108
Tablo 66. Fidan tohumları dış ticaretinin dağılımı.....	109
Tablo 67. Dünya fidan ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı	110
Tablo 68. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde güçlü yanlar	111
Tablo 69. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde zayıf yanlar	113
Tablo 70. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde fırsatlar	114
Tablo 71. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde tehditler	115
Tablo 72. Tohumluk ihracatında mevcut, rakip ve hedef ülkeler	118
Tablo 73. Tohumluk ithalatında mevcut, rakip ve hedef ülkeler	120
Tablo 74. Dış ticarete engelleyici ya da kısıtlayıcı faktörler	121
Tablo 75. Başka ülkelerde temsilciliği olan firmalar	123
Tablo 76. Dış temsilcilikler hakkındaki tercihler.....	123
Tablo 77. Tohumluk dış ticaretine ilişkin sorunlar	124
Tablo 78. Sektör temsilcilerine göre en önemli sorunlar ve çözüm önerileri	126

Grafikler

Grafik 1. Küresel tohum pazarında büyüme tahmini	7
Grafik 2. Dünya tohumluk ihracatı	9
Grafik 3. Ülkelere göre tohumluk ticaret dengesi	12
Grafik 4. Patates tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	15
Grafik 5. Buğday tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	17
Grafik 6. Mısır tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	19
Grafik 7. Pamuk tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	20
Grafik 8. Sebze tohumları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	22
Grafik 9. Çiçek soğanları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	23
Grafik 10. Çiçek tohumları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	25
Grafik 11. Köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	26
Grafik 12. Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı	28
Grafik 13. Tohum üretimi	34
Grafik 14. Tohum üretiminde kamu ve özel sektörün payı	40
Grafik 15. Tohumluk dış ticareti	46
Grafik 16. Tohumluk dış ticaretinde en yüksek paya sahip 10 ürün	52
Grafik 17. Tohumluk dış ticaret dengesinde fazla ve açık veren ilk 10 ürün	53
Grafik 18. AB ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	55
Grafik 19. Türkiye - AB tohumluk dış ticaretinde denge	59
Grafik 20. ECOSA ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	60
Grafik 21. Türkiye - ECOSA tohumluk dış ticaretinde denge	62
Grafik 22. MINT ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	64
Grafik 23. Türkiye - MINT ülkeleri tohumluk dış ticaretinde denge	66
Grafik 24. Balkan ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	67
Grafik 25. Türkiye – Balkanlar tohumluk dış ticaretinde denge	69
Grafik 26. MENA ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	70
Grafik 27. Türkiye – MENA tohumluk dış ticaretinde denge	72
Grafik 28. Güney Asya ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi	77
Grafik 29. Türkiye – Güney Asya tohumluk dış ticaretinde denge	78
Grafik 30. Seçilmiş ülkelerde tohumluk dış ticaret dengesi	79

Grafik 31. Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle tohumluk dış ticaretinde denge.....	82
Grafik 32. Baklagil tohumları dış ticareti	83
Grafik 33. Çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumları dış ticareti.....	87
Grafik 34. Endüstri bitkileri tohumları dış ticareti.....	90
Grafik 35. Sebze tohumları dış ticareti	94
Grafik 36. Tarla bitkileri tohumları dış ticareti.....	97
Grafik 37. Canlı bitkiler dış ticareti	101
Grafik 38. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticareti	104
Grafik 39. Fidan dış ticareti	107

Şekiller

Şekil 1. Türkiye'de tohumculuğun kronolojisi	30
Şekil 2. Süs bitkileri dış ticaretinde ürün akış şeması.....	43

Haritalar

Harita 1. Alt birliklerin en fazla üyesinin bulunduğu 10 il	33
Harita 2. İllere göre sertifikalı tohum üretimi	36
Harita 3. Tohumluk dış ticaretinde ilk 10 ülke	54
Harita 4. Tohumluk ihracatında hedef ya da örnek ülke ve ülke grupları.....	55

1. GİRİŞ

Son birkaç on yıllık döneme kadar sadece beslenme ve ticaretten elde edilen geliri artıran bir sektör olarak değerlendirilen tarım çeşitli faktörlerle stratejik sektör olarak nitelenmeye başlamıştır. Bu faktörler sanayide artan kullanım, 2010'a doğru sıklaşan ve güçlü etkileri sonrasında da devam eden küresel ekonomik krizler, iklim değişikliğine bağlı ülkesel düzeyde felaket seviyesine ulaşabilen kuraklık ve sel gibi olaylardır. COVID-19 pandemisi ise sektöre bakışı tamamen değiştirirken, Rusya – Ukrayna savaşı tarımsal ürünlerin ve bu ürünlerin ticaretine ilişkin “savunma sanayi kadar önemli belki daha da önemli” nitelemesinin bir gerçeklik olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Petrol ve gübrede son yıllarda görülen fiyat dalgalanmalarının hem uluslararası hem de ulusal tarım ürünleri piyasalarında gözle görünür etkileri de bunlara eklenebilir.

“Tarım ve Gıda Milliyetçiliği”, “Gıdada Dışa Bağımlılık” ve “Yerellik” gibi son yılların popüler kavramları ise tohumluk başta olmak üzere tarımsal ürünlerin tamamına ilişkin tartışmaların, araştırmaların temel sorusu, gerekçesi ya da hedefi olarak ele alınmıştır.

Bitkisel üretimin vazgeçilemez girdisi olan tohumluk, bu süreçte teknik ve ekonomik her yönü ile üzerine araştırmalar, çalışmalar yapılan tarımsal ürün grupları arasında yer almaktadır. Küresel anlamda çok yoğun olmasa da ülkemizde tohumluk, dışa bağımlılığı ve yerelliğinin yanı sıra sağlık açısından etkileri gibi nitelikleri ile de tartışılmaktadır.

Bu çalışmada ileriki bölümlerde daha net açıklanan önemi ve gerekçelerine bağlı olarak bitkisel üretimin temel faktörü ve üretim materyali olan tohumluk, özellikle dış ticaretine ve buna yönelik stratejilerinin neler olduğu, nasıl geliştirilebileceği gibi konulara odaklanılmıştır. Ancak bunlara geçmeden önce tohum, tohumluk, tohumculuk başta olmak üzere çalışmanın içinde sıklıkla geçen kavramların yanı sıra sektörün ürünlerinin dış ticaret sınıflamaları içerisindeki yeri üzerinde durmak gereklidir.

Tohum, tarım sektörünün girdisi olmakla birlikte, tarımın diğer girdilerinin verimliliğini etkileyen, ürün kalitesini doğrudan belirleyen stratejik bir öneme sahiptir. Tarımda istenen gelişmenin sağlanması için yüksek kaliteli tohumların geliştirilmesi tohum teknolojisinin odağındaki ana konudur. Tohum teknolojisindeki gelişmeler, tarımdaki diğer girdileri de etkilediği için (örneğin; bitki koruma, gübre, su kullanımının optimize edilmesi vb.) tüm girdilerin marjinal faydalarının artırılması gibi katkılar sağlamaktadır (TSÜAB, 2017; TOB, 2019).

Tohum; bitki çiçeklerinin dışı organlarının tozlanma ve döllenenmesinden sonra meydana gelen, embriyo ve embriyo yedek besin maddesi bulunduran jeneratif üreme organıdır. Bitkisel üretimin temel girdisi olan tohum, beslenme ihtiyacını karşılayan, istihdama ve uluslararası ticarete konu olan, dünya nüfusunun her geçen gün artmasıyla beraber daha da stratejik hale gelmiş bir üründür. Sertifikalı tohum; fiziksel, biyolojik ve genetik değer bakımından özellikleri belirlenen ve resmi makamlarca bu özellikleri belgelenen materyal demektir. Tohumluk ise bitkilerin üretilmesinde kullanılan “tohum” denilen jeneratif organlar ile “çelik”, “fidan” “fide”, “yumru” ve “soğan” denilen vejetatif organların tümüdür. Kısaca bitkilerin çoğaltımı için kullanılan vejetatif ve jeneratif bitki kısımları tohumluk olarak tanımlanmaktadır. Tohumculuk da yeni çeşitlerin ıslahı, tescili, üretimi, işlenmesi, dağıtımı, sertifikasyon ve kontrolü ve bunlarla ilgili tüm faaliyetleri kapsamaktadır (TSÜAB, 2017; TOB, 2019, TİGEM, 2022).

Dünya tohumluk pazarının büyüklüğünün 2021 itibarıyla 60 milyar \$’a yakın olduğu tahmin edilmekle birlikte 2030’a doğru 100 milyar \$’ı aşabileceğine dair tahminler bulunmaktadır. Pazarda firma bazı yoğunlaşma çok yüksek oranlıdır. En büyük 10 tohumluk üreticisinin 2018 cirosunun yaklaşık 30 milyar \$ olduğu tahmin edilmektedir ve bu oran yoğunlaşmayı net biçimde ortaya koymaktadır. Sektör bu yönü ile tarım piyasalarında tekelleşme tartışmalarında sıklıkla gündeme gelmekte veya örnek gösterilmektedir. Firma düzeyli bu yoğunlaşma ülke bazı yoğunlaşmaya da neden olmaktadır. Buna göre Almanya ve Hollanda başta olmak üzere AB ile ABD’nin tohumluk piyasasında en etkin oyuncular olduğu görülmektedir. Çin de son yıllarda şirket satın alma ve birleşmelerle birlikte tohumluk üretim ve ticaretinde büyüme trendine sahiptir.

Tarımsal üretim artışının doğal sonucu olarak tohumluk kullanımı da aynı yönde etkilenmektedir. Gelecek döneme ilişkin yapılan tahminlere göre; 2022-2028 döneminde tohum pazarında en hızlı büyüme AB başta olmak üzere Avrupa, Güneydoğu Asya, Güney Amerika ve Asya Pasifik bölgelerinde olacaktır.

Uluslararası tohumluk pazarının ana ürünleri tarla bitkileri ve sebze tohumlarıdır. Fidan ve süs bitkileri üretim materyallerinin ticareti her ne kadar bunlarda daha düşük değerli olsa da Hollanda gibi ülkelerin piyasadaki etkinliği ve elde ettiği gelirler dikkat çekici ölçüdedir. Hollanda, birçok tohumluğun hem ihracatında hem de ithalatında ilk sıralarda yer almaktadır. Almanya ve Fransa da benzer konumda iken, Danimarka tarla bitkileri tohumları ihracatında ilk sırada yer alması ile tohumluk pazarında önemli bir piyasa yapıcıdır.

Türkiye’de tohumluk üretim ve ticaret faaliyetleri 1900’lü yılların ilk çeyreğinde başlamış, süreç içerisindeki önemli gelişmelerle birlikte 2006’da çıkan Tohumluk Kanunu ile bugünkü yapısına kavuşmuştur. Sektör, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de üretim ve dış ticareti açısından önemli gelişim göstermiştir. Bu gelişimi sağlayan ana faktörlerden birisi de tohumluk destekleridir.

Türkiye Tohumcular Birliği (TÜRKTÖB), 7 alt birlikten oluşan yapısı ile sektörün çatı kuruluşu olup bu yasa ile birlikte kurulmuştur. TÜRKTÖB, kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur. Kuruluş amacı; tohumculuk sektörünün geliştirilmesi ile sektörde faaliyet gösteren gerçek veya tüzel kişiler arasında mesleki dayanışma sağlayarak mesleki faaliyetleri kolaylaştırmak, tohumculuk faaliyetinde bulunanların ekonomik ve sosyal haklarının korunmasını sağlamak ve mevzuatla verilen görevleri yerine getirmektir. TÜRKTÖB’un alt birliklerinin toplam üye sayısı 30 binden fazladır.

Üretimde 2005-2022 döneminde, 2010 yılından itibaren hızlanan bir ivmeyle birlikte 1 milyon tonu aşan miktarlara ulaşılmıştır. Tohumluk üretiminde, tarla bitkileri en önemli grubu oluşturmaktadır. Buğday, patates ve arpa tohumları üretimde en fazla paya sahip ürünlerdir. Sebze tohumları üretiminde de önemli sayılabilecek bir gelişim olsa da halen istenen düzeyde olduğunu söylemek zordur. Asma fidanları üretimi 8 kata yakın büyüme gösterirken diğer meyve fidanlarında 2010’lu yılların ortalarına kadar

yakalanan hızlı artış trendi devam ettirilememiş ve 2005'deki üretim miktarlarına dönmüştür. Süs bitkileri arasında yer alan çiçek soğanlarında, 2015-2022 döneminde artış hızı yüksektir. Bu trendin devamı ile birlikte üretimin daha da artması ve sürdürülebilir büyümeye dönüşmesi önemlidir. Grubun diğer ürünleri olan iç mekan bitkileri ve dış mekan bitkilerinde de artışlar olsa da istenen ve ülke potansiyelini yansıtır düzeyde değildir.

Üretimin artışı ihtiyacı karşılama oranlarının yükselmesini sağlasa da halen birçok tohumlukta önemli arz açığı bulunmaktadır. Örneğin, ayçiçeğinde kendine yeterlilik oranı çok yüksek oranlı iken, diğer yağlı tohumlarda düşüktür. Yine sebze tohumlarında halen önemli açık bulunmaktadır.

Tohumluk dış ticaretinde fidanlar dışındaki ürün gruplarında uzun yıllar yüksek değerli dış açık veren Türkiye'nin, 2020'de süs bitkilerinde, 2021'de de tohumlarda dış ticaret fazlası vermeye başladığı görülmektedir. 2022'de tüm ana ürün gruplarında bu durum korunmuş olup süreklilik kazanması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Alt ürün grupları ya da ürünlerde ise bu genel görünümünden farklı gelişimler söz konusudur.

Türkiye'nin tohumluk ihracatında 2013-2022 döneminde iki kata yakın artış olmuşken, ithalatında düşük miktarda azalma olmuştur. Bu da ticaret dengesinin pozitif gelişimini sağlamıştır. Yine de ihracatın yarısından fazlasının 4 üründe, 1/3'üne yakınının ise sadece ayçiçeği tohumunda yoğunlaşması, ihracat değer artışının birkaç ürüne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da az sayıda ürünle yüksek gelir elde etme veya belirli ürünlerde uzmanlaşma ile birlikte rekabet gücünün artması olarak değerlendirildiğinde olumlu bir durum gibi görülebilir. Ancak aynı durum, bu ürünlerin piyasalarında oluşabilecek aksaklıkların etkilerinin çok büyük olabileceği gibi riski de beraberinde getirmektedir.

İhracatın büyük bölümü AB, Rusya, Irak, ECOSA bölgesi gibi komşu veya yakın coğrafya ülkelerine yapılmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi gelecek dönemde tohumluk pazarının büyüme göstereceği bölgeler olarak AB kadar Asya'da önemli potansiyel taşımaktadır. Dolayısıyla mevcut pazarları korumak ve büyütme kadar Asya gibi büyümeye devam eden bölgelerde de ticari faaliyetler göstermek sektörün gelişimini destekleyecektir.

TÜRKTOB ve Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE) işbirliği ile yürütülen bu çalışmanın başlangıcında, her iki kurum uzmanları ve alt birliklerin genel sekreter ve diğer uzmanları ile görüş alışverişi yapılarak çalışmanın kapsamı belirlenmiştir. Sonrasında TÜİK tarafından 2022 yılına ait dış ticaret verilerinin yayınlanması ile birlikte ilk aşamada çalışmanın veri seti hazırlanmıştır. Raporlama aşamasında da bu veri seti ile dış ticaretin yapısı ortaya konulmuştur. Çalışma sürecinde TÜRKTOB ile TEPGE arasında çeşitli tarihlerde de koordinasyon toplantıları yapılmıştır.

Sektör dış ticaret sınıflamalarında çok geniş bir kod listesine sahiptir. Bu çalışmaya dahil edilen kod listesi 148 üründen (bkz. Ek1) oluşmaktadır. Bu ürünler tohumlar, süs bitkileri ve fidanlar olmak üzere 3 ana grup ve 8 alt grupta toplulaştırılarak değerlendirilmiştir. Kod listesinin belirlenmesinde, TÜRKTOB tarafından sağlanan listelerin yanı sıra mevzuatta bulunan genelge vb. kapsamında bulunan listeler de dikkate alınarak sektörün dış ticaret yapısını ortaya koyabilecek en geniş ürün birleşimine ulaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye'ye ait dış ticaret veri setleri TÜİK kaynaklı olup genel ticaret sistemine görelerdir.

Tohumluk üretimine ilişkin dünya verilerine erişim önemli bir sorundur. Sektörün küresel düzeydeki çatı kuruluşu olan ISF (International Seed Federation) kaynaklarında tohumluk üretimine ilişkin bilgiler bulunmazken, ticareti ile ilgili veri seti de oldukça sınırlıdır. Çalışmada dünya piyasasına ilişkin üretim ve ülke bazlı durum gibi konularda daha önce yapılmış çalışmalar ile internet kaynakları kullanılırken, uluslararası ticarete ilişkin veriler Trade Map'den alınmıştır.

Çalışma 6 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm girişten oluşmaktadır. İkinci bölümde, dünya tohumluk üretim ve piyasa yapısı ele alınmış, uluslararası ticareti ise ürün grupları ve ülkeler itibarıyla detaylı olarak incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan ürünler verisine ulaşılabilenler ile sınırlı kalmıştır. Ancak yine de en fazla ürün sayısına ulaşılmaya çalışılarak dünya tohumluk ticareti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölüm, Türkiye’de tohumculuk sektörünün kronolojisi, üretimi, bölgesel dağılımı, destekleme, dış ticaret mevzuatı, dış ticaret ürün akış şeması gibi tohumluk sektörünün yapısını ortaya koyan bilgilerle başlayıp, TÜRKTOB ve alt birliklerine ait veriler ile devam etmektedir. Dördüncü bölüm, çalışmanın esas konusu olan Türkiye’nin tohumluk dış ticaretinin ürün, ülke detayında rakip ve hedef ülkeleri ile birlikte oldukça geniş biçimde ele alınarak ortaya konulduğu bölümdür. Beşinci bölümde, 17 Ocak 2023’de TÜRKTOB organizasyonunda FÜAB, SÜSBİR ve TSÜAB üyelerinin katılımı ile yapılan çalıştayda katılımcılara uygulanan anketler ve genel değerlendirmelerin sonuçları verilmiştir. Son bölüm ise çalışmada ele alınan konulardan elde edilen çıkarımların yer aldığı genel değerlendirme bölümüdür.

2. DÜNYA

Bitkisel üretimde yüksek hacimli, yüksek kaliteli ürün elde etmek için ticari tohumluklar kullanılmaktadır. Çiftçiler eski çağlarda kendi tohumlarını üretir ve işlerdi. Ticari tohumlar ise günümüzde tohum şirketleri tarafından işlenerek çiftçilere satılmaktadır. Dünya çapındaki ticari tohum endüstrisinin önde gelen katılımcıları, sınırlı kaynaklarla çalışırken, çabalarını tarımsal üretimi artırmaya yönelik araştırmalara yoğunlaştırmaktadırlar (Databridge, 2022).

Dünya’da tohum endüstrisinin geliştiği kalkınmış ülkeler esas alındığında, bu ülkelerin en az 150-200 yıllık bir sektörel birikime sahip oldukları, ülkemizde ise özel sektörün yaklaşık 30-40 yıllık, kamunun 80-90 yıllık geçmiş ve deneyime sahip olduğu görülmektedir. Dünyada ticaretin artması, bitkisel ürünlerin ticareti ve buna bağlı bitkisel üretimin temeli olan tohumluk ticaretinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Ticaretin gelişmesi ise tohumlukların kalite kriterlerinin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Tohumlukların kalitesinin laboratuvar ortamında belirlenmesi amacıyla dünyada ilk laboratuvar 1869 yılında Almanya’da kurulmuş, bunu 1871 yılında Danimarka ve 1876’da ise ABD’de kurulan laboratuvarlar izlemiştir. Dünyada tohum sertifikasyonu ile ilgili organizasyonlar ise 1900’lü yılların başlarında kurulmaya başlamıştır. 1906 yılında Almanya’da oluşturulan Avrupa Tohumluk Kontrol Birliği (ESTA)’ni, 1908 yılında kurulan Amerika ve Kanada Resmi Tohumluk Sertifikasyon Ajansları Birliği (AOSCA) izlemiştir. 1924 yılında tohumluklardan numune alınması ve laboratuvar analizlerinde belli kuralların ortaya konulması amacıyla Uluslararası Tohum Test Birliği (ISTA) kurulmuştur. Yine aynı yıl Uluslararası Tohum Federasyonu (ISF=FIS) faaliyetine başlamıştır. 1958 yılında özellikle Birleşmiş Milletler (BM)’e üye ülkelerin katılımı ile dünya tohumluk ticaretini kolaylaştırmak ve ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarını ve ticaret engellerini en aza indirmek amacıyla OECD Tohum Sertifikasyon Sistemi oluşturulmuştur (Bağcı ve Yılmaz, 2016).

Küresel tohum pazarı, gıda üretimine olan talebin artması nedeniyle dünya genelinde artan nüfus tarafından yönlendirilmektedir. Ayrıca, hızlı kentleşme nedeniyle kişi başına düşen ekilebilir arazi miktarı azalmıştır. Bununla birlikte, genetiği değiştirilmiş (GD) tohumların ortaya çıkmasıyla, GD varyantları GD olmayan varyantlardan daha fazla verime sahip olduğundan, çiftçiler tarım arazilerinin verimliliğini artırabilmek için bu tohumları kullanabilmektedir. Dolayısıyla bu tohumlara olan talebin artması, bunun da küresel tohum pazarını büyümesini sağlayacak olan ana etkenlerden birisi olması beklenmektedir. Buna ek olarak, bazı ülkelerde hükümet, çevresel faydaları nedeniyle biyoyakıt

uygulamasını teşvik etmekte, bu da soya fasulyesi ve mısır gibi ürünlere olan talebi daha da hızlandırmakta ve böylece bu ürünlerin tohumlarına olan talebi artırmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme ve artan harcanabilir gelir nedeniyle, Hindistan, Çin, Orta Doğu ülkeleri gibi bir dizi gelişmekte olan pazarda gıda ve gıda dışı sektörlerden gelen tarımsal ürünlere olan talep sürekli olarak artmaktadır (EMR, 2023a).

Dünya tohumluk pazarının büyüklüğüne ilişkin kaynağına bağlı olarak birbirinden farklı veriler bulunmakla birlikte, 2021 itibarıyla 57-65 milyar \$ değere sahip olduğu tahmin edilmektedir. Sektör büyüklüğünün 2030'a doğru 100 milyar \$'ı aşabileceğini öngören sektör temsilcisi ve çalışma sayısı ise oldukça fazladır.

COVID-19 tohumluk üretimini işleme, paketlenme, taşıma gibi alanlardaki sınırlamalarla olumsuz etkilerken, arzı önemli ölçüde aksatmış, sektördeki büyümeyi de yavaşlatmıştır. COVID-19'un etkisinin azaldığı dönemde ise Rusya-Ukrayna savaşı yeni bir yavaşlama döneminin başlamasına neden olmuştur. Savaşla birlikte birden fazla ülkeye getirilen kısıtlamalar, tedarik zincirinde kesintiler ve fiyat artışları sözü edilen bu yavaşlamayı sağlayan temel faktörler olmuştur (The Business Research Company, 2023).

Üreticilerin tohumlukları elde etme şekli pazarın büyüklüğünü etkileyen en önemli faktörler arasındadır. Buna göre tohumluk ihtiyacını çiftlik dışı kaynaklardan karşılayan Kuzey Amerika (%90) ve Avrupa (%80'den fazlası) gibi bölgelerde ticari tohumluk pazarı ve sanayi önemli gelişim gösterirken, kullanılan tohumluğun %60'ından fazlasını çiftlik içi üretimden karşılayan Asya ve Ortadoğu'da daha sınırlı bir pazar oluşmuştur. Bu durum, Asya ve Ortadoğu'da üretim artışı ve tarımsal gelişmeyle birlikte tohumluk üretiminde de önemli bir potansiyel olabileceğini ortaya koymaktadır.

ABD başta olmak üzere Kuzey Amerika tohum pazarına hakimdir ve teşvik edici hükümet düzenlemeleri, yaygın araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yoğunluğu ile gelecekte pazardaki konumunu ve büyümesini daha da güçlendireceği tahmin edilmektedir. Mısırın %22,5'ini oluşturduğu ABD tohum pazarında GD tohumlar belirleyicidir. ABD Gıda ve İlaç İdaresi tarafından paylaşılan bir rapora göre, 2020'de ekilen soya fasulyelerinin %94'ü, pamuğun %96'sı, mısırın ise %92'si GD'dir. ABD'de GD ürünler, süt inekleri de dahil olmak üzere besi hayvanlarının %95'inden fazlası tarafından tüketilmektedir. GD ürünlerin yaygınlaşması ABD'de olduğu kadar küresel düzeyde de tohum pazarının büyümesindeki temel etkenlerden birisidir (The Business Research Company, 2023; Mordor Intelligence, 2023).

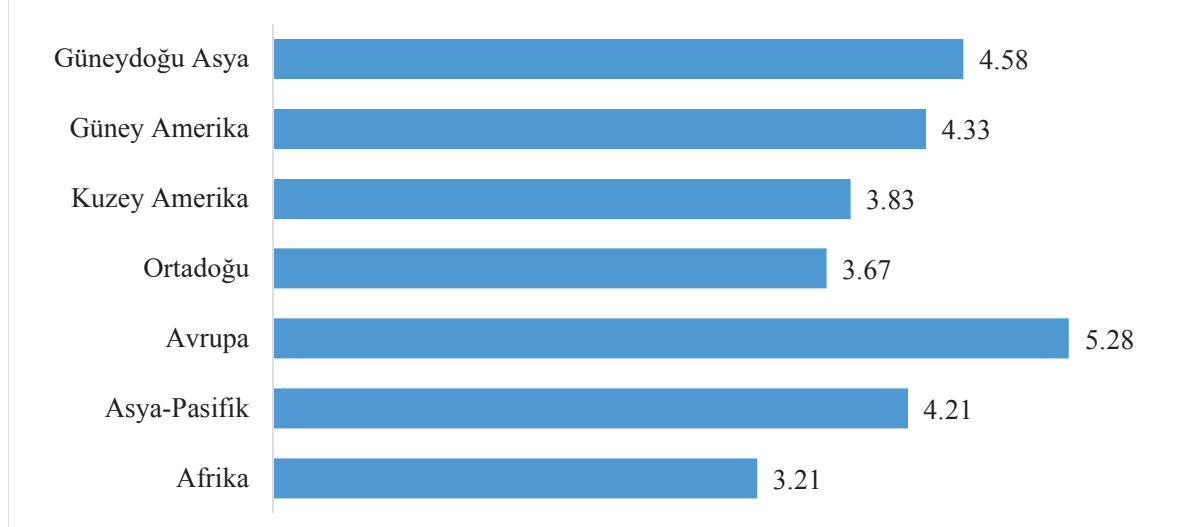
Küresel olarak, Asya-Pasifik üretim açısından en büyük tarım bölgesidir ve ekim alanındaki artışın yanı sıra tohum değiştirme oranındaki artış nedeniyle küresel tohum pazarında büyük paya sahiptir. Küçük çiftçilerin yaygınlığı ve pirincin artan önemi ile birlikte bölgenin ticari tohum pazarındaki büyümesinin daha yüksek oranlı olacağı tahmin edilmektedir.

Yem bitkileri pazarında %34,1 ile en büyük paya sahip olan Avrupa'da bu ürünlere yönelik artan talep ve otlayan hayvanlar için küçülen arazilerin yakın gelecekte tohum pazarının büyümesini etkileyecek olan en önemli faktörlerin başında geleceği tahmin edilmektedir. Afrika'da genişleyen ekim alanlarının, Güney Amerika'da 2022-2028 döneminde %32 artması beklenen hibrit tohum kullanımının bu bölgelerdeki tohum pazarının büyümesinde en önemli faktör olacağı belirtilmektedir. Orta Doğu'da ise hibrit tohumların daha az kullanılması nedeniyle tohum pazarının ılımlı bir şekilde büyümesi beklenmektedir (The Business Research Company, 2023; Mordor Intelligence, 2023).

Ürün grupları bazında bakıldığında soya, ayçiçeği, kanola gibi ürünler başta olmak üzere yağlı tohumların küresel tohum pazarına en büyük paya sahip grup olduğu, bu grubu mısır, buğday, pirinç gibi ürünlerin yer aldığı tahılların takip ettiği görülmektedir. Domates, kavun-karpuz, biber, soğan, marul ve havucun ana ürünler olduğu sebze ve meyve grubu ise diğer önemli tohumluk grubunu oluşturmaktadır (EMR, 2023a). Ürün bazlı olarak ele alındığında ise en önemli ürün mısırdır. Özellikle ABD başta olmak üzere

en büyük üretici ülkelerde yoğun GM mısır yetiştiriciliğinin olması bu ürünü tohum piyasasında en önemli paya sahip ürün haline getirmektedir.

Grafik 1. Küresel tohum pazarında büyüme tahmini (2022-2028, YBBO¹, %)

Kaynak: Mordor Intelligence, 2023

Küresel tohum pazarına ilişkin çalışmalarda öne çıkan konuların başında sektörde şirket bazlı çok yüksek oranlı yoğunlaşma gelmektedir (Tablo 1). Bu yoğunlaşma özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında başlayan 2000'lerde de devam eden şirket birleşme ve satın almalarıyla ortaya çıkan konsolidasyon ile artmıştır.

Özellikle herbisit toleransının getirilmesinden sonra, firmaların pestisit, tohum ve GM teknolojisindeki faaliyetleri birleştirmeleri mantıklı hale gelmiştir. Bu üç teknolojiyi şirket içinde bir araya getirmek, araştırma ve geliştirmeye katılmayı kolaylaştırdığı gibi bu kombinasyonun ticari faydaları da ortaya çıkmıştır. Daha fazla herbisite dayanıklı tohum satılması, herbisit satışlarını, herbisit satışları da herbisite dayanıklı tohumların satışını teşvik eder hale gelmiştir (DeConinck, 2019). Dolayısıyla şirketlerin faaliyetlerinin birbirini tamamlayıcılığı, birleşme ve satın almalar ile piyasadaki konum ve güçlerini geliştirmelerini sağlamıştır.

Birleşme ve satın almalar, özellikle tarım kimyasalları, biyoteknoloji ve tohum piyasalarında faaliyet gösteren ve "Büyük Altılı" olarak adlandırılan BASF, Bayer, Syngenta, Monsanto, Dow ve DuPont'un, BASF, Bayer, Syngenta ve Corteva ile "Büyük Dörtlü" ye dönüşmesini sağlamıştır. Bu durum bir tekelleşme eğilimini ortaya koymaktadır.

İlk birleşme, 2000'de Novartis Agribusiness ve Zeneca Agrochemicals'ın birleşmesiyle kurulan tohum, zirai ilaç ve biyoteknoloji devi Syngenta AG'nin 2017'de Çin devletine ait bir kimya şirketi olan China National Chemical Corporation (ChemChina) tarafından satın alınmasıdır. İkincisi, The Dow Chemical Company ile E. I. du Pont de Nemours ve Company'nin (DuPont) 2017'deki birleşmesidir. Üçüncü büyük birleşme, 2018 yılında bir Amerikan tarım kimyasalları ve tarımsal biyoteknoloji şirketi olan The Monsanto Company'nin bir Alman çokuluslu ilaç ve yaşam bilimleri şirketi olan Bayer AG tarafından satın alınmasıdır (Weber, 2022). BASF bu birleşme ve satın alma süreçlerinin dışında kalarak sadece

¹ YBBO: Yıllık Bileşik Büyüme Oranı

tarımsal kimyasallara odaklanmışken, 2017’de Bayer’in tohum dahil bazı bölümlerini satın almıştır. Bu satın alma BASF’nin portföyünü artırır da yine de diğer 3’lüye oranla daha küçük bir oyuncu olarak kalmaktadır (OECD, 2018).

Küresel tohum pazarında yer alan oyuncuların veya ülkelerin pazardaki konumlarına dair durum bilinmekle birlikte pazar payları konusunda net bilgiler bulunmamaktadır. ISF’in sektörel raporları veya verilerinin yetersiz kalması da bu açıdan bakıldığında dikkat çekicidir. Bununla birlikte, Zhang (2019) tarafından yapılan bir çalışma ile 2018’de sektör oyuncularının satışları ortaya konulmuştur. Buna göre büyük dörtlünün toplam cirosu 24 milyar \$’dır.

Tablo 1. Küresel tohum pazarındaki en büyük 10 şirketin cirosu (milyon \$)

Şirket (Ülke)	2017	2018
Bayer (Monsanto) (Almanya)	10.913	10.773
Corteva Agriscience (ABD)	8.143	8.007
Syngenta (ChemChina) (Çin)	2.826	3.004
BASF (Almanya)	1.805	~2.000
Limagrain (Fransa)	1.900	1.821
KWS (Almanya)	1.596	1.573
DLF (Danimarka)	542	678
Sakata Seed (Japonya)	558	574
Long Ping High-Tech (Çin)	492	520
Rijk Zwaan (Hollanda)	480	483

Kaynak: Zhang, 2019

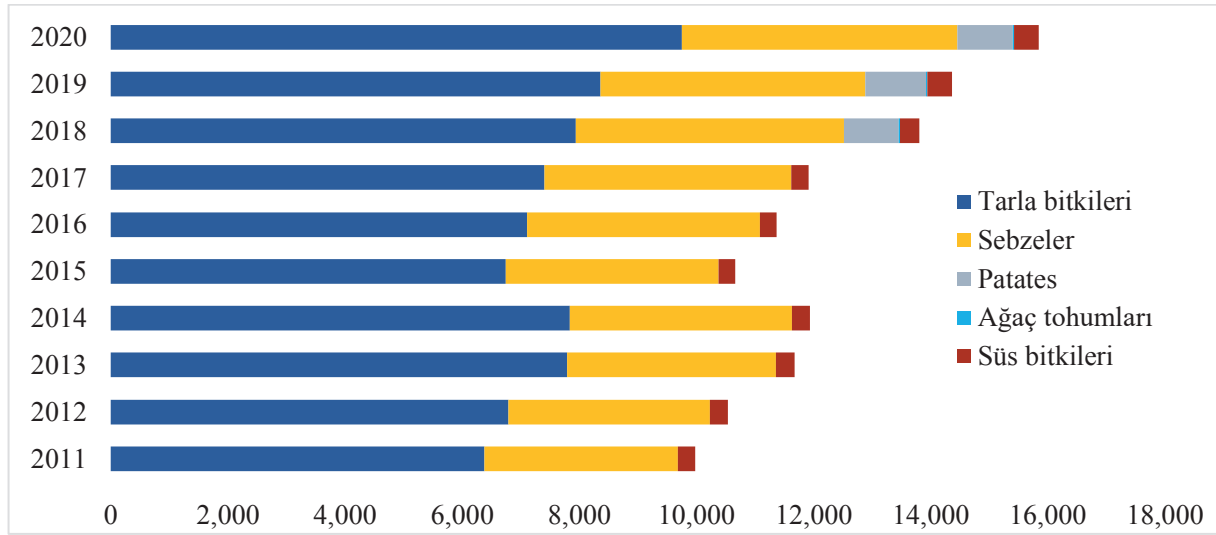
2.1. Dünya Tohumluk Ticareti

Dünya tohumluk ticaret hacmi 2020 yılı itibarıyla 30 milyar \$’ı aşmıştır (Grafik 2). Bu değer, 2011’de 19 milyar \$ olduğu dikkate alındığında %61’den fazla büyüme var gibi görünmekle birlikte ISF verilerindeki farklılığa da dikkat etmek gereklidir. ISF verileri, 2018 öncesi dönemde patates ve ağaç tohumlarını kapsamamaktadır. Bu veriler hariç bırakıldığında dahi tohumluk ticaret hacmi 29 milyar \$ olmaktadır ki bu da %51 ile yine çok yüksek oranlı bir büyümeyi ortaya koymaktadır. Tüm verilere dayanarak dünya tohumluk ticaret hacminin 2011-2020 arasında kapsayan 10 yıllık dönemde %61 oranında büyüdüğünü söylemek gerekir.

ISF verileri ürün bazlı değerlendirme yapmaya izin vermemekle birlikte ana gruplar itibarıyla bir görünüm sunmaktadır. Buna göre dünya, tohumluk ihracatında tarla bitkileri tohumları 2020’de yaklaşık 10 milyar \$ ile toplam ihracatın %61,5’ini oluşturmaktadır (Tablo 2). Bu ihracat değeri bir önceki yılda 8,4 milyar \$ iken, 2011’de 6,4 milyar \$ değerindedir. Tarla bitkileri tohumluk ihracat değerleri, 2011-2020 arasındaki 10 yıllık dönemde küresel düzeyde %53’lük büyümeyi işaret etmektedir. Dünya tarımsal üretim yapısı içerisinde tahılların yerine paralel olan bu durum en önemli ikinci grup olan sebzeler için de geçerlidir. Sebze tohumlukları ihracatı toplam 4,7 milyar \$ (2020) değerindedir ve 2011-2020 döneminde %42 oranında artış göstermiştir. Patates dünya tohumluk ihracatından 943 milyon \$, süs bitkileri de 418 milyon \$ pay almaktadır. Ağaç tohumları ise 20 milyon \$ ile diğerlerine göre çok düşük bir ihracat değerine sahiptir. İthalat değerleri de gruplar itibarıyla aynı durumu gösterdiğinden ayrıca üzerinde durulmamıştır.

Tohumluk ticaretinin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde büyük 4'lünün ait olduğu ülkelerin paylarının yüksek olduğu söylenebilir. İhracat açısından bakıldığında Hollanda %20'lik payı ile ilk sıradadır. Hollanda'ya bu konumunu toplam ihracattan aldığı %55,6'lık payla patates başta olmak üzere sebze tohumları (toplamın %42,4'ü) ve süs bitkileri (toplamın %27'si) sağlamaktadır. Fransa özellikle tarla bitkileri, sebzeler ve patates tohumlukları ihracatındaki yeri ile toplam tohumluk ihracatından %14,5 pay alarak ikinci sırada yer almaktadır. Bu iki ülkeyi %11,6 ile ABD, %7 ile Almanya ve %5,2 ile Danimarka izlemektedir. En büyük ihracat payına sahip bu 5 ülkenin toplam ihracat payı %58,4'dür. Bu da her ne kadar ürün gruplarına göre küçük farklılıklar olsa da ihracatta ülke bazlı yoğunlaşma olduğu anlamına gelmektedir.

Grafik 2. Dünya tohumluk ihracatı (milyon \$)

Kaynak: ISF, 2023

Not: 2018 öncesi verilerine patates ve ağaç tohumları dahil değildir.

Dünya ticaretinin ithalat tarafında ise dikkat çekici halde yine aynı ülkeler ihracatta da olduğu gibi ilk sıralarda yer almaktadır. Hollanda ithalatta ilk sırada bulunurken payı %8,9'dur. Ülkenin ithalatında en büyük paya sahip olduğu ürün grubu süs bitkileridir (%19,1). Fransa özellikle tarla bitkileri ve sebzeler ile başta olmak üzere küresel tohumluk ithalatından %7,7 pay almaktadır. Almanya, ABD ve İtalya'nın bu iki ülke ile birlikte toplam ithalat payı %35,1'dir. Bu oran ithalatta ülke bazlı yoğunlaşmanın ihracattaki kadar yüksek olmadığını göstermektedir. Diğer yandan ihracat ve ithalattaki ülke payları bazı ülkelerin yeniden ihracat (re-export) yaptığına da işaret etmektedir.

İhracatta ilk sırada yer alan Hollanda, dış ticaret dengesi açısından da en avantajlı ülkedir. Sebze tohumlarındaki yaklaşık 1,5 milyar \$ ve patates tohumlarındaki 473 milyon \$ ticaret fazlası, Hollanda'nın toplamda yaklaşık 1,9 milyar \$ dış ticaret fazlasına sahip olmasını sağlamaktadır (Grafik 3). Tohumluk ihracatında ilk 5 ülke arasında yer alan Fransa'nın 1,1 milyar \$, ABD'nin 914 milyon \$, Danimarka'nın 652 milyon \$ ticaret fazlası bulunurken, bunların büyük bölümü tarla bitkileri tohumlarından kaynaklanmaktadır. Dünya tohumluk ihracatında 7. sırada olan Macaristan da neredeyse tamamı tarla bitkileri tohumlarından oluşan 232 milyon \$ ticaret fazlası ile dış ticarete kazançlı ülkeler arasındadır (Tablo 3).

Tablo 2. Dünya tohumluk ticareti

	Miktar (bin ton)										Değer (milyon \$)									
	Tarla bitkileri	Sebzeler	Patates	Ağaç tohumları	Süs bitkileri	Toplam	İthalat	Tarla bitkileri	Sebzeler	Patates	Ağaç tohumları	Süs bitkileri	Toplam	Tarla bitkileri	Sebzeler	Patates	Ağaç tohumları	Süs bitkileri	Toplam	
2011	1.885	133			6	2.024		5.681	3.152				9.098					265		
2012	2.200	128			6	2.335		6.223	3.247				9.749					279		
2013	4.189	133			8	4.330		7.119	3.436				10.848					293		
2014	2.993	136			7	3.136		7.213	3.650				11.154					291		
2015	3.728	133			6	3.867		6.531	3.521				10.313					261		
2016	4.841	125			6	4.972		6.852	3.828				10.954					274		
2017	3.846	128			5	3.980		6.912	4.075				11.289					302		
2018	4.088	130	1.409	1	7	5.635		7.389	4.533	785	18		13.023					298		
2019	5.424	137	1.270	1	9	6.842		8.202	4.459	813	19		13.864					371		
2020	5.870	158	1.472	1	9	7.502		9.137	4.589	811	19		14.928					372		
İhracat																				
2011	2.630	117			6	2.754		6.379	3.309				9.987					299		
2012	2.835	116			8	2.959		6.792	3.447				10.543					304		
2013	4.094	114			6	4.213		7.797	3.564				11.679					318		
2014	3.386	118			6	3.510		7.848	3.791				11.947					308		
2015	3.744	116			5	3.865		6.754	3.630				10.665					281		
2016	4.314	115			6	4.435		7.111	3.976				11.378					291		
2017	3.793	128			5	3.926		7.414	4.215				11.924					295		
2018	3.892	143	1.644	1	6	5.686		7.945	4.580	935	19		13.812					333		
2019	5.324	139	1.788	1	6	7.258		8.371	4.517	1.044	21		14.370					417		
2020	5.410	145	1.702	1	7	7.265		9.754	4.715	943	20		15.850					418		

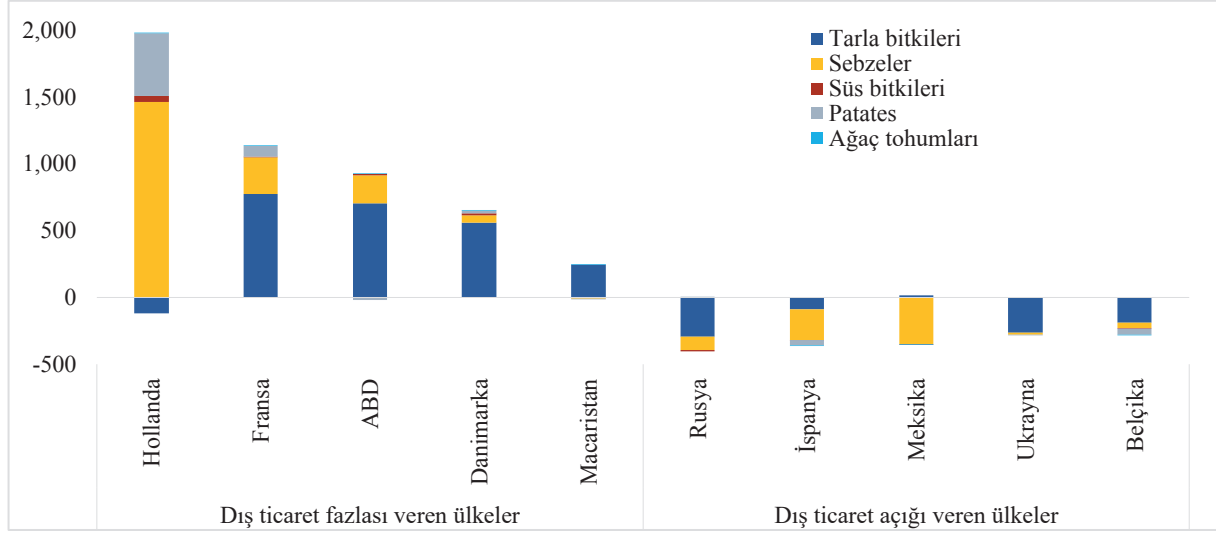
Kaynak: ISF, 2023

Tablo 3. Tohumluk ticaretinde ürün gruplarına göre ilk 5 ülke ve Türkiye'nin yeri (2020, milyon \$)

	Tarla bitkileri			Sebzeler			Sis bitkileri			Patates			Ağaç tohumları			Toplam	
	Değer	Pay (%)		Değer	Pay (%)		Değer	Pay (%)		Değer	Pay (%)		Değer	Pay (%)		Değer	Pay (%)
	İhracat			İthalat			İhracat			İthalat			İhracat			İthalat	
Hollanda	553	5,7	2.000	42,4	113	27,0	524	55,6	2,7	13,5	3.193	20,1					
Fransa	1.649	16,9	524	11,1	103	18,7	58	6,2	2,2	11,0	829	5,2					
ABD	1.232	12,6	516	10,9	78	11,0	58	6,2	2,2	11,0	829	5,2					
Almanya	919	9,4	149	3,2	22	5,3											
Danimarka	695	7,1	147	3,1	35	8,4											
Şili																	
İsrail																	
Japonya																	
İngiltere																	
Belçika																	
Çin																	
Diğer	4.706	48,2	1.379	29,2	124	29,7	139	14,7	7,7	38,5	6.586	41,6					
Türkiye	47	0,5	36	0,8	3	0,7	4	0,4	1,4	7,0	90	0,6					
Toplam	9.754	100,0	4.715	100,0	418	100,0	943	100,0	20,0	100,0	15.850	100,0	20,0	100,0	15.850	100,0	100,0
Hollanda	673	7,4	535	11,7	71	19,1	51	6,3	2,0	10,5	1.332	8,9					
Fransa	873	9,6	250	5,4							1.156	7,7					
Almanya	839	9,2			37	9,9					1.031	6,9					
ABD	528	5,8	306	6,7	65	17,5			1,2	6,3	932	6,2					
İtalya	499	5,5									785	5,3					
Meksika			357	7,8													
İspanya			311	6,8			45	5,5									
Japonya					24	6,5											
Belçika							92	11,3	1,3	6,8							
Çin					33	8,9			2,0	10,5							
Mısır							76	9,4									
Cezayir							53	6,5									
İran									1,1	7,4							
Diğer	5.725	62,7	2.830	61,7	142	38,2	494	60,9	11,1	58,4	9.692	64,9					
Türkiye	70	0,8	107	2,3	3	0,8	15	1,8	19,0	100,0	14.928	100,0					
Toplam	9.137	100,0	4.589	100,0	372	100,0	811	100,0	19,0	100,0	14.928	100,0	19,0	100,0	14.928	100,0	100,0

Kaynak: ISF, 2023

Grafik 3. Ülkelere göre tohumluk ticaret dengesi (milyon \$)

Kaynak: ISF, 2023

Rusya, başta buğday olmak üzere dünyanın en büyük tahıl üreticilerinden birisidir. Ülke, bu üretimini sağlamak için kullandığı tarla bitkileri tohumlukları ithalatının büyüklüğü ile yaklaşık 396 milyon \$'lık dış ticaret açığı vermektedir. Bu rakam, Rusya'yı tohumluk ticaretinde en fazla dış ticaret açığı veren ülke haline getirmektedir. Benzer şekilde, Ukrayna ve Belçika da büyük oranda tarla bitkileri tohumlukları ithalatından kaynaklanan ticaret açığı veren ülkelerdir. İspanya ve Meksika ise özellikle sebze tohumluğu ithalat açığının etkisi ile toplam tohumluk ticaretinde negatif dış ticaret dengesi oluşan ülkelerdir. ISF verileri ile dünya tohumluk ticaretini ürün bazında değerlendirmek mümkün olmasa da TradeMap ve COMTRADE gibi veri tabanları üzerinden en azından bazı ürün ya da alt ürün grupları bazında veri elde etmek mümkündür. Ancak bu veri tabanlarının da 6 basamaklı GTİP koduna kadar veri taramaya izin vermesi tohumluk ticaretinin çok daha detaylı incelenmesini engellemektedir. Yine de burada TradeMap ve COMTRADE veri tabanlarından elde edilen verilerle bazı ürün/alt ürün grupları için değerlendirmeler yapılmıştır.

Tohum ithalatını yükselten ülkelere bakıldığında Hollanda'nın tüm ürün gruplarında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Tohum üretim ve ihracatındaki önemi ile birlikte dikkate alındığında bu durum, ülkenin küresel tohumluk pazarında en güçlü ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Hollanda'yı izleyen Fransa, Almanya ve Çin için de benzer durum geçerlidir.

Türkiye açısından hedef ülkelerin belirlenmesinde ürün grupları bazında ithalat artışı olanların öncelikle ele alınması önemlidir. Tarla bitkileri tohumlarında 178 milyon \$ ithalat değer artışı ile Romanya, 109 milyon \$'lık ithalat değer artışı ile Polonya ve diğer AB ülkelerini yanı sıra Malezya, Myanmar gibi ülkeler bu açıdan dikkat çekmektedir (Tablo 4). Sebze tohumlarında da AB ülkelerinin öncelikli pazarlar olabilir ancak bu bölgedeki rekabet koşulları Türkiye için Çin, Rusya, Hindistan ve Kuzey Afrika ülkelerinin alternatif pazarlar olabileceğini göstermektedir. Diğer ürün gruplarına göre daha sınırlı bir pazarı olan çiçek tohumlarında ise Hollanda ve Çin gibi ülkelerin rekabet üstünlüğü dikkate alındığında tür bazlı ürün gruplarına göre hedef pazar seçimi avantaj sağlayabilir. Çiçek tohumlarında, ihracat açısından önemli bir faktör de hemen her ülkede aynı dönemde kutlanan yılbaşı, anneler günü, sevgililer günü gibi günlerin yanı sıra ülkelere özel bu gibi tarihlerdir. Bunlar ülke bazlı belirlenerek hedef pazar ve ticaret stratejisi oluşturulabilir.

Tablo 4. 2016-2020 ^{1/} döneminde tohum ticareti en fazla artan 20 ülke (milyon \$)

Tarla bitkileri tohumları		Sebze tohumları		Çiçek tohumları	
İthalat					
Hollanda	327	Hollanda	85	Hollanda	31
Fransa	301	Fransa	82	Çin	19
Almanya	289	Çin	61	Almanya	15
Romanya	178	İngiltere	41	ABD	11
Belçika	175	Rusya	36	Avustralya	4
Avusturya	153	İtalya	34	Kanada	3
İtalya	135	Hindistan	31	Vietnam	3
Polonya	109	Kanada	30	Avusturya	2
Çin	85	Ukrayna	30	Kolombiya	2
İspanya	63	Fas	27	Mısır	2
Malezya	53	İsrail	26	Fransa	2
Bulgaristan	43	Meksika	26	İtalya	2
Yeni Zelanda	38	Polonya	22	Rusya	2
Kanada	37	İspanya	22	Arjantin	1
Danimarka	35	Kenya	20	Çin, Hong-Kong	1
Macaristan	35	Japonya	18	Guatemala	1
İrlanda	34	Avustralya	17	Hindistan	1
Myanmar	31	S. Arabistan	17	İsrail	1
Belarus	30	Filipinler	13	Kenya	1
Litvanya	26	Özbekistan	11	Litvanya	1
İhracat					
Danimarka	465	Hollanda	514	Hollanda	56
Fransa	401	Fransa	80	Danimarka	15
ABD	302	Hindistan	49	Almanya	13
Almanya	297	Tayland	36	Guatemala	7
Hollanda	267	İtalya	31	Tayland	7
Avusturya	249	Danimarka	30	ABD	7
Polonya	213	Yeni Zelanda	21	Kosta Rika	6
İtalya	129	Polonya	18	Çin	5
Macaristan	74	İsrail	15	Polonya	3
İspanya	50	Ukrayna	15	Çin (Hong-Kong)	2
Hindistan	49	Türkiye	14	Litvanya	2
Belçika	47	Kenya	13	İspanya	2
Rusya	28	İngiltere	12	Avusturya	1
Çin	23	Bulgaristan	11	İsrail	1
Mısır	23	Şili	11	İsveç	1
Letonya	20	Mısır	11	İsviçre	1
Romanya	19	G. Afrika	11	Türkiye	1
Yeni Zelanda	17	Portekiz	6	İngiltere	1
Bulgaristan	16	Avustralya	5		
İsrail	15	Avusturya	5		

Kaynak: ISF, 2023

1/ Çalışmanın hazırlandığı dönemde ISF tarafından yayınlanan en güncel veri 2020 yılına aittir.

2.1.1. Tohumlar

2.1.1.1. Patates Tohumu

Patates tohumluğunda (GTİP: 070110 – Tohumluk patates) yaklaşık 985 milyon \$ ihracatın, 552 milyon \$ ile %56'sını Hollanda yapmaktadır. Ülkenin patates tohumluğunda uluslararası piyasayı yönlendirme gücünü göstermesi bakımından bu veri önemlidir. Hollanda'yı sırasıyla Fransa (%12,1), İngiltere (%8,3), Almanya (%5,2) ve Danimarka (%3,8) izlemektedir. Hollanda'nın en önemli ihracat pazarı Cezayir'dir. Bu ülkenin yanı sıra yine patates tohumluğu ihracatında yüksek paya sahip Almanya ve Fransa'nın da Hollanda'nın önemli pazarları olması dikkat çekicidir. Bu durum, iki nedene dayalı olabilir. Bunlardan birincisi, bu ülkelerin tamamının AB üyesi olması ve birlik içi ticarete gümrük vergisi olmaması, malların serbest ticaretinin yapılabilmesidir. İthalat pazarında da AB üyesi ülkelerin ilk sıralarda yer alması bu ihtimali güçlendirmektedir. İkinci bir olasılık da ülkelerin Hollanda'dan aldığı patates tohumunu diğer ülkelere satması yani yeniden ihracat (re-export) yapmalarıdır. En fazla patates tohumu ithalatı yapan ülke Mısır iken, Belçika, Cezayir, İtalya ve İspanya izlemektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Dünya patates tohumu ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Hollanda	552	56,0	Cezayir	Almanya	Belçika
Fransa	119	12,1	Belçika	Mısır	Hollanda
İngiltere	82	8,3	Mısır	Fas	Tayland
Almanya	51	5,2	Hollanda	Avusturya	Mısır
Danimarka	37	3,8	Cezayir	Mısır	Fas
Diğer	145	14,7			
Toplam	985	100,0			
İthalat					
Mısır	146	15,2	İngiltere	Hollanda	Fransa
Belçika	86	9,0	Fransa	Hollanda	Almanya
Cezayir	73	7,7	Hollanda	Fransa	Danimarka
İtalya	42	4,4	Hollanda	Fransa	Almanya
İspanya	42	4,3	Hollanda	Fransa	İngiltere
Diğer	570	59,4			
Toplam	959	100,0			

Kaynak: Trade Map, 2023.

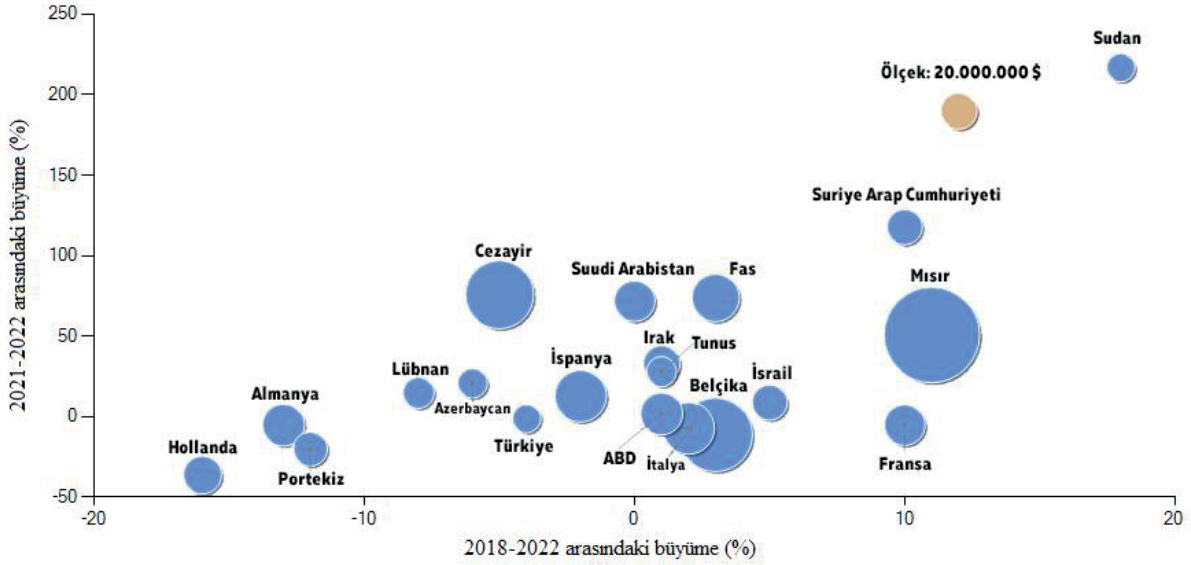
Uluslararası patates tohumluğu pazarının büyüklüğünü ve gelişimini etkileyen en önemli faktör giderek artan patates talebidir. Patatesin hem doğrudan hem de hazır yemek ve yemek servisi (catering) yanı sıra da gıda sanayi talebindeki artış tohumluğunun ticaretini de etkilemektedir. Gelecekte de bu trendin devam etmesi beklenmektedir. Diğer yandan, in vitro üretim, hidrofonik üretim ve genetik uygulamaların da bu süreci desteklemesi öngörülmektedir.

Patates tohumu ithalatında ilk 20 sıradaki ülkenin ithalat değerindeki büyüme incelendiğinde Sudan'ın son 5 yıllık dönemde en fazla büyüme oranına sahip ülke olduğu görülmektedir. 2021-2022 arasında Sudan'ın patates ithalat değeri %18 artarak 12,1 milyon \$ olurken bu değer son 5 yılda %217'lik büyümeyi işaret etmektedir. En büyük ithalatçı olan Mısır'da 2022'de yıllık büyüme oranı %51, son 5 yıllık büyüme oranı %11'dir. Cezayir'in 2022'de yıllık bazda %76 artan patates tohumu ithalatı 2018'e

göre negatif büyüme göstermiştir. Bu veriler yıllık ya da daha uzun dönemli değişimlerin farklılaşabildiğini dış ticarete ilişkin stratejilerin oluşturulması veya izlenmesinde bu durumun dikkate alınması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Sudan, Mısır, Fas, Suriye, Belçika, Fransa ve İsrail'in patates tohumu ithalatında istikrarlı bir büyümeye sahip olduğu görülmektedir.

Son 5 yıllık büyüme oranı oldukça yüksek olan ülkeler arasında Güney Afrika (%104), Paraguay (%94), Kırgızistan (%64) öne çıkmakla birlikte bu ülkelerin toplam ithalat değerleri düşüktür (Grafik 4). Örneğin, 2022'de Güney Afrika 195 bin \$, Paraguay 375 bin \$ tutarında patates tohumu ithalatı yapmıştır. Bu ülkeler arasında ithalat değeri en yüksek ülke 2,5 milyon \$ ile Kırgızistan'dır. Türkiye'nin Kırgızistan'a aynı yılda ihracatının olmaması büyüyen bu pazardan pay alınmadığını ortaya koymaktadır.

Grafik 4. Patates tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı ^{1/}

Kaynak: Trade Map, 2023.

1/ 2018-2022 arasındaki büyüme oranı, dönem içerisinde yıllık bazda büyüme oranını ifade etmektedir. Aynı verinin bulunduğu grafiklerde de bu tanım geçerlidir.

Not: Veri kaynağında ülke adları üzerinde değişiklik yapma olanağı olmadığından orijinal hali ile verilmiştir. Aynı durum ileriki bölümlerde yer alan benzer grafiklerde de söz konusudur.

2.1.1.2. Buğday Tohumu

Buğday dünya çapında yetiştirilen ve üretimi yüksek miktarda ancak düşük karlı bir ürün olmakla birlikte tohumluğu da genellikle devlet destekli programlarla üretilen bir üründür. (EMR, 2023b). Protein oranının yüksekliği buğdayın insan beslenmesinde temel besin haline gelmesini sağlamaktadır. Buna ek olarak yem üretimi dahil olmak üzere gıda sanayisinin de ana hammaddelerinden birisidir. Kullanım alanının çoğu buğday üretimine dolayısıyla tohumluğuna olan ihtiyacı da artırmaktadır. Bu durum buğday tohumluğu pazarının büyümeye devam edeceğini göstermektedir. Pazarı büyütmesi beklenen diğer bir faktör de biyoteknolojinin kullanılması ile birlikte daha verimli yeni hibrit buğday çeşitlerinin üretilmesidir. Birçok firmanın kuraklık ve hastalık dayanıklılığı yüksek hibrit buğday tohumluğu alanında araştırmalar yaptığı hatta bu tohumlarla buğday üretimine başladığı bilinmektedir. Diğer tahıllarla ortak kullanım alanına sahip olması da buğday ve tohumluğunun pazarını etkilemektedir.

Örneğin, yem amaçlı mısır kullanımının artması Çin gibi ülkeleri yem amaçlı buğday üretimi ve kullanımına yönlendirerek buğday tohumluğu ihtiyacını da artırmaktadır.

Buğday tohumluğu ticaretinde ithalatın ihracattan daha fazla olması gibi bir durum söz konusudur. Bu durumun buğdayın depolanabilir bir ürün olmasından kaynaklandığı değerlendirilebilir. Trade Map verilerine göre 2022’de 631 milyon \$ olan buğday tohumluğu (GTİP: 100191 - Buğday (makarnalık durum buğdayı hariç) ve mahlut; tohumluk) ihracatında en önemli ülke Fransa’dır (Tablo 6). Uluslararası ihracattan %34,6 pay alan Fransa’yı, Slovakya 62 milyon \$ ve %9,9’luk pay ile takip etmektedir. Her iki ülkenin de buğday ihracatında önemli paya sahip olması tohumluk ticaretindeki konumlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Fransa’nın önemli ihracat pazarları Portekiz, İtalya ve İspanya’dır. Slovakya en fazla değerinde ihracatı Macaristan, Avusturya ve Polonya’ya yapmaktadır. Çek Cumhuriyeti’nin ana pazarları ise Almanya, Avusturya ve Polonya’dır. Avustralya, Bangladeş, Malezya ve Vietnam gibi yakın ülkelere yaptığı ihracat ile Çek Cumhuriyeti’ni izlemektedir. Buğday tohumluğu ihracatında Rusya ve Ukrayna da önemli ülkeler olmakla birlikte iki ülke arasındaki savaş ihracatlarını sınırlamaktadır.

Tablo 6. Dünya buğday tohumu ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Fransa	218	34,6	Portekiz	İtalya	İspanya
Slovakya	62	9,9	Macaristan	Avusturya	Polonya
Çek Cumhuriyeti	55	8,7	Almanya	Avusturya	Polonya
Avustralya	54	8,6	Bangladeş	Malezya	Vietnam
Polonya	52	8,3	Almanya	Çek Cumhuriyeti	İtalya
Diğer	189	30,0			
Toplam	631	100,0			
İthalat					
Belçika	311	33,2	Fransa	Almanya	Hollanda
İtalya	181	19,4	Fransa	Macaristan	Hırvatistan
Yeni Zelanda	114	12,2	Avustralya	ABD	Arjantin
İspanya	54	5,8	Fransa	Lüksemburg	İsveç
Yunanistan	35	5,2	Bulgaristan	Romanya	Macaristan
Diğer	227	24,2			
Toplam	937	100,0			

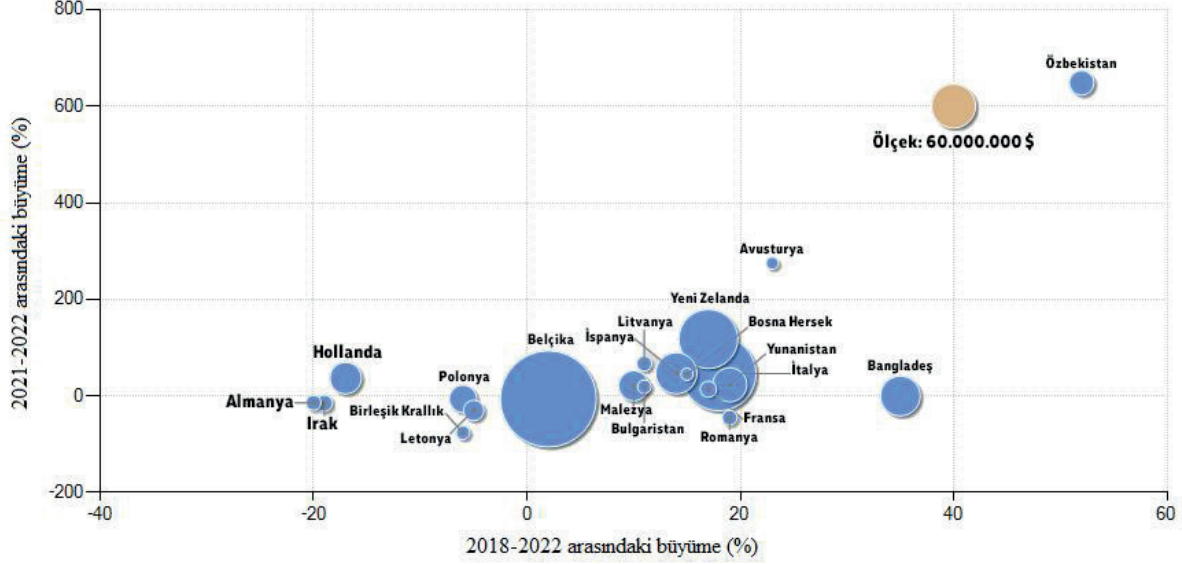
Kaynak: Trade Map, 2023

İthalatta, Belçika, İtalya ve Yeni Zelanda en önemli ülkelerdir. Belçika’nın düşük buğday üretimine karşın neredeyse aynı miktarda buğday tohumluğu ithalatı yapması dikkat çekicidir. Ülkenin ana tedarikçileri bölge ülkeleri olan Fransa, Almanya ve Hırvatistan’dır. İtalya’nın ana tedarikçileri Fransa, Macaristan ve Hırvatistan iken, Yeni Zelanda buğday tohumluğu ithalatının büyük bölümünü Avustralya, ABD ve Arjantin’den yapmaktadır. Buğday tohumluğunda ilk 5 ithalatçı arasında İspanya ve Yunanistan’da yer almaktadır. Bu ülkelerin tedarikçileri yine Avrupa ülkeleridir.

En büyük 5 ithalatçı arasında olmayan ancak buğday tohumu ithalatını 2022’de, 2021’e göre %52 artıran Özbekistan 2018-2022 döneminde %648 gibi çok yüksek oranlı büyümeye sahiptir (Grafik 5). Yüksek oranlı pazar büyümesini gösteren bu oranlara göre Özbekistan’ın buğday tohumu ihracatında hedef ülke olarak önemli bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Bangladeş’in ticaret verileri, 2018’e göre yıllık %35 büyüyen buğday tohumu ithalatına karşın 2022’de bir önceki yıla göre artış olmadığını (veri

eksikliğinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir) göstermektedir. Büyüme oranları bu iki ülkenin yanı sıra Romanya, Fransa, Bosna-Hersek, Yeni Zelanda, Avusturya, Yunanistan, Litvanya gibi ülkelerin buğday ithalatında sürekli büyüme olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 5. Buğday tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2018-2022 döneminde büyüme oranının en yüksek olduğu Kazakistan (%143), Lübnan (%135), Ermenistan (%95), Suriye (%61), Özbekistan (%52) ve Gürcistan'ın (%50) Türkiye'ye yakın bölge ülkeleri olduğu görülmektedir. Bu ülkeler arasında yer alan Özbekistan yaklaşık 17 milyon \$ (2022) tutarında buğday tohumu ithalatı yaparken Ermenistan yaklaşık 1,1 milyon \$, Suriye 1,5 milyon \$ tutarında ithalat yapmıştır. Türkiye Özbekistan ve Ermenistan'a 2022'de buğday tohumu ihracatı yapmamıştır. Bununla birlikte Gürcistan'ın toplam buğday tohumu ithalatının %10 kadarını sağlarken, Suriye'nin ise tek tedarikçisidir. Bu veriler Türkiye'nin yüksek büyümeye sahip yakın bölge ülke pazarlarının büyük bölümünden potansiyeli değerlendirecek ölçüde yararlanamadığını göstermektedir.

2.1.1.3. Mısır Tohumu

Mısır dünyada en fazla üretilen tahıllardan birisidir. Buğday gibi hem insan (doğrudan, gıda sanayi ürünleri ile) ve hayvan beslenmesinde (yem) hem de endüstriyel üretimde (biyoyakıt vb.) kullanılabilmesi mısır dolayısıyla da tohumluk talebini artırmaya devam etmektedir. Dünya mısır tohumu ihracatının 2022'de 3,4 milyar \$ ithalat, değerinin ise 3,9 milyar \$'ı da aşması tarım ürünleri ticaretindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir (Tablo 7). Bununla birlikte, daha önceki bölümlerde söz edilen küresel tohumluk sektöründeki şirket satın alma ve birleşmelerinde, Pioneer ve Monsanto gibi ana faaliyet alanında mısır tohumu üretimi olan şirketlerin payı büyüktür.

Birçok tahıl grubu üründe olduğu gibi mısır tohumunda (GTİP: 100510 – Mısır, tohumluk) da Fransa en büyük ihracatçıdır ve bu ticaretten aldığı pay %25'dir (853 milyon \$). Fransa'nın ihracat pazarında Almanya, Polonya ve İspanya en önemli ülkelerdir. ABD mısır ihracatında %40'a varan oranda pay alabilirken mısır tohumu ihracatından %8,5 pay almaktadır. Kanada ve Meksika gibi komşusu olan ülkelerin ana pazarı olduğu ABD'nin mısır tohumu ihracatında Pakistan da önemli bir ülkedir.

Macaristan mısır tohumunda Rusya, Romanya ve Sırbistan başta olmak üzere yaptığı ihracatla 3. sırada yer almaktadır.

Fransa ve Macaristan'ın ihracat değeri farklılığı Fransa'nın pazardaki rekabet gücünün büyüklüğünü göstermesi açısından dikkat çekici bir durumdur. Türkiye'nin mısır ithalatında önemli payı olan Romanya ile birlikte Avusturya tohum ihracatında ilk 5'te yer almaktadır. Bu ülkeler de Bulgaristan, Almanya, Macaristan ve Fransa gibi bölge ülkelerine ihracat yapmaktadır.

İthalatta, Arjantin, Brezilya ve Hindistan'dan yaptığı mısır tohumu alımı ile Malezya ilk sıradadır. Ülke 580 milyon \$ ithalatı ile toplam ticaretin %15 kadarına sahiptir. Almanya 307 milyon \$ tutarındaki ithalatının büyük bölümünü Fransa, Avusturya ve Macaristan'dan yapmaktadır. Fransa ihracatının %25'i kadar olan ithalatı ile 3. sıradadır ve Romanya, Şili ve Macaristan en önemli tedarikçileridir. ABD ve Romanya mısır tohumu ithalatındaki ilk 5 ülke arasındadır. Her iki ülke de kendisine daha yakın ülkelere ürün almaktadır.

Tablo 7. Dünya mısır tohumu ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Fransa	853	25,0	Almanya	Polonya	İspanya
ABD	291	8,5	Kanada	Pakistan	Meksika
Macaristan	289	8,5	Rusya	Romanya	Sırbistan
Romanya	243	7,1	Bulgaristan	Macaristan	Fransa
Avusturya	213	6,2	Almanya	Macaristan	Fransa
Diğer	1.521	44,6			
Toplam	3.410	100,0			
İthalat					
Malezya	580	14,8	Arjantin	Brezilya	Hindistan
Almanya	307	7,8	Fransa	Avusturya	Macaristan
Fransa	215	5,5	Romanya	Şili	Macaristan
ABD	162	4,1	Şili	Kanada	Arjantin
Romanya	158	4,0	Fransa	Macaristan	Ukrayna
Diğer	2.492	63,7			
Toplam	3.914	100,0			

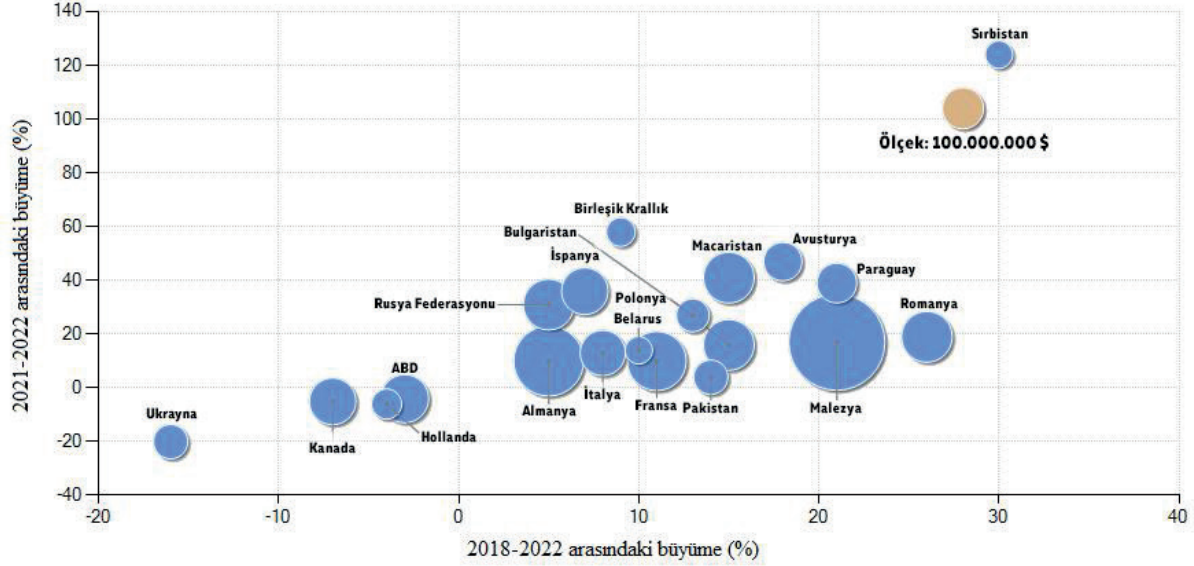
Kaynak: Trade Map, 2023

En büyük ithalatçılar arasında yer alan Sırbistan 45,4 milyon \$ (2022) ile toplam mısır tohumluğu ithalatı içerisinde küçük bir paya sahip olsa da bu ithalatını 2021'e göre %124 artırmış, 2018-2022 arasında da %30 büyüme göstermesi ile önemli bir pazar haline gelmiştir. Malezya için aynı oranlar sırasıyla %17 ve %21'dir. Bu oranlar düşük gibi görünse de Malezya'nın 2022 yılı mısır tohumu ithalatının 580 milyon \$'dan fazla olduğu da dikkate alınmalıdır ve bu veri önemli bir pazar büyümesinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Benzer büyümenin olduğu diğer ülkeler arasında Romanya, Paraguay, Avusturya, Macaristan, Pakistan ve Bulgaristan sayılabilir.

Son 5 yıllık dönemde mısır tohumu ithalat değerinde yıllık büyümenin en yüksek olduğu ülkeler arasında Benin, Ekvator Ginesi, Kongo, Fildişi Sahili, Burundi, Burkina Faso gibi Afrika ülkelerinin yanı sıra Arap Yarımadası ülkesi Bahreyn bulunmaktadır (Grafik 6). Bu ülkelere büyük bölümünün ithalat değeri düşük olmakla birlikte Ekvator Ginesi'nin 16 milyon \$, Kongo'nun 2,2 milyon \$ ve Fildişi Sahili ile Burundi'nin 2'şer milyon \$ olan ithalatları dikkat çekicidir. Türkiye'nin 2022'de bu ülkelerin

hiçbirine mısır tohumluğu ihracatı yapmamış olması halen değerlendirilmeyen pazarlar olduğunu ve bu pazarlara yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 6. Mısır tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2.1.1.4. Pamuk Tohumu

Endüstriyel ürünler arasında yer alan pamuk, transgenik tohum kullanım oranının oldukça yüksek olduğu bir tarımsal üründür. Pamuğun özellikle konfeksiyon başta olmak üzere türev ürünleri ihracatı ile Türkiye açısından önemi bilinmektedir. Türkiye %24,8'lik payı ile pamuk tohumunda (GTİP: 120721 – Pamuk tohumu, tohumluk) uluslararası ihracat pazarında ilk sırada yer almaktadır. Bu konunun Türkiye'nin transgenik tohum kullanmamasından kaynaklandığı söylenebilir. İhracatın yapıldığı en önemli ülkeler Azerbaycan, Fildişi Sahili ve Suriye'dir. Kamerun ağırlıklı olarak Nijerya, Çad ve Gana gibi diğer Afrika ülkelerine yaptığı pamuk tohumu ihracatı ile Türkiye'yi izlemektedir. ABD yine bölgesel pazarı olarak tanımlanabilecek olan Meksika, Kanada ve Venezuela'ya pamuk tohumu satarken, Burma (Myanmar) Çin, Güney Kore ve Belçika'ya ürün satmaktadır. Avustralya'da yine bölgesel pazarı olan Japonya, Hindistan ve Fiji'ye ürün sağlamaktadır.

İthalatta pamuk üretiminde önemli paya sahip olan Azerbaycan ilk sırada gelmektedir (Tablo 8). Azerbaycan'a ürün tedarik eden en önemli ülke Türkiye'dir. Ülke ayrıca İsrail ve Yunanistan'dan da pamuk tohumu almaktadır. ABD ise İsrail, Meksika ve Türkiye'den aldığı pamuk tohumları ile pamuk tohumu ithalat pazarı içerisinde sahip olduğu %16'lık payı ile 2. sıradadır. Yine önemli bir pamuk üreticisi olan Yunanistan İspanya, Fransa ve İsrail'in yüksek paya sahip olduğu ithalatı ile 3. sırada, Güney Afrika ise diğer Afrika ülkelerinden yaptığı ithalatla 4. sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin ana tedarikçi olduğu İran da pamuk tohumu ithalatında üst sıralardadır.

Pamuk tohumu ithalatını 2021'e göre %22 artırarak 8,1 milyon \$'a yükselten Azerbaycan'ın yanı sıra son 5 yılda pazar büyüme oranı %30 olan İran, %38 olan Tacikistan ve %115 olan Kazakistan Türkiye için var olana ek potansiyele sahip diğer bölge ülkeleridir. Zimbabve pamuk tohumu ithalatını 2018-2022 döneminde %338 büyütmesi, 2021'e göre de %17 artırmış olması bu ülkeyi de yüksek potansiyeli olan pazar haline getirmektedir. Venezuela son 5 yılda %151 büyüme göstermesi ve 2021'e göre %445 artırdığı ithalatı ile aynı durumundadır. Her iki ülkenin ithalatı 1 milyon \$'dan düşük olması ile küçük

pazarlar olarak değerlendirilebilir. Ancak iki ülke de buldukları coğrafya itibarıyla başka pazarlara erişim sağlayabilme olasılığına sahiptir.

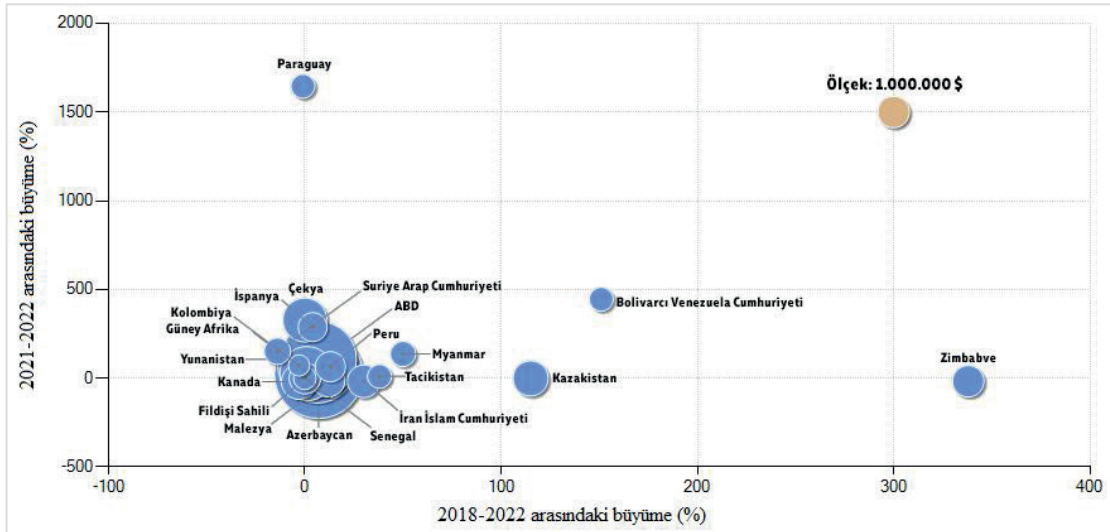
2018-2022 arasında pamuk tohumu ithalatını çok yüksek oranlı büyüten ülkeler arasında Zimbabve %338 ile ilk sırada yer almaktadır (Grafik 7). Romanya (%247), Kırgızistan (%163), Venezuela (%151) ve Kazakistan (%115) Türkiye için yakın coğrafya ülkeleri veya son yıllarda ticari ilişkilerin geliştiği ülkelerdir. Ancak 2022’de Türkiye en büyük ihracatçı olmasına karşın bu ülkelerden sadece Kırgızistan ve Kazakistan’a düşük değerli ihracat yapmıştır.

Tablo 8. Dünya pamuk tohumu ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Türkiye	11	24,8	Azerbaycan	Fildişi Sahili	Suriye
Kamerun	8	16,9	Nijerya	Çad	Gana
ABD	6	13,8	Meksika	Kanada	Venezuela
Burma (Myanmar)	5	12,1	Çin	Güney Kore	Belçika
Avustralya	3	6,5	Japonya	Hindistan	Fiji
Diğer	12	25,9			
Toplam	45	100,0			
İthalat					
Azerbaycan	8	20,2	Türkiye	İsrail	Yunanistan
ABD	6	16,0	İsrail	Meksika	Türkiye
Yunanistan	6	14,8	İspanya	Fransa	İsrail
Güney Afrika	3	7,5	Malavi	Mozambik	Zambiya
İran	2	5,0	Türkiye	Yunanistan	İtalya
Diğer	15	36,5			
Toplam	40	100,0			

Kaynak: Trade Map, 2023

Grafik 7. Pamuk tohumu ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2.1.1.5. Sebze Tohumları

Sebze tohumları (GTİP: 120991 – Sebze tohumları), tohumluk ticaretinde 2022’de 5 milyar \$’a yakın ihracat değerine sahiptir (Tablo 9). Sebzelerin çok yaygın üretimi ve çeşitliliği bu değerini oluşmasını sağlamaktadır. Diğer yandan, bu tohumların büyük bölümünün birim değerinin yüksek olması da ticaret değerini yukarı taşımaktadır. Hollanda 2 milyar \$ aşan ihracat değeri ve %40,8 gibi yüksek orandaki payı ile dünya sebze tohumları ihracatındaki en önemli ülkedir. Ülkenin ihraç pazarlarının başında İspanya, Meksika ve ABD gelmektedir. Hollanda’nın sebze tohumlarının yanı sıra diğer tohumlarda dünya pazarındaki güçlü konumunu elde etmesini sağlayan en önemli faktörlerden birisi “Seed Valley”dir. Bu bölgede birçok firma tarafından yapılan ar-ge çalışmaları ile tohumluk geliştirilmekte ve üretime aktarılmaktadır. Bölgede üretilen ürünlerin Hollanda tohumculuk ve tarım sektörüne katkısı göstermesi bakımından vadideki şirketlerin yıllık cirosunun %85’inin diğer ülkelerden gelmesi ve dünyada kullanılan sebze tohumlarının yarısının bu bölgeden geldiğinin belirtilmesi önemlidir (Seed Valley, 2023).

ABD, 500 milyon \$’dan fazla olan ihracatı ile 2. sıradadır. Meksika, Kanada ve Hollanda bu ülkenin ihracatında önemli paya sahiptirler. Fransa, 521 milyon \$ ihracat değerinin büyük bölümünü İspanya, İtalya ve Hollanda’ya yapmaktadır. Hindistan ve İsrail sebze tohumluğu ihracatında diğer önemli ülkelerdir. Her iki ülkenin de en önemli ihracat pazarları Hollanda ve ABD iken Bangladeş, Hindistan için İspanya’da İsrail için ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 9. Dünya sebze tohumları ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Hollanda	1.959	40,8	İspanya	Meksika	ABD
ABD	527	11,0	Meksika	Kanada	Hollanda
Fransa	521	10,8	İspanya	İtalya	Hollanda
Hindistan	189	3,9	Hollanda	ABD	Bangladeş
İsrail	154	3,2	Hollanda	ABD	İspanya
Diğer	1.457	30,3			
Toplam	4.808	100,0			
			İthalat		
Hollanda	522	10,9	ABD	Fransa	Danimarka
ABD	362	7,6	Hollanda	Şili	Çin
Meksika	331	6,9	ABD	Peru	Hindistan
İspanya	321	6,7	Hollanda	Fransa	Peru
Çin	273	5,7	Şili	Tayland	ABD
Diğer	2.971	62,1			
Toplam	4.781	100,0			

Kaynak: Trade Map, 2023

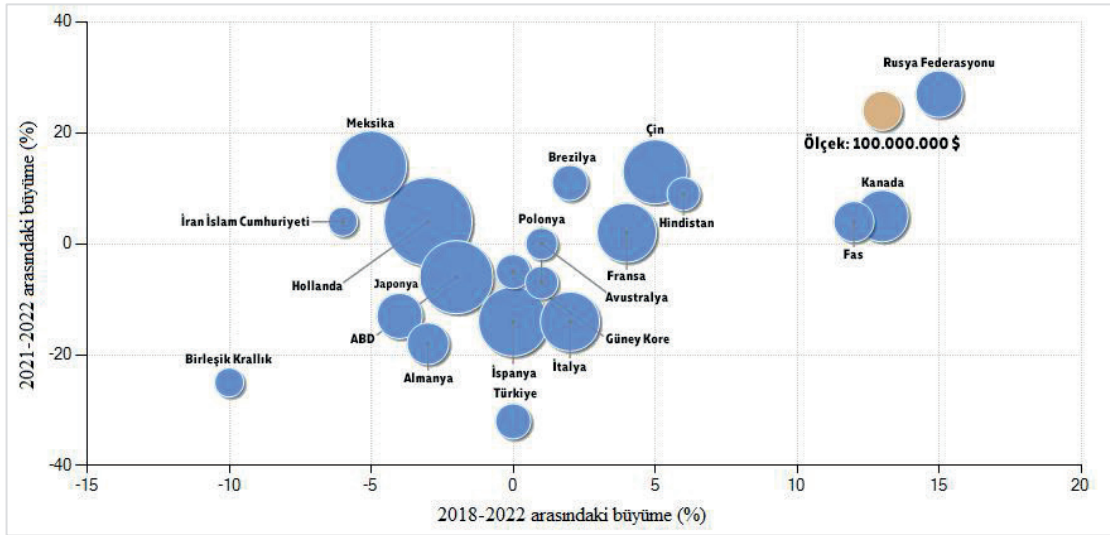
Sebze tohumları ticaretinde dikkat çeken durum Hollanda’nın en büyük ihracatçı iken aynı zamanda 522 milyon \$ ile ithalatta da ilk sırada yer almasıdır. Hollanda bu ithalatını ağırlıklı olarak ABD, Fransa ve Danimarka’dan yapmaktadır. ABD, Hollanda, Şili ve Çin’den yaptığı ticaret ile 2. sıradadır. Meksika, İspanya, Çin sebze tohumluğu ithalatında önemli diğer ülkelerdir. Bu ülkelerin tedarikçileri arasında Hollanda, Fransa, Peru ve Şili öne çıkmaktadır.

Sebze tohumlarında son 5 yıllık dönemde en çok ithalat değeri yıllık büyümesi sağlayan ülke %15 ile Rusya’dır (Grafik 8). Ülkenin 2021’e göre 2022’deki ithalat değeri artış ise %27’dir. Kanada, Fas, Çin,

Hindistan yine gelişen pazarlardır. En büyük ithalatçılar arasında yer alan ABD ve İspanya gibi ülkelerde ise ithalat değerinin azaldığı görülmektedir.

Son 5 yıllık dönemde sebze tohumları ithalat değerini en çok büyüten ve yüksek sayılabilecek ithalat değerine sahip ülkeler arasında Benin, Venezuela, Litvanya, Togo, Kongo, Mali ve Nijerya bulunmaktadır. Bu ülkelerin büyük bölümü Afrika'da bulunmaktadır. Önceki başlıklar altında incelenen tohumlarla birlikte değerlendirildiğinde bu durum, Afrika ülkelerinde tohum pazarının önemli bir gelişim gösterdiğini ve Türkiye'nin bu ülkeler için stratejik bir yaklaşım göstermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 8. Sebze tohumları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2.1.2. Süs Bitkileri

2.1.2.1. Çiçek Soğanları

Süs bitkileri arasında yer alan çiçek soğanları (GTİP: 0601 - Çiçek soğanı, yumru, yumrulu kök, küçük soğan, sürgün başı ve rizomlar, hindiba bitkisi ve kökleri) grubunda ürün olarak sümbül, nergis, lale, orkide, glayöl gibi çiçeklerin soğanları yer almaktadır. Çiçek soğanları ihracatı 2022 itibarıyla 2,1 milyar \$ iken Hollanda bu değerinin %80,3'üne sahiptir (Tablo 10). Hollanda'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya, ABD ve Çin öne çıkmaktadır. Hollanda'nın ardından Almanya ve Belçika takip etse de toplam çiçek soğanları ihracatından çok düşük pay alabilmektedirler.

İthalatta ABD ilk sıradadır ve 223 milyon \$ tutarında çiçek soğanı ithalatı yapmıştır. Almanya ve Çin ise sırasıyla 221 milyon \$ ve 139 milyon \$ çiçek soğanı ithalatı yapmıştır. İlk 5'de yer alan tüm ithalatçıların ana tedarikçisi Hollanda'dır. Özellikle ihracatta çok yüksek oranlı yoğunlaşmaya sahip olan Hollanda'nın çiçek soğanları pazarındaki konumu, küresel ticareti tek başına kontrol edebilme gücünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Çiçek soğanları ithalat değerinin son 5 yılda %24 ile (yıllık bazda %14) en fazla büyüdüğü ülke İtalya'dır (Grafik 9). Kolombiya, Litvanya, Polonya hem 2018 sonrasında hem de yıllık bazda büyüme sağlayan ve potansiyeli yüksek olan ülkelerdir. Almanya, Norveç ve Hollanda ithalat değeri azalan diğer

bir deyişle çiçek soğanları ithalat değeri küçülen ülkeler olmuştur. Çiçek soğanları ithalat değeri son 5 yılda neredeyse sabit kalan ancak son yılda yüksek oranlı artışlar gösteren ülkeler ise Danimarka (%62), İngiltere (%39) ve Vietnam'dır (%30).

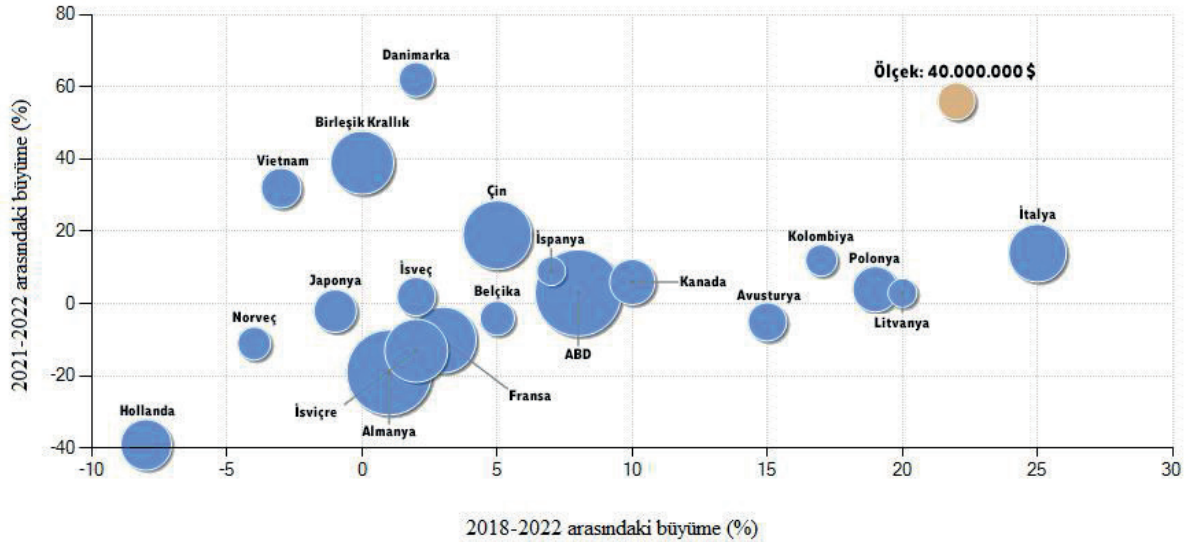
Tablo 10. Dünya çiçek soğanları ticareti (2022)

Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak			
İhracat					
Hollanda	1.635	80,3	Almanya	ABD	Çin
Almanya	72	3,5	Hollanda	Fransa	Avusturya
Belçika	50	2,5	Hollanda	Fransa	İsrail
Kanada	28	1,4	ABD	Turks ve Caicos Adaları	Hollanda
Litvanya	26	1,3	Kırgızistan	Rusya	Belarus
Diğer	225	11,0			
Toplam	2.035	100,0			
İthalat					
ABD	223	11,4	Hollanda	Kanada	İsrail
Almanya	221	11,2	Hollanda	K. Makedonya	Çin
Çin	139	7,1	Hollanda	Şili	Y. Zelanda
Fransa	132	6,7	Hollanda	Belçika	Almanya
İsviçre	117	6,0	Hollanda	Almanya	İtalya
Diğer	1.129	57,6			
Toplam	1.962	100,0			

Kaynak: Trade Map, 2023

Son 5 yılda ithalat değeri büyüme oranı en yüksek olan ülkeler Zambiya, Ruanda, Etiyopya, Özbekistan ve Ekvator Ginesi'dir. Özbekistan 1,1 milyon \$ tutarındaki ithalatı ile bu ülkeler arasında en önemli olanıdır ve neredeyse tamamını Hollanda'dan yapmıştır. Hollanda'nın rekabet gücü çok yüksek olsa da özellikle Afrika, ECOSA ve Güney Asya ülkelerinin çiçek soğanları ihracatı açısından önemli potansiyel taşıdığı düşünülmektedir.

Grafik 9. Çiçek soğanları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2.1.2.2. Çiçek Tohumları

Çiçek tohumlarının (120930 - Genellikle çiçekler için yetiştirilen otsu bitkilerin tohumları) ihracatı incelendiğinde 431 milyon \$ olan toplam ticaret değerinin yarısından fazlası Hollanda, ABD ve Almanya tarafından gerçekleştirilmektedir. Hollanda'nın ana pazarları ABD, Almanya ve İngiltere iken Almanya ve ABD'nin aynı zamanda yine en önemli ihracatçılar arasında olduğu görülmektedir. Bu da birçok ürün grubunda olduğu gibi çiçek tohumları ticaretinde de en fazla ithalat ve ihracat değerine sahip ülkeler büyük oranda aynı ülkelerdir. ABD'nin komşusu olan Kanada'nın ardından en büyük pazarlarının Hollanda ve Almanya, Almanya'nın ana pazarlarının da ABD ve Hollanda olması bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. Şili ve Japonya çiçek bitkileri tohumları ihracatında diğer önemli ülkelerdir. Bu ülkelerin pazarı da yine Almanya, Hollanda ve ABD'dir. Diğer yüksek ihracat payına sahip olan Japonya'nın ana pazarları coğrafi yakınlığı olan Çin ile büyük alıcı olan Danimarka'dır (Tablo 11).

Tablo 11. Dünya çiçek tohumları ticareti (2022)

	Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Hollanda	97	22,5	ABD	Almanya	İngiltere
ABD	77	17,9	Kanada	Hollanda	Almanya
Almanya	47	10,9	ABD	Hollanda	Çin
Şili	42	9,7	Hollanda	ABD	Almanya
Japonya	32	7,4	Çin	Danimarka	ABD
Diğer	137	31,7			
Toplam	431	100,0			
İthalat					
Hollanda	82	19,4	Guatemala	Almanya	ABD
ABD	81	19,1	Hollanda	Kostarika	Almanya
Çin	33	7,7	Japonya	Almanya	ABD
Almanya	29	6,8	Hollanda	Şili	Guatemala
Japonya	23	5,5	Şili	Çin	Tayland
Diğer	175	41,5			
Toplam	423	100,0			

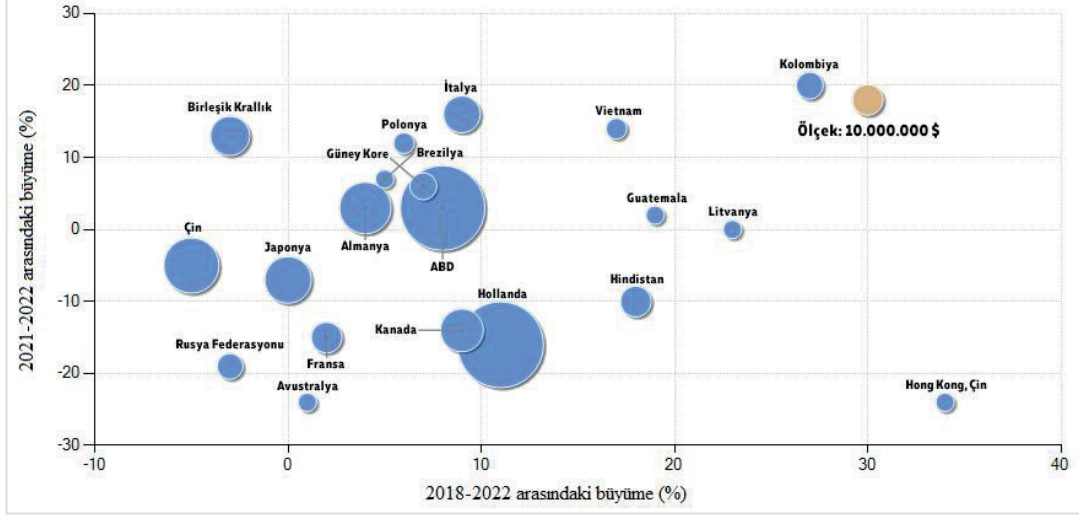
Kaynak: Trade Map, 2023

İthalat tarafında ihracatta olduğu gibi yine Hollanda, ABD, Çin, Almanya ve Japonya en önemli ülkelerdir. Büyük ithalatçıların ana tedarikçileri arasında Guatemala, Kostarika, Şili gibi Orta Amerika ülkeleri ile Tayland'ın bulunması dikkat çekicidir. Bu ülkelerin tropik iklim kuşağında olması bu iklim kuşağına ait çiçek tohumlarının önemli bir pazarı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hong Kong, 2022'de bir önceki yıla göre %24 azalmasına rağmen, çiçek tohumları ithalat değerinin son 5 yıllık dönemde %34'lük büyüme gösterdiği ülkedir. Kolombiya ise hem yıllık hem de son 5 yıllık bazda ithalat değerini %20'nin üzerinde artırarak sürekli pazar büyümesinin olduğu ülkedir. Litvanya, Guatemala ve Vietnam'da istikrarlı ve yüksek sayılabilecek oranda büyüyen ülkeler olmuştur. En büyük ithalatçıları olan ABD ve Hollanda'nın çiçek tohumları ithalat değerindeki büyüme incelendiğinde Hollanda da Hong Kong gibi 2022'de 2021'e göre %16 küçülmeye karşın 2018'e göre %11'lik büyümeye sahip olduğu görülmektedir. ABD'de aynı oranlar sırasıyla %3 ve %8 olmuştur (Grafik 10).

Çin ve Japonya gibi yüksek ithalat değerine sahip ülkelerde ise ithalat değerinin hem yıllık hem de son 5 yıllık dönem itibarıyla negatif büyüme göstermiş olması dikkat çekicidir.

Grafik 10. Çiçek tohumları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

Çiçek soğanları ithalatı en yüksek oranda büyüyen ülkeler arasında Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte Afrika ülkeleri dikkat çekmektedir. Her iki ülke de ithalatlarının oldukça küçük bir bölümünü Türkiye'den yapmaktadır.

2.1.3. Fidanlar

2.1.3.1. Köklendirilmemiş Asma Çelikleri ve Daldırmaları

Köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları (GTİP: 060210) grubunun küresel ticaretinde 557 milyon \$ ihracat değerine karşın 689 milyon \$ ithalat değeri olduğu görülmektedir. Hollanda %18,4 ile en büyük paya sahip ihracatçıdır ve en önemli pazarları Almanya, Danimarka ve Belçika'dır. Grubun ihracatında dikkat çekici durum Afrika ülkeleri olan Kenya, Uganda ve Etiyopya'nın yanı sıra Orta Amerika ülkesi Guatemala'nın, Hollanda'nın ardından ilk 5 ülke arasında yer almasıdır. Bu ülkelerin ana pazarları Hollanda, Almanya, Kanada ve ABD'dir (Tablo 12).

İthalat tarafında da Hollanda %27,5 ile yine ilk sıradadır. Ülke bu ithalatının büyük bölümünü Kenya, Uganda ve Almanya'dan yapmaktadır. ABD ve Kanada ithalatını büyük olasılıkla maliyet avantajı nedeniyle daha çok yakın bölge ülkeleri olan Guatemala, Kosta Rika ve Meksika'dan yapmayı tercih etmektedir. Benzer şekilde İtalya'nın ithalat kaynağı Hollanda, Fransa ve İspanya'dır. Almanya'nın en önemli tedarikçileri ise Hollanda'nın yanı sıra Kenya ve Kosta Rika'dır.

En büyük köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ithalat değerine sahip ülkeler arasında son 5 yılda %70 ile (yıllık bazda %79) en fazla büyüdüğü ülke Rusya'dır (Grafik 11). Ancak Türkiye'den ithalat yapmadığı görülen ülkenin 2022 toplam ithalat değeri sadece 4,4 milyon \$'dır. İtalya %26 ile pazarı en fazla büyüyen ikinci ülkedir.

En önemli ithalatçılar arasında olan Almanya'nın hem 5 yıllık dönemlik hem de yıllık artış hızının negatif olması dikkat çekicidir. Almanya pazarı 2018-2022 arasında %8 küçülürken, 2021-2022

arasında %28 küçülmüştür (Grafik 11). Türkiye'nin bu ürün grubunda 8 milyon \$'a yakın olan ihracatında en önemli pazarının da Almanya olması bu açıdan önemlidir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde pazar değerleri büyük olmamakla birlikte yakınlık ve ticari ilişkilerden dolayı potansiyeli olan ülkelerin Rusya'nın yanı sıra Mısır ve Romanya olduğu değerlendirilebilir.

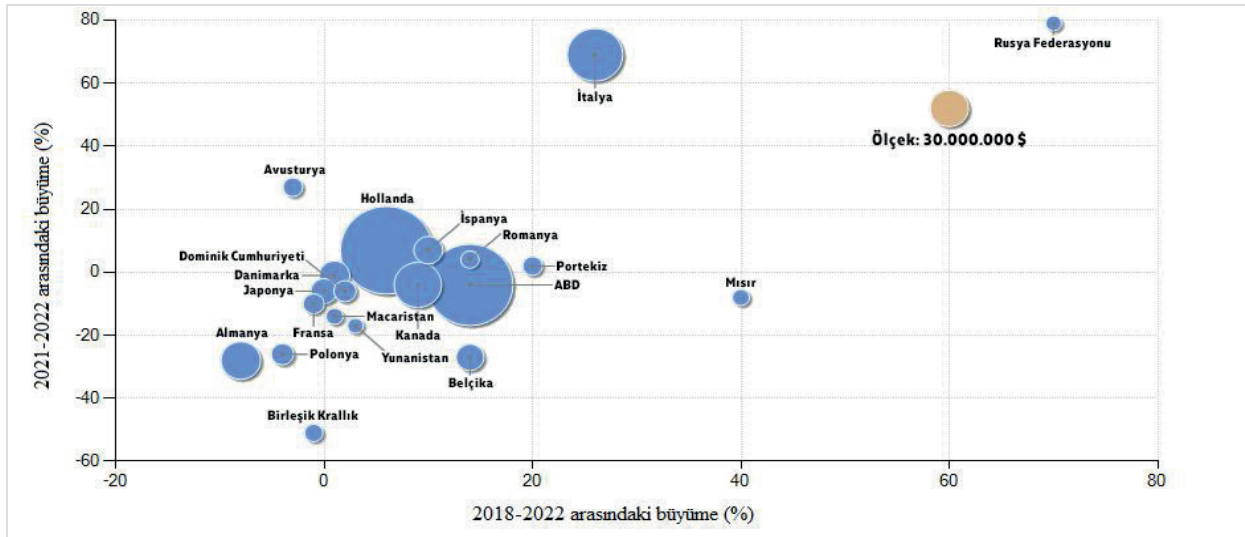
Tablo 12. Dünya köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ticareti (2022)

Değer (milyon \$)	Pay (%)	En önemli 3 ticari ortak			
İhracat					
Hollanda	103	18,4	Almanya	Danimarka	Belçika
Kenya	60	10,7	Hollanda	Almanya	ABD
Guatemala	55	9,8	ABD	Hollanda	Kanada
Uganda	42	7,6	Hollanda	Almanya	Kenya
Etiyopya	25	4,6	Hollanda	Almanya	Kanada
Diğer	272	48,9			
Toplam	557	100,0			
İthalat					
Hollanda	190	27,5	Kenya	Uganda	Almanya
ABD	164	23,9	Guatemala	Kosta Rika	Meksika
İtalya	67	9,7	Hollanda	Fransa	İspanya
Kanada	47	6,8	Meksika	ABD	Guatemala
Almanya	33	4,8	Hollanda	Kenya	Kosta Rika
Diğer	188	27,3			
Toplam	689	100,0			

Kaynak: Trade Map, 2023

Rusya, Malezya ve Mısır 2018-2022 arasında köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ithalatını en fazla büyüten ülkeler arasında yüksek değerli ithalatları ile dikkati çekmektedir. Türkiye bu ülkelere 2022'de ihracat yapmamıştır. İthalat değeri daha düşük olmasa da yüksek büyüme oranına sahip diğer yakın bölge ülkelerinin Libya, Irak, Malta ve Kazakistan olduğu görülmektedir. Türkiye bu ülkelere de ihracat yapmamaktadır. Bu da Türkiye'nin zengin asma çeşitliliğine rağmen köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmalarında yüksek oranlı büyüme gösteren bu ülkelerin pazarında olmadığını net biçimde ortaya koymaktadır.

Grafik 11. Köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmaları ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

2.1.3.2. Meyve Fidanları

Aşılı veya köklendirilmiş asma fidanları ile meyve fidanlarının (GTİP: 060220 - Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar (aşılı veya aşısız)) dünya ihracat değeri 922 milyon \$'dır. Bu ihracat değerinin %40'a yakını Hollanda (177 milyon \$) ve İtalya (176 milyon \$) tarafından yapılmaktadır. Her iki ülkenin de en önemli ihracat pazarları arasında Almanya ve Fransa yer almaktadır. Hollanda'nın bu iki ülke dışındaki diğer önemli pazarı İngiltere, İtalya için de İspanya'dır. İspanya ve ABD 100 milyon \$'ın üzerindeki ihracat değerleri ile diğer önemli ülkelerdir. İspanya'nın ana ihracat pazarları Fas, Portekiz ve Fransa iken ABD'nin ihracatında Meksika, Kanada ve İspanya ilk sıraları almaktadır. İhracatta ilk 4 ülkenin toplam ihracat değeri 566 milyon \$ iken, toplam ihracattan aldıkları pay %61,4'dür. Bu veriler dünya asma ve fidan ihracatında yüksek oranlı yoğunlaşmaya işaret etmektedir.

Asma ve fidan ithalatında Fas 88 milyon \$ ile ilk sıradadır ve bu ithalatının önemli bölümünü İspanya, Hollanda ve İtalya'dan yapmaktadır. İtalya ve Fransa 60 milyon \$ civarındaki ithalat en önemli tedarikçileri Hollanda ve İspanya'dır. Rusya (38 milyon \$) ve Portekiz (37 milyon \$) %5'e yakın payları ile ithalatta ilk sıralardadır. İtalya her iki ülkeye de asma ve meyve fidanı satmaktadır. Rusya'nın diğer önemli tedarikçileri Sırbistan ve Polonya'dır. Portekiz için aynı konumda İspanya ve Hollanda bulunmaktadır (Tablo 13).

Tablo 13. Dünya meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar ticareti (2022)

	Değer (milyon \$) Pay (%)		En önemli 3 ticari ortak		
			İhracat		
Hollanda	177	19,3	Almanya	Fransa	İngiltere
İtalya	176	19,1	Fransa	Almanya	İspanya
İspanya	108	11,7	Fas	Portekiz	Fransa
ABD	104	11,3	Meksika	Kanada	İspanya
Belçika	46	5,0	Fransa	İtalya	Hollanda
Diğer	310	33,6			
Toplam	922	100,0			
İthalat					
Fas	88	11,2	İspanya	Hollanda	İtalya
İtalya	60	7,6	İspanya	Polonya	Hollanda
Fransa	58	7,3	İtalya	Hollanda	İspanya
Rusya	38	4,9	İtalya	Sırbistan	Polonya
Portekiz	37	4,7	İspanya	İtalya	Hollanda
Diğer	505	64,2			
Toplam	786	100,0			

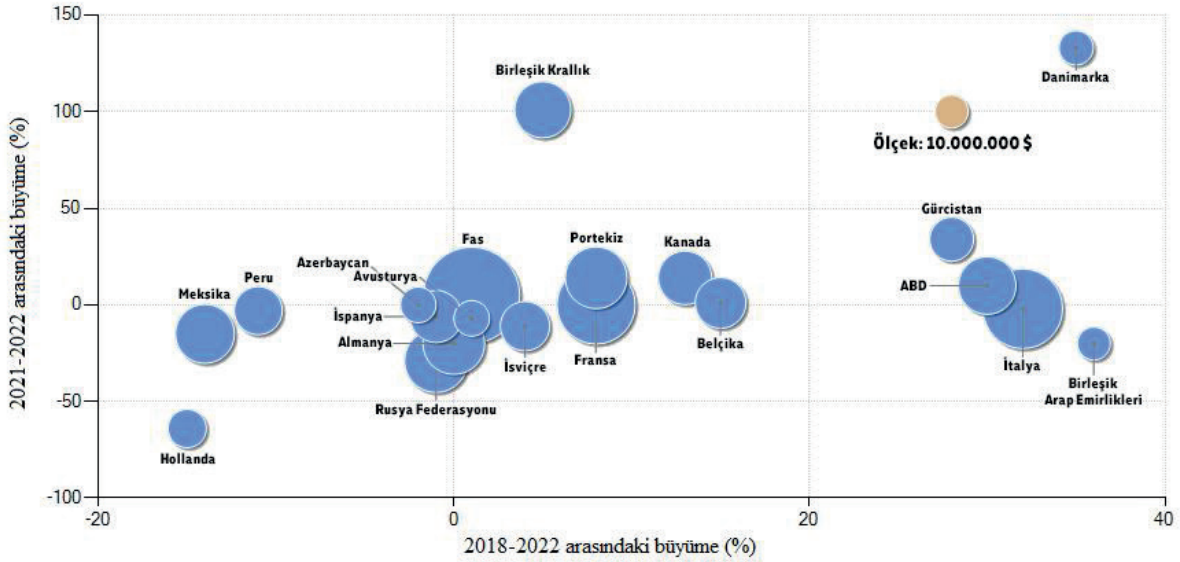
Kaynak: Trade Map, 2023

2018-2022 döneminde ilk 20 ithalatçı arasında yıllık büyümenin %36 ile en yüksek orana sahip olduğu ülke Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Ülkenin 2021-2022'de ithalat değeri büyümesi ise bu uzun dönemli pozitif değere karşın %-20 olmuştur. Bu da 2021'de 12,3 milyon \$ olan ithalat değerinin 2022'de 10,4 milyon \$'a gerilemesinden kaynaklanmıştır. Danimarka 5 yıllık dönemde büyümenin %35 ile ikinci en yüksek orana sahiptir. İngiltere 2021-2022 arasında ithalatını %101 artırarak 30,3 milyon \$'a çıkarmıştır. Ancak ülkenin 2018 sonrası yıllık büyümesi %5 ile çok düşüktür. İtalya tam tersine 5 yıllık dönem büyümesi %32 ile pozitif gelişime işaret ederken, 2022'de yıllık büyümesi %2 ile negatiftir

(Grafik 12). Asıl dikkat çekici olan ise en büyük ihracatçı olan Hollanda'nın hem 5 yıllık dönemde yıllık büyüme oranının hem de 2022'deki yıllık büyümesinin sırasıyla %-15 ve %-64 ile negatif olmasıdır. Aynı durum daha düşük oranlı olsa da Meksika, Peru ve Rusya için de geçerlidir. Asma ve meyve fidanları grubunun ithalat büyümesinde dikkat çekici olan diğer bir gösterge de ilk 20 ithalatçının büyük bölümünde 2022'de gerçekleşen büyümenin pozitif olsa dahi çok düşük oranlı olmasıdır.

2018 sonrası dönemin en yüksek büyüme oranının olduğu ülkeler arasında Afrika ülkeleri olan Uganda, Moritanya ve Botsvana yer almaktadır. Bu ülkelerden Moritanya 2022'de 919 bin \$, Botsvana'da 1,7 milyon tutarında meyve fidanı ithalatı yapmıştır. Türkiye için yakın bölge ülkelerine bakıldığında Litvanya ve İran ortalama %70 büyüme oranı ile dikkat çekmektedir. Litvanya 2022'de 414 bin \$, İran 494 bin \$ ithalat yapmıştır. Nepal ise %139'luk 5 yıllık büyüme trendine sahiptir ve 2022 yılında 656 bin \$ değerinde ithalat yapmıştır.

Grafik 12. Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar ithalatı en yüksek 20 ülkede ithalat değerinin büyüme oranı

Kaynak: Trade Map, 2023

3. TÜRKİYE

Türkiye, tohumculuk sektöründeki potansiyelini harekete geçirmek, avantajlarını en iyi şekilde değerlendirmek ve küresel tohum endüstrisinde daha çok söz sahibi olmak için uluslararası üretim ve ticaret kurallarına göre stratejiler geliştirmektedir. Dünyada bitki ıslahı, tohum bilimi ve teknolojilerindeki gelişmelerin yanında, uluslararası kuralların ve standartların yönlendirdiği tohumculuk sektöründeki ilerlemeler ülkemizi de etkilemiş ve Türkiye bugün tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi uluslararası normlar, teknik ve ticari kurallara göre hareket eden bir ülke konumuna gelmiştir (TOB, 2020).

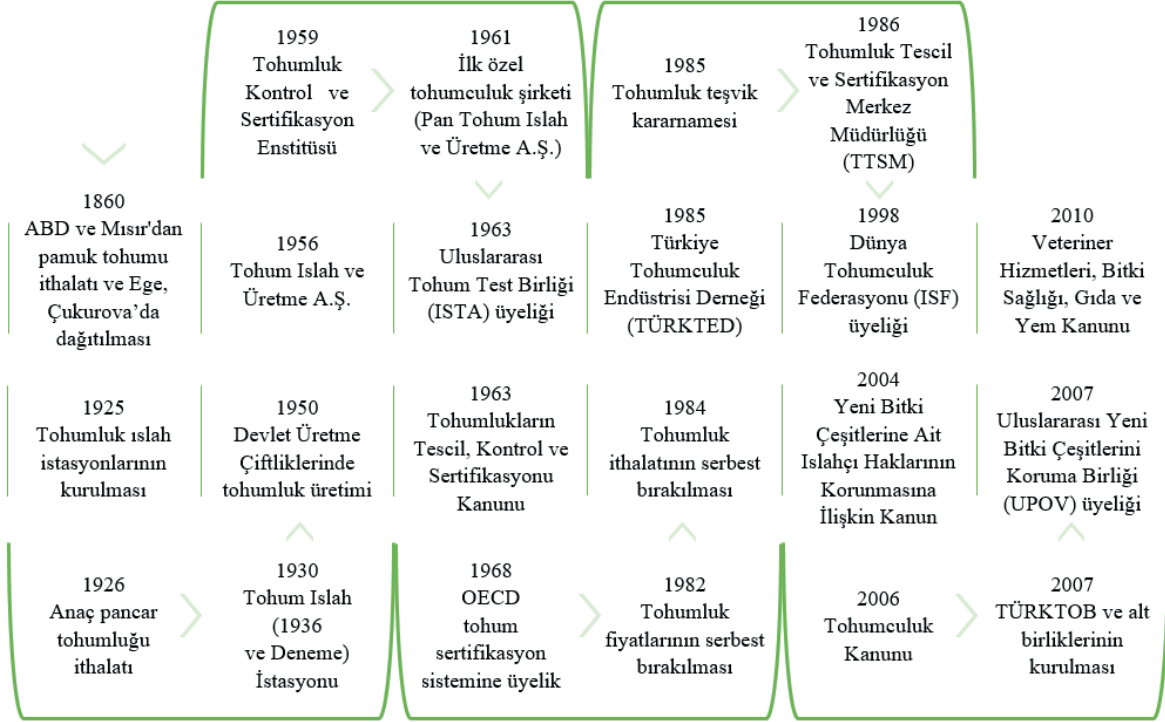
Türkiye’de sistemli, geniş kapsamlı, bilimsel temellere dayalı çeşit geliştirme ve kaliteli tohumluk üretimi ile ilgili ilk çalışmalar Cumhuriyet döneminde başlamıştır. Cumhuriyet dönemine kadar, ıslah edilmiş kaliteli tohumluk üretimi ve dağıtımı ile görevli bir kuruluş ya da organizasyon bulunmadığından; üreticiler, tarlanın en iyi yerindeki üstün gelişmiş bitkilerden ertesi yılın tohumluğunu ayırmak suretiyle tohumluk ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Balkaya, 2009).

1959 yılında “Ankara Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyon Enstitüsü” ve aynı yıllarda “Bölge Çeşit Tescil Enstitüsü” kurulmuştur. 1963 yılı ülkemizde çeşit geliştirme ve tohumculuk çalışmalarında yeni bir başlangıç olmuş, “Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu” hakkında çıkarılan kanun yürürlüğe girmiştir (Şekil 1). Bu yasa ile çeşit safiyetini muhafaza ve devam ettiren, tohumluk değerleri yüksek tohumlukların devletin garantisi altında üretim ve dağıtımının yapılması amaçlanmıştır. Aynı yıl Türkiye, ISTA (Uluslararası Tohum Test Birliği)’ya üye olmuştur. 1968 yılında ise OECD Tohum Sertifikasyon Sistemine dahil olmuştur. Türkiye’de tohum üretimi, 1980 yılına kadar kamu odaklı olarak gerçekleşmiştir. 1982-1985 yılları arasında bir dizi yasal düzenleme ile kamu esaslı bir tohumluk tedarik sisteminden özel girişimi esas alan bir tohumluk endüstrisi modeline geçilmiş, özel sektör tohum firmaları kurulmuş ve ülkemiz tohumculuk endüstrisi hızla büyümeye başlamıştır. Yeni tohum üretim teknik ve teknolojilerinin uygulanması ile birlikte verimlilik unsurları artmış, bunun sonucunda da birçok türde tohumluk üretiminin kendi ihtiyacımızı karşılama oranı oldukça yükselmiştir.

Türkiye’de ekonominin serbestleştirilmesi ve tohumluğun dış ticaretteki kısıtlamalarının kaldırılması sonucunda özel sektör yatırımlarının önü açılmış, tohumculuk faaliyetlerinde serbestlik anlayışı ile birçok konuda yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2004 yılında 5042 sayılı “Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun”, 2006 yılında ise 5553 sayılı “Tohumculuk Kanunu”nun

çıkarılması ile birlikte sektörün önü açılmış ve tohumluk üretimi ile ticaretinde çok önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Şekil 1. Türkiye’de tohumculuğun kronolojisi

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır

AB mevzuatı ile uyumlu bir şekilde yürütülen çalışmalarla, “Bitki Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması Yönetmeliği”, sertifikasyon ve pazarlama yönetmelikleri, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülen tohumluk sertifikasyon işlemleri ve piyasa denetimiyle ilgili yetki devrinin esaslarının belirlendiği yönetmeliklerle sektörün işleyişinin alt yapısı kurulmuştur.

2007 yılında Uluslararası Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Birliğine (UPOV) üyelik ile küresel anlamda entegrasyon özel sektör girişimciliğini teşvik etmiş ve bu suretle özel sektör gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak tohumculukta faaliyet ve uzmanlık alanları, ticarete konu edilen tür ve çeşit sayısı, istihdam kapasitesi, yeni üretim ve işleme teknolojilerinin kullanımı ve AR-GE yatırımları artmış, aynı zamanda tohum ithalatı ve ihracatı yolu açılmış, sertifikalı tohum üretimi ve kullanımı önemli ölçüde artmıştır. Bu nedenle, kalite ve verimlilikte yüksek bir artış gözlemlenmiştir (TOB, 2019).

3.1. TÜRKTÖB ve Alt Birlikleri

5553 sayılı “Tohumculuk Kanunu” ile sektör, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu şeklinde örgütlü bir yapıya kavuşmuştur. Türkiye Tohumcular Birliği (TÜRKTÖB) şemsiyesi altında sektör çalışma konularına göre alt birlikler:

- ✓ Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Alt Birliği (TSÜAB)
- ✓ Bitki İslahçıları Alt Birliği (BİSAB)

- ✓ Fidan Üreticileri Alt Birliği (FÜAB)
- ✓ Fide Üreticileri Alt Birliği (FİDEBİRLİK)
- ✓ Tohum Yetiştiricileri Alt Birliği (TYAB)
- ✓ Tohum Dağıtıcıları Alt Birliği (TODAB)
- ✓ Süs Bitkileri Üreticileri Alt Birliği (SÜSBİR) şeklinde düzenlenmiştir (Bağcı ve Yılmaz, 2016; Balkaya ve ark., 2020).

TÜRKTOB, 5553 Sayılı Kanun’u ile kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur. Kuruluş amacı; tohumculuk sektörünün geliştirilmesi ile sektörde faaliyet gösteren gerçek veya tüzel kişiler arasında mesleki dayanışma sağlayarak mesleki faaliyetleri kolaylaştırmak, tohumculuk faaliyetinde bulunanların ekonomik ve sosyal haklarının korunmasını sağlamak ve mevzuatla verilen görevleri yerine getirmektir (TÜRKTOB, 2023a). Birlik bu doğrultuda çeşit geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, tohumluklarının üretimi, tedariki ve pazarlamasına ilişkin milli ve sektöre has politikalar geliştirmeye, milli ve milletlerarası idari, teknik ve hukuki düzenlemelerin yapılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, alt birlikler ve üyelerinin teknolojik gelişmelerine destek sağlayıp hak ve menfaatlerini korumayı, böylece milli tohumculuk sektörünün gelişimine yardımcı olmayı hedeflemiştir (TÜRKTOB, 2023b).

Alt birliklerde üye sayısı en fazla olan 19 bine yakın üyesi bulunan TYAB’dır. Özellikle tarla bitkileri, patates tohumları yetiştiricilerinin yaygınlığı üye sayısının da artmasını sağlamaktadır. Buğday ve arpa başta olmak üzere tarla bitkileri tohumluğu yetiştirici sayısının fazlalığına bağlı olarak TYAB üyelerinin büyük çoğunluğu Konya’da iken Diyarbakır ve İzmir takip etmektedir.

TODAB tohum dağıtım yapan üyelere oluşmaktadır ve üyeleri tohuma dayalı bitkisel üretimin yapıldığı tüm yerlerde bulunmaktadır. Bu özelliği TODAB’ı 7.752 üye ile en büyük ikinci alt birlik yapmaktadır. Konya TODAB’ın da en fazla üyesinin bulunduğu ildir. İzmir ve Antalya TODAB üyelerinin yoğunlaştığı diğer illerdir.

TSÜAB, 180’i Konya’da olmak üzere toplam 1.066 üyesi olan alt birliktir. Bu 3 alt birliğin de en fazla üye sayısının Konya’da olması ilin tarla bitkileri başta olmak üzere tohum üretim ve dağıtımındaki önemini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

FİDEBİRLİK, FÜAB ve SÜSBİR faaliyet alanlarına bağlı olarak üye sayısı daha az olan birliklerdir. SÜSBİR’in 1.004 olan üye sayısının 448’i İzmir, Antalya ve Yalova’da bulunmaktadır. FÜAB, Balıkesir, Antalya ve Bursa gibi fidan üreticiliğinin yaygın olduğu iller başta olmak üzere toplam 971 üyeye sahiptir. FİDEBİRLİK, sebze üretiminin yanı sıra seracılığın yaygınlığı ile fide talep ve üretiminin yoğunlaştığı Antalya, İzmir ve Mersin gibi illerde üyelerinin fazla olduğu alt birliktir. BİSAB da tohumluk geliştirme ve Ar-Ge alanında faaliyet gösteren üyelerin bir araya geldiği alt birliktir. Birliğin üyelerinin yarıya yakını Ankara, Antalya ve Konya’dadır (Tablo 14).

Tüm birlikler bir arada ele alındığında Konya, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, İstanbul ve Balıkesir gibi çoğunluğu Güney Marmara, Ege ve Akdeniz’de yoğunlaşan üye yapısının olduğu görülmektedir (Harita 1). Bu durum, büyük oranda üretimle ve ana bayilerin ya da bayi sayısının çok bulunduğu büyük iller olmaları ile bağlantılıdır. Özellikle Ar-Ge açısından oldukça önemli olan araştırma enstitülerinin ve firmalarının büyük bölümü de bu illerde bulunmaktadır. Her ne kadar üyeler sadece buldukları yerlerde değil tüm bölgelerde üretim ve satış yapsalar da il bazlı yoğunlaşma, merkezleri diğer bölgelerde de bulunan Ar-Ge başta olmak üzere tohumluk faaliyeti yapan firma ve üye sayısının artması konusunda çalışmalar yapılmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Bu yönde yapılacak olan çalışmalar hem üretimde kalite artışını hem de maliyet avantajını sağlamaya önemli katkı yapacaktır.

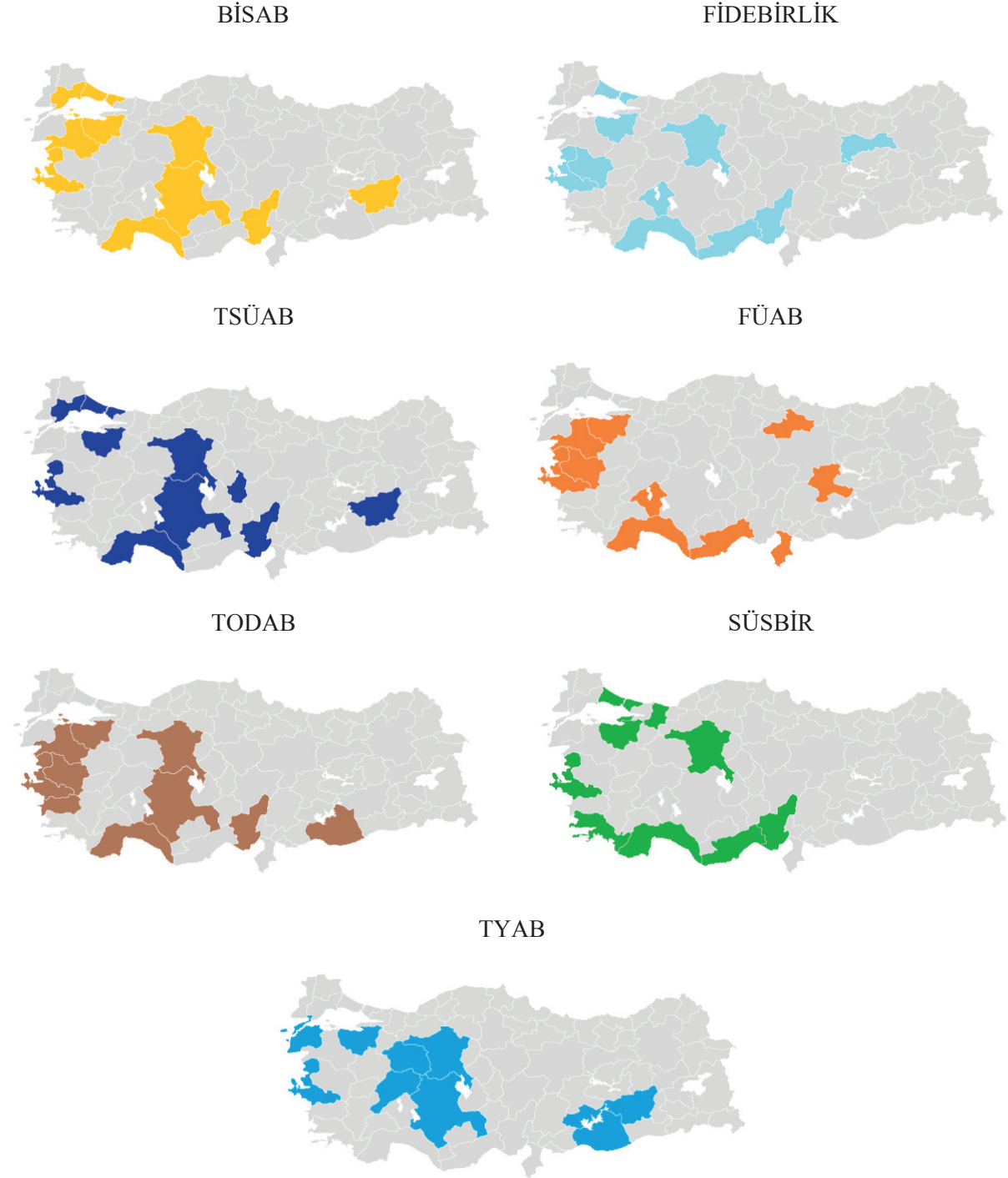
Tablo 14. TÜRKTOB alt birliklerinin üye sayıları ve illere göre dağılımı (adet)^{1/}

İl	Sayı (adet)	Pay (%)	İl	Sayı (adet)	Pay (%)	İl	Sayı (adet)	Pay (%)	İl	Sayı (adet)	Pay (%)	İl	Sayı (adet)	Pay (%)	SÜSBİR	
															FÜAB	SÜSBİR
Ankara	63	17,3	Antalya	81	36,2	Balıkesir	120	12,4	İzmir	182	18,1					
Antalya	59	16,2	İzmir	27	12,1	Antalya	85	8,8	Antalya	157	15,6					
Konya	47	12,9	Mersin	19	8,5	Bursa	85	8,8	Yalova	109	10,9					
İzmir	23	6,3	Ankara	15	6,7	İzmir	79	8,1	İstanbul	87	8,7					
Adana	18	4,9	Manisa	8	3,6	Mersin	72	7,4	Ankara	86	8,6					
Bursa	15	4,1	Adana	6	2,7	Hatay	54	5,6	Sakarya	71	7,1					
İstanbul	15	4,1	Bursa	6	2,7	Manisa	52	5,4	Bursa	48	4,8					
Balıkesir	14	3,8	İstanbul	6	2,7	Malatya	43	4,4	Mersin	36	3,6					
Tekirdağ	13	3,6	Burdur	5	2,2	Tokat	30	3,1	Adana	21	2,1					
Diyarbakır	12	3,3	Erzincan	5	2,2	Isparta	25	2,6	Muğla	21	2,1					
Diğer	86	23,6	Diğer	46	20,5	Diğer	326	33,6	Diğer	186	18,5					
Toplam	365	100,0	Toplam	224	100,0	Toplam	971	100,0	Toplam	1.004	100,0					
TODAB																
TSÜAB																
Konya	479	6,2	Konya	180	16,9	Konya	4.395	23,3	Konya	5.131	16,9					
İzmir	478	6,2	Antalya	103	9,7	Diyarbakır	1.969	10,4	İzmir	2.530	8,4					
Antalya	470	6,1	Ankara	79	7,4	İzmir	1.691	8,9	Diyarbakır	2.077	6,9					
Şanlıurfa	378	4,9	İstanbul	57	5,3	Şanlıurfa	1.366	7,2	Şanlıurfa	1.797	5,9					
Ankara	321	4,1	İzmir	50	4,7	Eskişehir	1.253	6,6	Ankara	1.628	5,4					
Balıkesir	274	3,5	Diyarbakır	48	4,5	Ankara	1.051	5,6	Eskişehir	1.396	4,6					
Adana	267	3,4	Nevşehir	47	4,4	Adıyaman	807	4,3	Bursa	1.198	4,0					
Aydın	238	3,1	Bursa	45	4,2	Bursa	793	4,2	Antalya	970	3,2					
Bursa	206	2,7	Adana	37	3,5	Çanakkale	725	3,8	Adıyaman	901	3,0					
Manisa	199	2,6	Tekirdağ	33	3,1	Afyon	667	3,5	Afyon	857	2,8					
Diğer	4.442	57,3	Diğer	387	36,3	Diğer	4.178	22,1	Diğer	11.792	38,9					
Toplam	7.752	100,0	Toplam	1.066	100,0	Toplam	18.895	100,0	Toplam	30.277	100,0					

1/ Raporun yazıldığı dönem itibarıyla

Kaynak: TÜRKTOB, 2023

Harita 1. Alt birliklerin en fazla üyesinin bulunduğu 10 il

Kaynak: Tablo 14

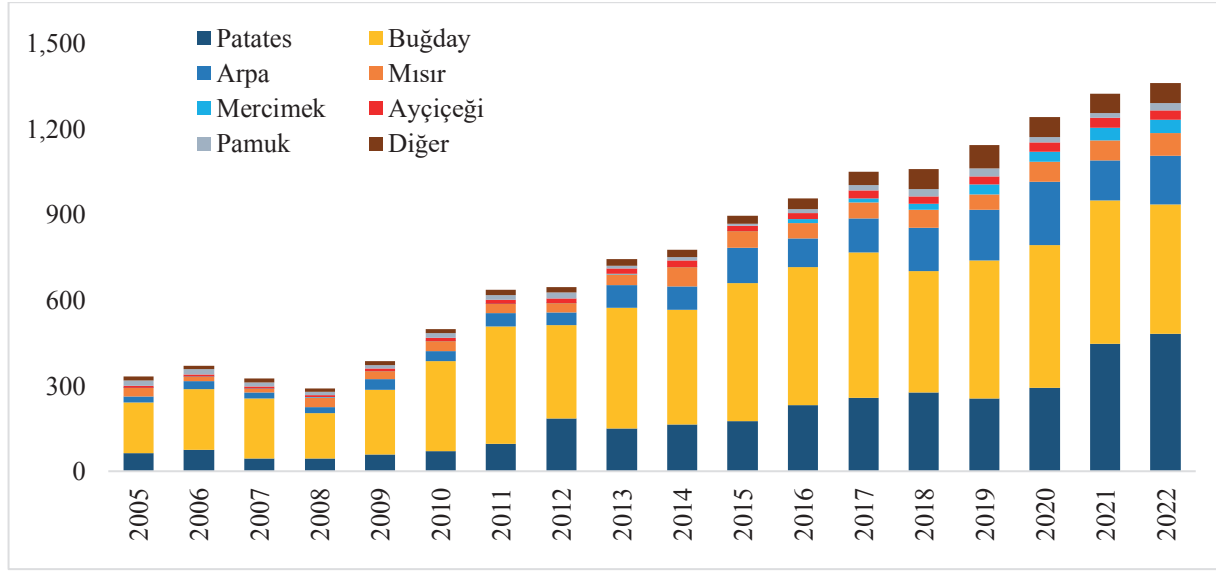
3.2. Tohumluk Üretimi

Türkiye'nin tohum üretimi, 2005-2022 döneminde 1 milyon tondan fazla artarak 332 bin tondan, 1,4 milyon tona yaklaşmıştır. Artışın özellikle 2010'da yürürlüğe giren "Tohumculuk Kanunu" ile birlikte başlaması dikkat çekicidir. Buğday ve patates tohumlarının 7 kattan fazla artan üretim miktarları toplam tohumluk üretimine tür bazında en büyük katkıyı veren gruplar olmuştur. Patates tohumları üretiminde

birkaç yıllık dönemler itibarıyla durağanlık söz konusu iken 2021’de önemli bir artışla birlikte 482 bin tonluk üretime ulaşılmıştır. Bu gelişimde, yüksek verimli tohumluk talebi ve artan ihracatın etkisi önemlidir.

Buğdayda 2017 sonrası daralan ekim alanları, buğday tohumuna olan talebi beraberinde de tohum üretimini azaltmış gibi görünse de 2020 ve 2021’de düşük miktarda artışla birlikte 500 bin tonluk üretim seviyesi korunmuştur. Ancak, 2022’de üretim yeniden azalış göstererek 454 bin ton olmuştur (Grafik 13). Bu durumun yurtiçi üretim kaynaklı bir talep azalmasından çok ihracata giden ürün miktarının düşmesinin etkisi ile oluştuğu değerlendirilmektedir.

Grafik 13. Tohum üretimi (bin ton)

Kaynak: BÜGEM, 2023

Arpa tohumu üretiminde 222 bin ton ile en yüksek miktara ulaşılan 2020 yılına kadar görülen artış trendi, 2021’de 140 bin ton ile azalma yönlü olmuştur. 2022’de 169 bin tona yükselmiş olsa da arpa tohumu üretimi 2020’deki seviyesini yakalayamamıştır.

Türkiye mısır ekim alanı 2010-2022 döneminde 594 bin hektardan 919 bin hektara genişlemiştir. Bu durumun sonucu olarak tohum ihtiyacı da yaklaşık iki kat artmıştır. Mısır tohumu üretimi de bu ihtiyacına paralel biçimde 35 bin tondan 80 bin tona yaklaşmıştır.

Sertifikalı tohum üretiminin illere göre dağılımı incelendiğinde üretimdeki ağırlığına bağlı olarak buğday ve arpa üretiminin yoğun olduğu illerin öne çıktığı görülmektedir. Örneğin; en fazla buğday üretimine sahip olan Konya aynı zamanda 300 bin tonun üzerindeki sertifikalı tohum üretimi ile en büyük paya sahip ildir. 100 – 150 bin ton sertifikalı tohum üretimine sahip olan iller Sivas ve Şanlıurfa’dır (Harita 2). Bu 3 ilin toplam üretimi 558 bin ton ile toplam sertifikalı tohum üretiminin %41’idir. Aynı oran 50 bin tondan fazla 8 il için ise %66’dır. Bu oranlar sertifikalı tohum üretiminde il bazlı yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

Meyve türlerinde tohumla çoğaltma daha çok anaçların elde edilmesinde ve yeni çeşitlerin geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Ticari meyve ve asma yetiştiriciliği ile çok yıllık süs bitkilerinin çoğaltılmasında tohumla çoğaltma çok fazla kullanılan bir yöntem değildir. Son yıllarda süs bitkileri ıslahı ve yerli çeşitlerin tohum üretimlerinin geliştirilmesine yönelik bazı çalışmalar yapılmaya

başlamıştır. Ancak, üretimde kullanılan hibrit süs bitkisi tohumlarının büyük bir kısmı yurt dışından ithal edilmektedir (Balkaya ve ark., 2020).

Fidan üretiminde, 2005 yılından 2022'ye 21 milyon adetten 139 milyon adede artış olmuştur. Bu artışta, fidan kullanım desteği verilmeye başlanması, 2010'da doku kültürü üretici ve üretimindeki gelişmeler ile 2016'da sertifikalı üretim desteğinin başlaması en etkili faktörler olmuştur. Türlerle ve illere göre üretim miktarı incelendiğinde; 44 türde ve 47 ilde fidan ve materyal üretimi yapıldığı ve fidan üretiminin %64'ünün standart sınıfta olduğu, hastalık bulaşıklığı nedeniyle sertifikasyon sisteminin kurulamaması, sık çeşit değişikliği nedeniyle damızlıkların oluşturulamaması, tescilsiz çeşitlere talepler, yoğun üretim yapılmayan meyve türlerinde sistemin kurulmaması, vb. nedenlerle çoğu türde sertifikalı sınıfta üretime geçiş yapılamayacağı; sonuç olarak bazı fidan üretimlerinin standart sınıfta devam edeceği öngörülmektedir. Diğer yandan, fidan üreticilerinin çoğunluğunun yerli sermayeli ve gerçek kişi olduğu, yüksek sermayeye sahip üretici sayısının az olduğu görülmektedir (FÜAB, 2022).

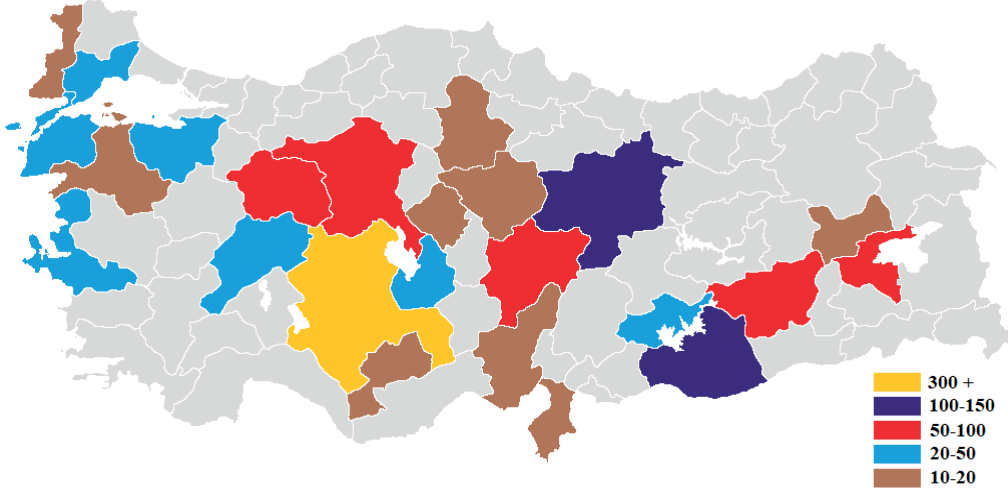
Tablo 15. Tohumluk üretimi

	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Sertifikalı tohum (ton)						
Patates	63.901	70.654	175.397	293.530	447.793	481.929
Buğday	176.202	315.676	484.204	500.574	501.656	454.451
Arpa	22.307	34.416	125.018	222.265	139.695	169.444
Mısır	30.167	35.234	56.671	68.430	70.041	79.876
Mercimek	285	107	1.140	36.043	44.845	46.434
Ayçiçeği	6.522	11.854	17.494	33.573	36.011	33.833
Pamuk	19.581	15.679	8.883	18.533	16.396	25.120
Nohut	157	253	2.305	19.537	16.024	19.567
Çeltik	3.505	5.521	8.945	9.975	11.607	8.890
Fiğ	2.050	858	974	2.487	2.993	4.168
Yonca	476	349	634	3.456	3.529	3.691
Yem bezelyesi		40	811	5.420	2.852	3.609
Kuru fasulye	30	0 ¹	109	2.156	4.008	3.521
Sebze	1.942	2.500	2.782	2.240	2.776	3.200
Soya	201	1.982	2.443	3.937	4.497	3.064
Şeker pancarı	2.720	466	1.448	1.563	2.122	1.575
Çim ve çayırotu	636	56	236	1.255	831	684
Aspir	0 ¹	397	644	177	304	541
Korunga	1.232	56	31	556	382	399
Yerfıstığı	101	70	139	232	347	149
Sorgum*s.otu	160	180	308	159	161	87
Yem şalgamı	5	0 ¹	18	27	2	33
Kanola (kolza)	0 ¹	107	82	38	24	27
Susam	0 ¹	1	0 ¹	13	2	6
Yemlik pancar	10	26	61	0 ¹	0 ¹	0 ¹
Diğerleri	0 ¹	1.483	5.522	16.152	15.324	17.038
Toplam	332.190	497.964	896.298	1.242.328	1.324.222	1.361.336
Meyve, asma fidanı ve çilek fidesi (bin adet)						
Çilek fidesi	1.050	32.257	68.237	69.583	140.742	91.117
Asma fidanı	18.673	27.954	58.861	119.858	134.886	137.152
Meyve fidanı	2.277	3.408	4.981	2.666	3.126	2.098
Toplam	20.950	31.362	63.843	122.524	138.012	139.250

Kaynak: BÜGEM, 2023

1/ Tablo veya grafiklerde “0” olması verinin olmadığı değil, birim değerden daha düşük bir verinin olduğu anlamına gelir. Verinin olmadığı durumlarda hücre boş bırakılmıştır. Aynı durum çalışmada yer alan tüm tablo ve grafikleri için geçerlidir.

Harita 2. İllere göre sertifikalı tohum üretimi (bin ton)

Kaynak: BÜGEM, 2023

Meyve fidanı üretiminde 2010'da 32,3 milyon adet olan fidan sayısı 91,1 milyona gelmiştir. Asma fidanı sayısı ise 18,7 milyondan 137,2 milyona çıkmıştır (Tablo 15). Hem tohum hem de fidan sayısından farklı olarak çilek fidesi sayısında dalgalanma görülmektedir. Dönem içerisinde, 2007-2012 arasında azalan çilek fidesi sayısı, 2013'de 7,1 milyona kadar çıkmış sonrasında ise 2018'e kadar sürekli azalarak 2,3 milyona gelmiştir. Sonraki dönemde yıllık dalgalanmalar olmakla birlikte 2,1-3,1 milyon adet arasında değişmiştir.

Sebze tohumu üretimi hem tür zenginliği hem de buna bağlı farklı iklimsel gereksinim ve biyolojiye (döllenme, çiçek yapısı vs.) sahip olmaları nedeniyle daha fazla teknik bilgi ve deneyim gerektirmektedir. Bahçe tarımının tamamında olmakla birlikte özellikle birim alandan yüksek verimin esas alındığı sebzecilikte, kaliteli tohum kullanımı büyük bir önem taşımaktadır. Ülkemizde son yıllarda örtü altı sebze ve açık tarla sebze tarımında yetiştiriciler tarafından hibrit çeşitlerin yüksek oranlarda kullanılması, özellikle son on beş yılda aşılı ve aşısız fide kullanımının belirgin düzeylerde artması, yüksek verim alınması ve sebze ihracat olanaklarının artması, sebzecilik tarımında tohumun daha fazla öne çıkmasını sağlayan önemli unsurlar olmuştur. Ülkemizde sebze tohumu üretimi büyük oranda özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ülkemizde büyük bir çoğunluğu Antalya'da bulunan fide üretimi yapan modern fide üretimi tesislerinde kaliteli sebze tohumları kullanılarak sağlıklı sebze fideleri elde edilmektedir (Balkaya ve ark., 2020).

Sebze tohumlarının üretimi 2005-2022 döneminde %65 artarak 3,2 bin tona yükselmiştir. Bu üretimin neredeyse tamamı özel sektör tarafından yapılmaktadır. Domates, biber, hıyar başta olmak üzere birçok üründe tohum tescilli yapılmışken bu tescillerin %70'e yakını yabancı firmalara aittir (Balkaya ve ark., 2020).

Süs bitkileri üretim alanları tarımın genelinde olduğu gibi çok parçalı, küçük arazilerden oluşmaktadır. Üretimde kullanılan arazilerin büyük bölümü kiralıktır, bu durum gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasına engel olmaktadır. Yine çok yıllık dış mekan süs bitkileri üretimi için uzun dönemli

kiralamarlar (10 yıl ve üzeri) yapılmasının güçlüğü, üretim yapılan bölgelerin çoğunun imar planlarının içinde kalması gibi sorunlar da üretim alanlarında artışı engelleyen unsurlardır. Süs bitkileri üretimi emek yoğun bir faaliyettir. Ancak kalifiye eleman ihtiyacı sektörde oldukça önemli bir sorundur ve üretimin artırılabilmesi için bu sorunun çözülmesinde mesleki yeterlilik belgeli eleman istihdamının artması önemli bir seçenektir.

Tablo 16. Süs bitkileri üretim miktarı (milyon adet)

	2015	2020	2021	2022
Kesme çiçekler	1.036	1.012	1.065	1.425
İç mekân (saksılı) süs bitkileri	41	48	54	45
Dış mekân süs bitkileri	451	529	519	538
Çiçek soğanları	27	71	72	73
Toplam	1.555	1.661	1.710	2.080

Kaynak: TÜİK, 2023

Süs bitkileri üretiminde, 2022 itibarıyla kesme çiçekler 1,4 milyar adet ile ilk sıradadır ve 2021'e göre %34'lük artış gerçekleşmiştir. Yıllık bazlı bu değişim dikkat çekicidir ve büyük oranda İngiltere'ye yapılan ihracattaki artıştan kaynaklıdır. Üretimde dikkat çeken diğer bir durum da alan azalması olan çiçek soğanlarında son birkaç yıllık durağanlığa karşın 2015'e göre %170'in üzerindeki artıştır.

Sektörün gelişimi açısından Aralık 2017'de TSE'den resmi standart olarak yayınlanan üç standart oldukça önemlidir. Bu standartların sektörde standart ve kaliteli üretim boşluğunu doldurmaya, haksız rekabeti önlemeye ve uluslararası pazarda rekabet gücünün artmasına ciddi oranda katkı sağlaması beklenmektedir (SÜSBİR, 2022).

Sertifikalı tohumluk üretiminin ihtiyacı karşılama oranı son yıllarda önemli derecede artmıştır. Bu artışta sertifikalı tohumluk üretimi ve kullanımına verilen desteklerin yanı sıra 2004'de yürürlüğe giren ıslahçı haklarının korunmasına yönelik yasa ile düşük faizli işletme ve yatırım kredileri de bu sürece önemli katkı sağlamıştır. Ancak halen bazı yem bitkileri, yağlı tohumlar ya da tahıllarda bu oran düşüktür. Tohumda yeterlilik değerlendirilirken, bazı ürünlerde tohumluğun birkaç yılda bir yenilenebileceği dolayısıyla ihtiyacın her yıl ortaya çıkmadığı dikkate alınmalıdır. Örneğin, soğanda 2021 yılı için kendine yeterlilik oranı %68,5 iken tohumluğunun 3 yılda bir değiştirilmesi dikkate alındığında oran %137,1'e çıkmaktadır.

Hibrit ayçiçeğinde %862,2, hibrit mısırdaki %292, pamukta %219,1 ve şekerpancarında %143,4 ile çok yüksek yeterlilik oranı vardır (Tablo 17). Bazı ürünlerde ise ihtiyacı karşılama oranı yıllık bazda düşük iken bu ürünlerin tohumlarının birkaç yılda bir yenilenmesi yeterlilik oranını yükseltmektedir. Bu ürünler arasında yıllık bazda %29,8, yenileme oranına göre ise %89,4 karşılama oranına sahip olan buğday en önemli üründür. Buğday tohumundaki bu oranlar arz açığını, diğer bir deyişle üretimin artışına karşın halen talebin altında kaldığını göstermektedir.

Sertifikalı tohumda kendine yeterlilik oranı, yurtiçi tarımsal üretim açısından önemli iken aynı zamanda ihracata gidebilecek ürün miktarını ya da ithal edilmesi gereken ürün miktarını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, buğday başta olmak üzere karşılama oranı düşük olan ürünler arasında çeltik (%67,1), arpa (%69,1) gibi tahılların yanı sıra yerbıstığı (%4,1), aspir (%51,5) gibi yağlı tohumlar ve korunga (%7,4), fiğ (%60,9) gibi yem bitkilerinin bulunması, bu ürünlerin talebi ile ithalat miktarları dikkate alındığında oldukça önemli bir soruna işaret etmektedir.

Türkiye’de tohum üretimi kamu sektörünün öncülüğünde başlamış ve uzun bir dönem bu şekilde yürütülmüştür. 1961 yılında ilk özel şirketin faaliyete geçmesi ile birlikte özel sektör tohumluk üretimine başlamıştır. Mevcut durumda, 202 çeşit sahibi kuruluşun 45’i kamu kuruluşu iken 157’si özel sektör kuruluşudur.

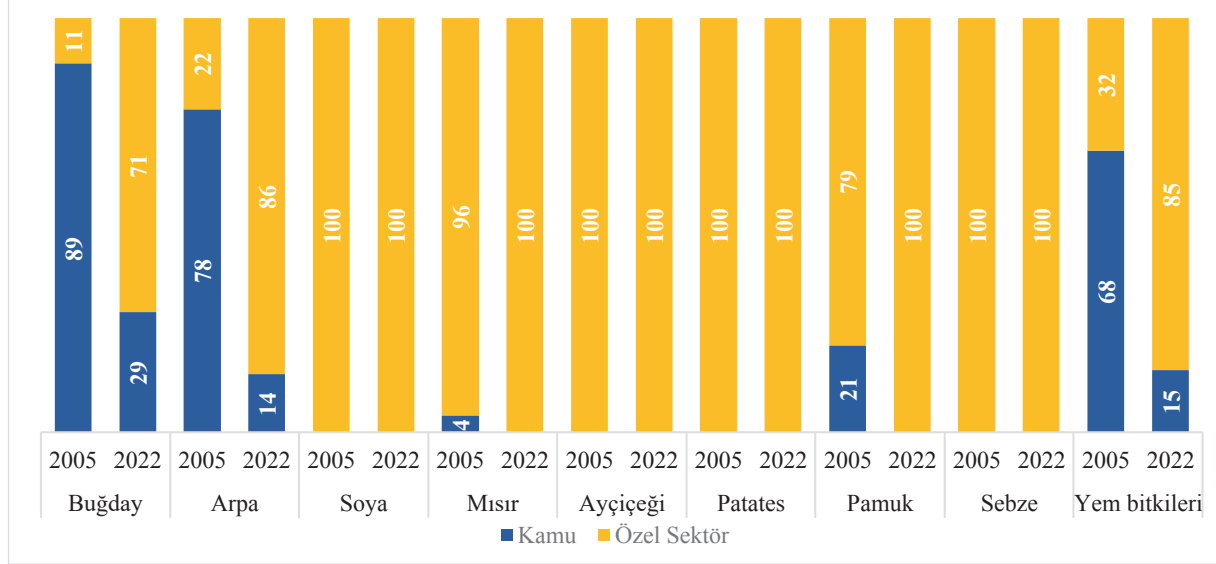
Tablo 17. Sertifikalı tohumlarda ihtiyacı karşılama oranı

	Mahsul ekiliş alanı (da)	Ekim normu (kg/da)	Yenileme dönemi (yıl)	Tahmini tohumluk ihtiyacı (ton)	Sertifikalı tohumluk üretimi (milyon ton) 2021	2021 yılında üretimin ihtiyacı karşılama oranı (%)	Yenileme esasına göre üretimin ihtiyacı karşılama oranı (%)
Hibrit ayçiçeği	9.809,7	0,4	1	3,9	36,0	33,8	862,2
Hibrit mısır	9.118,8	3,0	1	27,4	70,0	79,9	292,0
Pamuk	5.731,6	2,0	1	11,5	16,4	25,1	219,1
Şeker pancarı	2.745,4	0,4	1	1,1	2,1	1,6	143,4
Yem bezelyesi	258,9	10,0	3	2,6	2,9	3,6	139,4
Patates	1.392,1	350,0	2	487,2	447,8	481,9	98,9
Mercimek	3.426,4	14,0	3	48,0	44,8	46,4	96,8
Soya	380,1	10,0	3	3,8	4,5	3,1	80,6
Sogan	644,1	0,7	2	0,5	0,3	0,3	68,5
Tritikale	996,4	23,0	2	22,9	11,0	13,4	58,4
Aspir	262,4	4,0	1	1,0	0,3	0,5	51,5
Kuru fasulye	970,5	10,0	3	9,7	4,0	3,5	36,3
Çeltik	1.205,2	22,0	2	26,5	11,6	8,9	33,5
Nohut	4.568,3	14,0	3	64,0	16,0	19,6	30,6
Buğday	66.287,4	23,0	3	1.524,6	501,7	454,5	29,8
Arpa	31.994,9	23,0	3	735,9	139,7	169,4	23,0
Yonca	6.345,9	3,0	5	19,0	3,5	3,7	19,4
Kolza (kanola)	411,5	0,4	1	0,2	0,0	0,0	16,4
Fiğ	3.421,8	10,0	5	34,2	3,0	4,2	12,2
Yulaf	1.376,6	22,0	3	30,3	4,0	2,7	9,0
Yerfıstığı	457,0	8,0	1	3,7	0,3	0,1	4,1
Çim ve çayırotu*	5.495,9	3,5	3	19,2	0,8	0,7	3,6
Korunga	1.618,2	10,0	3	16,2	0,4	0,4	2,5
Diğerleri					3,0	4,0	
Toplam	158.919,0			3.093,3	1.324,2	1.361,3	

Kaynak: BÜGEM, 2023

Tahıl ve yem bitkilerinde olmak üzere kamunun payı azalırken, özel sektörün payı artmıştır. Ayrıca büyüyen özel sektör sebze, pamuk, mısır ve patates tohumlarında üretimin neredeyse tamamını karşılar hale gelmiştir. Özel sektörün buğday, arpa ve yem bitkileri tohumu üretim payı da önemli oranda yükselerek %70-80'in üzerine çıkmıştır (Grafik 14).

Grafik 14. Tohum üretiminde kamu ve özel sektörün payı (%)

Kaynak: BÜGEM, 2023

3.3. Destekleme

Tarımsal ürünler kadar bu ürünlerin elde edilmesinde kullanılan girdiler de destekleme programında yer almaktadır. Bu kapsamda tohumluk üretimi ve kullanımı da desteklenmektedir. Bitkisel ürün grupları dikkate alındığında bu ürünlerin büyük çoğunluğunun tohumları, fide ve fidanları için destekleme uygulamaları vardır. Sebze ve süs bitkileri gruplarında ise ürüne özel herhangi bir destek bulunmamaktadır. Bu iki grubun hem üretim hem de ihracattaki payı bu ürünlerin üretiminin sadece gübre ve mazot ya da iyi tarım gibi desteklerle değil tohumlukları ya da ürünleri üzerinden de desteklenmesinin üretimi yükseltebileceği, son yıllarda artan maliyetlerin üretici geliri ve fiyat üzerindeki baskısını azaltabileceği söylenebilir.

Mevcut destekleme programında tohumluklarla ilgili 4 destek bulunmaktadır. Bunlardan ikisi çiftçilere yönelik sertifikalı tohumluk kullanım desteği iken diğerleri tohumluk üreticilerine yönelik üretim desteğidir.

1. Yurtiçi sertifikalı tohum kullanım desteği: Tarım havzalarında yurt içinde üretilip sertifikalandırılan tohumu kullanarak ekim/dikim yapan çiftçiler bu destekten yararlanmaktadır.
2. Sertifikalı tohum üretim desteği: Bakanlıkça yetkilendirilmiş tohumculuk kuruluşlarınca yurt içinde üretilip sertifikalandırılan ve yurt içinde satışı gerçekleşen ve her yıl destekleme tebliğinde listelenen türlerin tohumlukları için kilogram başına destekleme ödemesi yapılır.

Tablo 18. 2023 yılında uygulanacak sertifikalı tohum kullanım desteği

	Ekim normu (kg/da)	Birim destek tutarı (TL/da/yıl)
Arpa, tritikale, buğday, çavdar	23	50
Çeltik, yulaf	22	50
Aspir	4	10
Fiğ, korunga, yem bezelyesi, soya	10	45
Kuru fasulye	10	60
Mercimek	14	60
Nohut	14	50
Patates	350	200
Kolza (kanola)	0,4	30
Susam	1,5	8
Yer fıstığı	8	34
Yonca	3	60

Kaynak: Resmi Gazete, 18/11/2022

3. Sertifikalı fidan/fide ve standart fidan kullanım desteği: Destekleme kapsamında yer alan bağ ve kapama bahçe tesisinde kullanılan sertifikalı fidan/fide ile standart fidanda tebliğde belirtilen şartlara göre kullanım desteği verilir.
4. Sertifikalı fidan üretim desteği: ÇKS'ye kayıtlı arazilerde, yurt içinde üretilip sertifikalandırılan ve satışı gerçekleşen sertifikalı sınıfta aşılı ve aşısız fidanlar için adet başına sertifikalı fidan üretim desteği ödemesi yapılır. Sertifikalı fidan üretimi desteğine, fidan üretici belgesine sahip gerçek ve tüzel kişiler başvuru yapabilir.

Tohumluk üretim ve kullanım desteği verilen alan ve destekleme tutarları incelendiğinde 2005-2020 arasında hem sertifikalı tohum hem de fide – fidan ve standart fidan kullanım desteğinde alan ve miktar açısından önemli artış sağlanırken 2021'de azalış olmuştur. Benzer durum üretim desteklerinde de geçerlidir. Toplam destek tutarları açısından bakıldığında ise 2021'de sertifikalı tohum kullanım desteği dışındaki destek tutarlarında miktar ve alan bağılı olarak azalmalar oluşmuştur.

Tablo 19. Sertifikalı fidan üretim desteği (2022, TL/adet)

	Aşılı	Aşısız
Antepfıstığı, badem, ceviz, aronya, mavi yemiş	0,50	0,25

Kaynak: Resmi Gazete, 18/11/2022

Tablo 20. Sertifikalı fidan/fide ve standart fidan kullanım desteği (2022, TL/da)

	Standart	Sertifikalı
Antepfıstığı, badem, ceviz, aronya, maviyemiş	100	400
Armut, ayva, elma, kiraz, nektarin, şeftali, erik, limon, mandalina, portakal, kayısı, vişne, zeytin, diğer meyve türleri, asma (nar ve muz hariç)	100	280
Sertifikalı çilek fidesi ile bahçe tesisi		400

Kaynak: Resmi Gazete, 18/11/2022

Tablo 21. Sertifikalı tohum üretim desteği (2022, TL/kg)

	Orijinal/temel ve üst kademe	Sertifikalı kademe
Arpa, tritikale	0,10	0,08
Buğday	0,12	0,10
Çavdar	0,16	0,08
Aspir	0,80	0,50
Çeltik	0,35	0,25
Yulaf	0,16	0,08
Fiğ, korunga, yem bezelyesi	1,60	1,50
Kuru fasulye, mercimek, nohut	0,60	0,50
Kolza (kanola)	1,80	1,20
Patates	0,20	0,10
Soya	0,70	0,35
Susam	1,80	0,60
Yer fıstığı	1,00	0,80
Yonca	5,00	4,00

Kaynak: Resmi Gazete, 18/11/2022

Tablo 22. Tohumluk üretim ve kullanım desteği verilen alan ve destekleme tutarı

	Sertifikalı tohum				Sertifikalı fide/fidan ve standart fidan			
	Kullanım		Üretim		Kullanım		Üretim	
	Alan (bin da)	Tutar (bin TL)	Miktar (ton)	Tutar (bin TL)	Alan (bin da)	Tutar (bin TL)	Miktar (bin adet)	Tutar (bin TL)
2005	5.405	16.494			27	1.203		
2010	12.880	63.523	199.764	20.698	166	19.019		
2015	18.014	159.905	581.054	56.920	199	26.955		
2018	19.735	207.149	641.973	109.502	176	29.840	6.541	6.201
2019	18.431	205.693	761.441	148.276	211	34.475	8.249	3.802
2020	15.744	298.033	915.814	152.189	195	39.104	13.712	5.712
2021	18.506	346.410	849.381	140.334	136	31.747	11.700	5.461
2022 ¹	15.509	400.122	172.013	31.054	69	16.412		

Kaynak: TOB, 2019; BÜGEM, 2023

1/ Verinin alındığı tarih itibarıyla

3.4. Dış Ticaret Akış Şeması

Çalışmanın bu bölümünde ürün grupları bazında örnek ürünler için ithalat ve ihracat akış şemaları oluşturulmak amaçlanmış ancak sadece süs bitkilerinde bu şema oluşturulabilmiştir. Süs bitkileri ithalat ve ihracatı mevzuata göre aşağıdaki şemada belirtilen şekilde yapılmaktadır. Ancak aralarında önemli farklar bulunmaktadır. İthalat için mutlaka SÜSBİRLİK (ürüne göre ilgili alt birlik) üyesi olunması ve “Yetkilendirilmiş Tohumculuk Kuruluş Belgesi” sahibi olunması gereklidir. İhracatta ise yetkilendirme ve birlik üyeliği şartı olmadığı gibi dileyen herkes tohumluk ihracatı yapabilmektedir. Ayrıca ithalatta, BÜGEM’e bağlı olan ve Ankara’da bulunan Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü ile Adana, Antalya, Beydere, Samsun, Çayırova Tohum Sertifikasyon Test Müdürlükleri ile Karacabey Fidan Fide Test Merkezi Müdürlüğü’nün yanı sıra İstanbul, İzmir, Mersin, Sakarya ve Yalova İl Tarım ve Orman Müdürlükleri’ne başvurulması gerekirken ihracat için bulunulan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü’ne başvurulması gereklidir (Şekil 2).

Şekil 2. Süs bitkileri dış ticaretinde ürün akış şeması

3.5. Dış Ticaret Mevzuatı

Tohumluk dış ticaretini düzenleyen mevzuat 5553 sayılı “Tohumculuk Kanununa”na dayanmaktadır. Kanunun amacı, bitkisel üretimde verim ve kaliteyi yükseltmek, tohumluklara kalite güvencesi sağlamak, tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili düzenlemeleri yapmak ve tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için gerekli olan düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Bu amacına bağlı olarak kanun tarla bitkileri, bağ-bahçe bitkileri, orman bitki türleri ve diğer bitki türleri çoğaltım materyaline ait çeşitlerin ve genetik kaynakların kayıt altına alınması, tohumlukların üretimi, sertifikasyonu, ticareti, piyasa denetimi ve kurumsal yapılanmalar ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır.

Kanunun “Tohumluk ticareti” başlıklı 7. Maddesi sadece yurt içinde kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verileceğini belirtirken tohumlukların ithal edilmesi ve ihracının Bakanlığın iznine tâbi olduğunu hükme bağlamaktadır. Bu kapsamda ithal edilecek tohumluklarda yurt içi standartlara uygun olma şartının aranacağı ve tohumluk ithalatı ve ihracatına ilişkin usul ve esasların,

ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak Bakanlıkça belirleneceği de bu maddede yer alan diğer hükümlerdir.

Tohumlukların ithalatına ilişkin mevzuat yukarıdaki hükümler doğrultusunda ve gıda konusundaki düzenlemelerle birlikte Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından belirlenmekte ve yürütülmektedir. Bununla birlikte, konu ticaret düzenlemeleri nedeni ile Ticaret Bakanlığı'nın görev alanına da girmektedir ve bu bakanlık tarafından yürütülen mevzuat da bulunmaktadır.

İthalat, ürün gruplarına göre 3 ayrı genelgeye göre yapılmaktadır. Genelgeler konusu olan ürün gruplarında ithalatta istenecek belgeler, ürün tanım ve nitelikleri, başvuru yerleri vb. tüm hususları kapsamaktadır. Bu genelgeler şunlardır;

- Tohumluk İthalatı Uygulama Genelgesi (2019/1): ülkemize ithal edilecek tarla bitkileri ve sebze türlerine ait tohumlukların sahip olması gereken niteliklerini belirleyerek, kaliteli ve sağlıklı tohumlukların ithalatının gerçekleşmesini sağlamayı amaçlayan genelge ithal edilecek tarla bitkileri ve sebze türlerine ait tohumlar için verilecek ithalat ön izni ile ilgili usul ve esasları kapsamaktadır. ISTA tarafından test amacıyla aday veya akredite olmuş laboratuvarlara gönderilen test numuneleri ise bu genelgenin kapsamı dışında tutulmuştur.
- Fidan, Üretim Materyali ve Fide İthalat Uygulama Genelgesi (2019/2): ülkemize ithal edilecek meyve ve asma fidanı/üretim materyali ile çilek ve sebze fidelerinin sahip olması gereken niteliklerini belirleyerek, kaliteli ve sağlıklı tohumlukların ithalatının gerçekleşmesini sağlamayı amaçlayan genelge, ekindeki (Ek-1) tabloda yer alan GTİP'lere sahip meyve ve asma fidanı/üretim materyali ile çilek ve sebze fidelerine verilecek ithalat ön izni ile ilgili usul ve esasları kapsamaktadır.
- Süs Bitkileri İthalatı Uygulama Genelgesi (2019/3): süs bitkileri üretimi yapan işletmelerin ve bu genelge kapsamında belirtilen kullanıcıların ihtiyacı olan kaliteli tohum, aşı gözü, aşı kalemi, çelik, fide, fidan gibi çoğaltım materyalinin ve doğrudan satış amacıyla kullanılacak süs bitkilerinin ithalatı ile ilgili usul ve esasları belirlemeyi amaçlayan genelge, 31 Aralık 2022 tarih ve 32060 sayılı Resmi Gazete (4.Mükerrer) de yayımlanan 2023/5 sayılı Tarım ve Orman Bakanlığının Kontrolüne Tabi Ürünlerin İthalat Denetimi Tebliğinin Ek-3 listesinde yer alan GTİP numaralarından süs bitkileri ithalatı için kullanılan ve Ek-1'de belirtilen GTİP numaralarına verilecek ithalat ön izni ile ilgili usul ve esasları kapsamaktadır.

Tohumluk ithalatında temel mevzuat arasında 31 Aralık 2022 tarih ve 32060 sayılı Resmi Gazete (4.Mükerrer) de yayımlanan Tarım ve Orman Bakanlığının Kontrolüne Tabi Ürünlerin İthalat Denetimi Tebliği (Ürün Güvenliği ve Denetimi: 2023/5) de yer almaktadır. Bu tebliğ, Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanmakta ve yürütülmektedir. Bu tebliğin amacı, insan sağlığı ve güvenliği ile hayvan ve bitki varlığı ve sağlığı yönünden Tarım ve Orman Bakanlığı'nın kontrolüne tabi eklerdeki listelerde belirtilen ürünlerin ithalatına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir. Tebliğ ekinde (Ek-3) yer alan tohum, fide, fidan, çiçek soğanları gibi üretim materyalleri listesinde GTİP kodları verilen ürünlerde tohumluk ithalatına ilişkin düzenlemeleri yürütmektedir.

Tohumluk ihracatında yürürlükte olan mevzuat tektir ve yine 5553 sayılı Kanuna istinaden Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından çıkartılan "Tohumluk İhracatı Uygulama Genelgesi (2019/4)" ile yürütülmektedir. Ülkemizden yapılacak tohumluk ihracatı ön izni ile ilgili usul ve esasları belirlemeyi amaçlayan tebliğ ülkemizde üretilen, ithal edilen, ithal edilerek çoğaltımı yapılan, işlenen ve tekrar ihraç edilmek istenen tohumlar, süs bitkileri, çiçek tohumları ile meyve/asma fidanı, sebze fidesi, çilek fidesi ve üretim materyali ihracatını kapsamaktadır.

Tohumluk dış ticareti yukarıdaki genelgeler aracılığı ile düzenleniyor olsa da bazı yönetmeliklerde de çeşitli uygulamalara ait hükümler bulunmaktadır. Bu yönetmeliklerden bazıları;

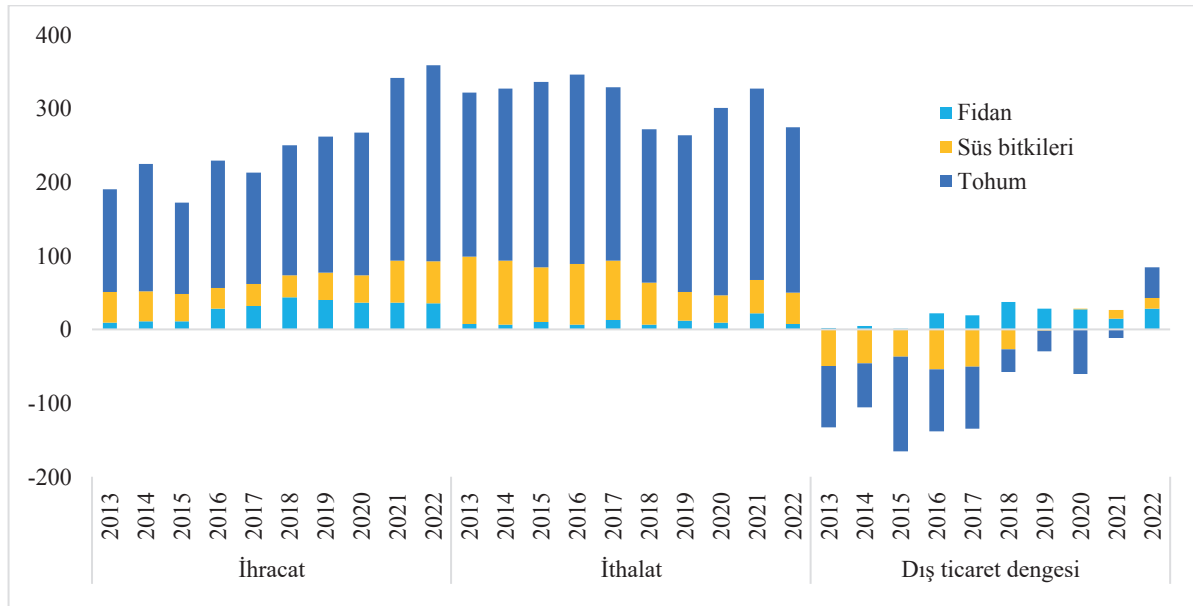
- Doğal Çiçek Soğanlarının Doğadan Toplanması, Üretimi ve İhracatına
- İlişkin Yönetmelik
- Bitki Pasaportu Sistemi ve Operatörlerin Kayıt Altına Alınması
- Hakkında Yönetmelik
- Bitki Karantinası Yönetmeliği
- 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu'dur.

4. DIŞ TİCARET ANALİZİ

Türkiye'nin 2013-2022 arasında dönem başı ve sonu itibarıyla tohumluk dış ticaretinin ihracatta artış ithalatta ise azalış eğilimli olduğu görülmektedir. Bu eğilim, 2021'de Türkiye'nin tohumluk dış ticaretinde net ithalatçı olmaktan çıkıp net ihracatçı olmasını sağlamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranının, 2013'de %59,4 iken 2022'de %129,4 olması bunu açıkça ortaya koymaktadır (Grafik 15).

Tohumluk ihracatı 2022'de, 2013'e göre %86'lık artışla birlikte 350 milyon \$'a ulaşmıştır (Tablo 23). İhracatı yapılan ürün ana grupları arasında tohumlar %75,8 ile en büyük paya sahiptir. Süs bitkileri ihracattan %14, fidanlar da %10,2 pay almıştır. Tohumlarda toplam ihracat değerinin %76,5'i endüstri bitkileri (%49,7) ile tarla bitkilerinden (%26,8) oluşmaktadır. Süs bitkileri içerisinde %59'luk payla açık hava bitkileri ilk sıradadır.

Grafik 15. Tohumluk dış ticareti (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

İhracatta dikkat çeken diğer bir durum hemen tüm ana ya da alt ürün gruplarındaki artıştır. Bunda özellikle fidan, canlı bitkiler, çim çayır otu yem bitkileri, sebze ve baklagil tohumlarında çok yüksek oranlı artışların katkısı önemlidir.

Dış ticaretin ithalat tarafında yine tohumlar en önemli grubu oluştururken aldıkları pay %83,1'dir. Bu payda grubun ithalatının %63,9'unu oluşturan sebze tohumlarının (%34,7) ve endüstri bitkileri tohumlarının (%29,3) yeri önemlidir. Süs bitkileri ithalatında açık hava bitkileri %89,5'lik paya sahip iken fidanların toplam ithalattaki payı %2,8'dir (Tablo 24).

Tohumluk dış ticaretindeki bu verilere göre en önemli grup tohumlar iken ihracatta endüstri bitkileri, ithalatta ise sebze tohumlarının ilk sırada olduğu ticaret söz konusudur. Süs bitkilerinde de ticaretin yönüne göre farklılaşma vardır. Buna göre ihracatın neredeyse tamamı canlı bitkilerden oluşurken ithalatın yarısı iç mekan bitkilerinden oluşmaktadır.

Tohumluk dış ticaretinden elde edilen gelirin seviyesini dolayısıyla kazancı gösteren dış ticaret dengesi incelendiğinde tohum grubu içerisinde yer alan sebze tohumlarında 48 milyon \$'lık (2022) ticaret açığı olduğu görülmektedir (Tablo 25). Sebze tohumlarından kaynaklanan bu negatif ticaret dengesinin endüstri bitkileri ve tarla bitkilerinden gelen toplam 92,4 milyon \$ dış ticaret fazlasının, toplam ticarete de 41 milyon \$'lık ticaret fazlası oluşmasını sağlaması önemlidir. Ancak yine de bu durum sebze tohumlarındaki dışa bağımlılığı net biçimde ortaya koymaktadır. Sebze tohumları üretimindeki artışa rağmen bu ticaret açığının oluşması üretim politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Tohumlar arasında yer alan baklagiller ile çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumlarında da ticaret açığı vardır ancak bu açığın, yeterince hızlı olmasa da yıllar itibarıyla azalma trendinde olması önemlidir.

Süs bitkilerinde 27 milyon \$'ı aşan dış ticaret fazlasının ana kaynağı 29,4 milyon \$ ticaret fazlası olan açık hava bitkileridir. Grubun diğer ürünleri olan çiçek tohumları ve çiçek soğanlarının her birinde 1 milyon \$ civarında ticaret açığı söz konusudur. Her iki ürün grubunda da üretim olanaklarının yeterince kullanılmaması ile birlikte dış pazardaki rekabet gücü ve sınırlı pazar olanaklarının yarattığı dezavantajın ortadan kalkmasıyla ticaret dengesinin fazla verme olasılığı güçlüdür. Bu açıdan bakıldığında, üretim materyali olmaması nedeniyle bu çalışma kapsamına alınmayan ancak sektörün en önemli ürün grubu olan kesme çiçekler çok iyi bir örnektir. Kesme çiçeklerin 2022'de 27,2 milyon \$ olan ihracat değerinin %90'ı kadar dış ticaret fazlası vardır.

Fidanlar ihracatına oranla dış ticaret fazlası en büyük gruptur. Grubun dış ticaret fazlası 28 milyon \$'dır ki bu değer ihracat değerinin %70'i kadardır ve bu durum fidanların tohumluk dış ticaretine çok önemli katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Ancak süs bitkilerinde olduğu gibi fidanlarda da potansiyelin altında bir ihracat değerinin olduğunu belirtmek gerekir.

İhracatta en yüksek değere sahip 10 ürün ele alındığında ayçiçeği tohumunun %31,4 oranındaki payı ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Mısır tohumu, açık hava bitkileri ve meyve fidanları ayçiçeği tohumunu izlemektedir ve bu 4 ürünün tohumluk ihracatından aldığı toplam pay (CR4²) %63,2'dir (Grafik 16). Dış ticarete yoğunlaşmayı ifade etmek için kullanılan CR4'ün bu değerde olması ürün bazında tohumluk ihracatında yüksek dereceli yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Bu verilere göre, tohumluk ihracatının 1/3'e yakını tek üründe olmak üzere yarıdan fazlası ilk 4 sıradaki ürünlere aittir.

Yoğunlaşma oranı sadece 2022 değerleri ile hesaplanmıştır. Ancak son 5 yıl ortalaması üzerinden bakıldığında da yoğunluğunun 2022'dekilerle aynı olduğu görülmektedir. Bunlar, tohumluk ihracatının az sayıdaki belirli ürüne bağlı gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

² CR4 yoğunlaşma ölçüsü olarak kabul edilir ve hesaplandığı veri setinde ilk 4 sıradaki birimin toplam içerisindeki kümülatif payını (%) ifade eder. $CR4 < 30$ ise düşük derecede yoğunlaşma, $30 \leq CR4 < 50$ ise orta derecede yoğunlaşma, $50 \leq CR4 < 70$ ise yüksek derecede yoğunlaşma, $CR4 \geq 70$ ise çok yüksek derecede yoğunlaşma söz konusudur.

Tablo 23. Tohumluk ihracatı ^{1/2}

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
					Miktar (ton)					
Fidan	3.288	3.510	2.600	3.315	12.229	9.744	9.756	7.654	9.120	11.143
Süs bitkileri	23.499	24.830	27.305	17.174	17.327	20.241	29.706	32.413	43.173	44.238
Canlı bitkiler	22.830	24.356	26.840	16.669	16.951	19.176	29.358	32.122	42.742	43.871
Çiçek tohumları	358	207	205	219	128	729	83	97	91	127
Soğanlar	311	267	260	287	248	336	265	193	339	240
Tohumlar	59.296	80.928	62.625	81.496	68.400	138.681	113.437	119.940	125.519	118.560
Baklagiller	451	939	344	1.026	1.101	1.042	423	492	659	888
Çim çayırotu ve yem bitkileri	1.766	1.797	10.141	4.699	5.467	11.668	19.278	19.704	19.330	17.811
Endüstri Bitkileri	15.985	24.439	18.974	28.549	34.959	47.676	30.612	40.604	47.442	49.390
Sebze	1.279	3.084	3.107	5.066	5.731	9.323	12.159	9.740	11.623	10.009
Tarla Bitkileri	39.816	50.669	30.058	42.157	21.143	68.972	50.965	49.399	46.464	40.461
Toplam	85.663	108.999	92.259	101.623	97.610	167.687	152.592	159.733	177.483	173.588
					Değer (bin \$)					
Fidan	9.568	11.219	10.947	28.222	31.962	43.361	40.318	36.234	36.209	35.529
Süs bitkileri	40.841	40.218	37.278	28.343	29.261	30.029	36.758	37.080	56.732	57.321
Canlı bitkiler	35.145	34.657	32.968	23.654	25.181	25.631	31.520	33.224	50.465	51.331
Çiçek tohumları	3.652	3.622	2.703	2.915	2.740	2.562	3.828	2.443	4.346	4.258
Soğanlar	2.043	1.938	1.608	1.774	1.339	1.837	1.410	1.413	1.921	1.732
Tohumlar	139.930	173.314	123.606	172.481	151.910	176.883	185.035	194.208	248.291	265.370
Baklagiller	986	1.972	885	2.536	2.549	2.166	852	1.011	1.323	2.258
Çim çayırotu ve yem bitkileri	2.875	3.198	3.651	2.150	2.483	5.025	5.967	6.478	9.818	14.157
Endüstri Bitkileri	66.069	84.932	56.869	85.030	89.800	89.148	84.970	93.835	128.552	131.896
Sebze	16.783	25.279	23.119	32.513	28.968	39.253	46.789	46.142	54.607	45.874
Tarla Bitkileri	53.216	57.933	39.082	50.252	28.111	41.292	46.457	46.743	53.991	71.185
Toplam	187.653	222.028	169.505	222.906	205.331	242.176	254.322	260.094	331.937	349.825

Kaynak: TÜİK, 2023

1/ Gruplara ait ürün ve GTİP kod listesi için bkz. Ek 1

2/ Bazı ürünler birden fazla grupta yer aldığından ana grupların toplamı genel toplama eşit değildir.

Tablo 24. Tohumluk ithalatı ^{1/2}

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Miktar (ton)									
Fidan	1.759	1.621	2.780	3.018	7.424	1.656	3.603	1.485	2.423	1.312
Süs bitkileri	55.487	52.093	46.673	58.720	53.054	32.307	20.387	15.351	17.552	16.835
Canlı bitkiler	50.640	47.547	41.405	54.195	49.217	29.457	18.717	13.627	15.298	14.423
Çiçek tohumları	1.620	1.387	1.314	882	942	941	618	657	987	1.185
Soğanlar	3.227	3.159	3.955	3.643	2.895	1.910	1.052	1.068	1.267	1.227
Tohumlar	51.048	95.566	171.346	199.193	143.278	97.526	100.359	129.522	107.123	112.283
Baklagiller	1.645	1.956	2.295	4.043	2.027	1.500	2.143	2.386	2.187	2.485
Çim çayırotu ve yem bitkileri	10.214	10.276	17.041	16.358	21.535	20.166	29.037	29.293	33.269	8.868
Endüstri Bitkileri	25.975	72.269	135.144	166.487	109.372	62.666	48.844	60.954	51.918	86.885
Sebze	10.188	7.857	6.144	6.584	5.333	7.845	14.039	28.255	9.653	5.527
Tarla Bitkileri	3.025	3.209	10.721	5.721	5.011	5.348	6.295	8.634	10.097	8.517
Toplam	106.667	147.884	219.477	260.038	202.797	130.541	123.708	145.587	126.010	129.111
	Değer (bin \$)									
Fidan	7.442	6.762	9.828	6.681	12.942	6.314	12.299	8.889	21.375	7.449
Süs bitkileri	90.929	86.321	74.562	82.350	80.263	56.971	38.523	36.962	45.474	42.342
Canlı bitkiler	75.320	71.604	58.296	67.009	66.660	45.886	31.055	29.493	35.539	32.637
Çiçek tohumları	8.465	7.239	6.190	6.131	6.711	5.515	4.727	4.913	5.813	5.979
Soğanlar	7.145	7.478	10.076	9.209	6.891	5.569	2.741	2.557	4.122	3.726
Tohumlar	222.751	233.429	251.803	257.032	235.604	208.193	212.698	255.007	259.582	224.564
Baklagiller	4.370	5.121	5.967	6.087	4.654	3.623	4.057	4.327	4.495	3.884
Çim çayırotu ve yem bitkileri	27.556	25.256	18.956	21.562	27.598	30.604	22.947	20.872	25.787	17.316
Endüstri Bitkileri	33.038	54.221	76.067	87.241	69.209	47.117	43.165	56.131	56.184	79.069
Sebze	141.434	133.654	130.424	123.666	119.017	107.879	118.779	142.216	136.426	93.690
Tarla Bitkileri	16.354	15.176	20.389	18.477	15.126	18.970	23.750	31.461	36.690	30.604
Toplam	315.666	322.421	332.447	342.793	325.393	268.501	261.213	298.273	322.665	270.253

Kaynak: TÜİK, 2023

1/ Gruplara ait ürün ve GTİP kod listesi için bkz. Ek 1

2/ Bazı ürünler birden fazla grupta yer aldığından ana grupların toplamı genel toplama eşit değildir.

Tablo 25. Dış ticaret dengesi ^{1/1/2}

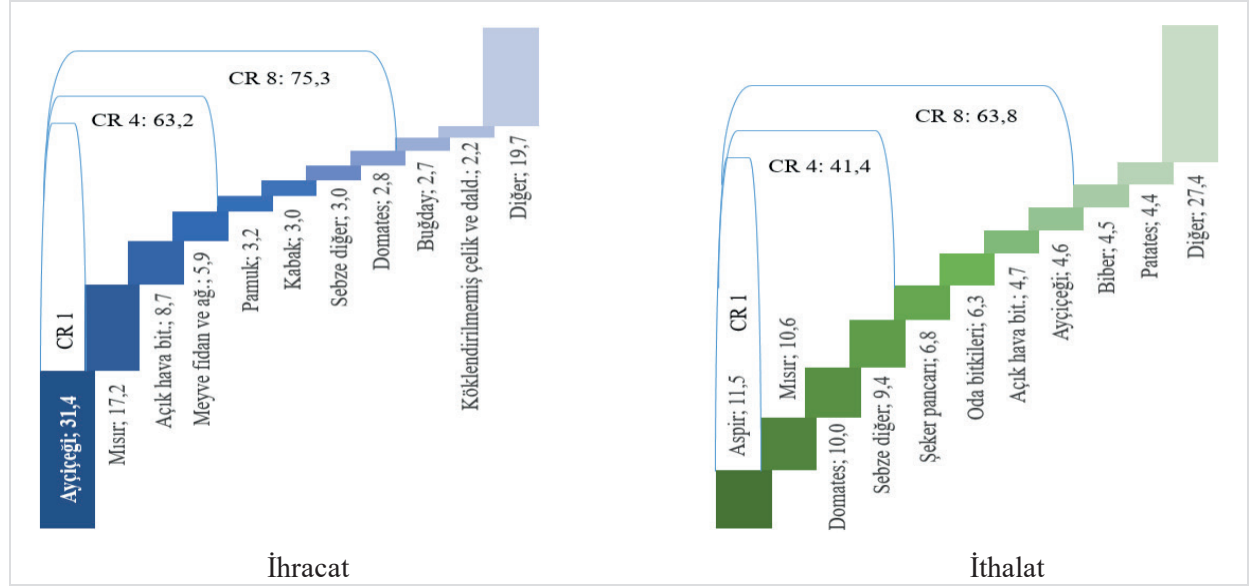
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
					Miktar (ton)					
Fidan	1.529	1.889	-181	297	4.805	8.088	6.153	6.169	6.697	9.832
Süs bitkileri	-31.988	-27.263	-19.368	-41.546	-35.728	-12.066	9.320	17.062	25.620	27.404
Canlı bitkiler	-27.810	-23.191	-14.565	-37.526	-32.267	-10.281	10.641	18.495	27.444	29.447
Çiçek tohumları	-1.261	-1.181	-1.109	-664	-814	-212	-535	-559	-896	-1.057
Soğanlar	-2.916	-2.891	-3.695	-3.356	-2.647	-1.574	-787	-874	-928	-986
Tohumlar	8.248	-14.638	-108.722	-117.697	-74.878	41.155	13.078	-9.582	18.397	6.277
Baklagiller	-1.194	-1.018	-1.951	-3.018	-926	-458	-1.720	-1.894	-1.527	-1.597
Çim çayırotu ve yem bitkileri	-8.448	-8.479	-6.901	-11.658	-16.069	-8.498	-9.759	-9.589	-13.938	8.943
Endüstri Bitkileri	-9.990	-47.830	-116.170	-137.938	-74.413	-14.990	-18.232	-20.350	-4.476	-37.495
Sebze	-8.909	-4.772	-3.037	-1.518	397	1.478	-1.880	-18.514	1.971	4.482
Tarla Bitkileri	36.790	47.461	19.338	36.435	16.131	63.623	44.669	40.765	36.367	31.944
Toplam	-21.005	-38.885	-127.218	-158.414	-105.187	37.147	28.885	14.146	51.473	44.477
					Deger (bin \$)					
Fidan	2.127	4.457	1.119	21.541	19.020	37.047	28.018	27.345	14.834	28.080
Süs bitkileri	-50.087	-46.103	-37.284	-54.007	-51.002	-26.941	-1.765	118	11.259	14.978
Canlı bitkiler	-40.174	-36.946	-25.329	-43.355	-41.479	-20.256	465	3.731	14.926	18.693
Çiçek tohumları	-4.812	-3.617	-3.488	-3.217	-3.971	-2.953	-899	-2.469	-1.467	-1.720
Soğanlar	-5.101	-5.540	-8.468	-7.436	-5.552	-3.733	-1.331	-1.144	-2.201	-1.995
Tohumlar	-82.822	-60.115	-128.196	-84.551	-83.694	-31.310	-27.663	-60.799	-11.291	40.806
Baklagiller	-3.384	-3.149	-5.082	-3.550	-2.105	-1.458	-3.205	-3.316	-3.172	-1.626
Çim çayırotu ve yem bitkileri	-24.681	-22.058	-15.304	-19.412	-25.115	-25.579	-16.980	-14.394	-15.969	-3.159
Endüstri Bitkileri	33.031	30.711	-19.198	-2.210	20.591	42.031	41.806	37.704	72.368	52.826
Sebze	-124.650	-108.375	-107.305	-91.153	-90.049	-68.627	-71.990	-96.075	-81.819	-47.816
Tarla Bitkileri	36.862	42.757	18.693	31.775	12.984	22.322	22.706	15.281	17.301	40.581
Toplam	-128.013	-100.393	-162.942	-119.888	-120.061	-26.324	-6.891	-38.180	9.272	79.572

Kaynak: TÜİK, 2023

1/ Gruplara ait ürün ve GTİP kod listesi için bkz. Ek 12/ Bazı ürünler birden fazla grupta yer aldığından ana ve alt grupların toplamı genel toplama eşit olmayabilir. Bu durum aynı ürün sınıflamasının kullandığı diğer tablolar için de geçerlidir.

Tohumluk ihracatında ürün çeşitliliğinin fazlalığı dikkate alındığında, yoğunlaşma oranının yüksekliği önemli avantaj ya da riskleri de beraberinde getirmektedir. Az sayıda ürün ile ihracat değerini yükseltmek bir avantaj olarak görülebilir olsa da bu ürünlerin piyasalarında karşılaşılabilecek aksaklıkların ihracatta yüksek değerli kırılmalara neden olma olasılığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu açılardan bakıldığında ihracatta ürün çeşitliliğinin artırılması mevcut yüksek değerli ürünleri etkilemese de riskleri azaltması ve ticaret hacmini büyütmesi ile dış ticaret stratejisinde bir hedef olarak görülmelidir.

Grafik 16. Tohumluk dış ticaretinde en yüksek paya sahip 10 ürün (2022, %)

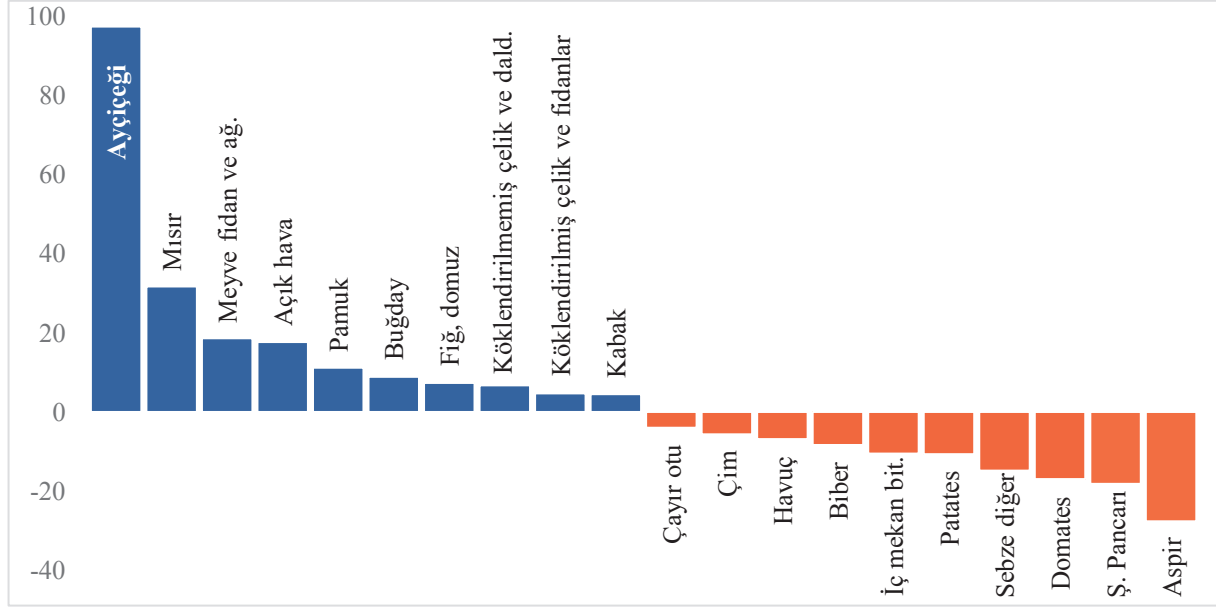
İthalatta CR4 38,8'dir ve orta derecede yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Aspir tohumu %11,5'lik payı ile ithalattaki en önemli ürün iken mısır, domates ve şekerpancarı takip etmektedir. Tohumluk ithalatında ürün bazlı daha düşük yoğunlaşma olsa da ihracattaki gibi ilk 10 ürün listesinin son 5 yılda büyük oranda aynı olduğu görülmektedir.

Tohumluk ihracat ve ithalatının son 5 yıllık ürün bazlı bileşimi bir arada değerlendirildiğinde dikkat çeken diğer bir durum da domates, ayçiçeği, mısır gibi tohumların en büyük paya sahip 10 ürün arasında olmasıdır. Diğer bir deyişle, bazı ürünler tohumluk dış ticaretinde hem ihracat hem de ithalatta en önemli ürünler arasındadır ve tohumluk dış ticaret hacminin oluşmasında bu ürünlerin katkısı belirleyicidir.

Ürün bazında dış ticaret dengesinde açık ve fazla verenler incelendiğinde de yine büyük bölümünün ortak ürünler arasında yer aldığı ortaya çıkmaktadır. En büyük dış ticaret fazlasını veren tohum 97,5 milyon \$ ile ayçiçeğidir. Mısır tohumu 31,7 milyon \$, meyve fidanları 18,6 milyon \$ ile tohumluk dış ticaretinin en büyük fazlayı veren diğer ürünleridir. Dış ticaret açığı veren diğer bir deyişle net ithalatçı olunan tohumlar arasında aspir (-27,6 milyon \$), şeker pancarı (-18,2 milyon \$), domates (-17 milyon \$), patates (-10,7 milyon \$) bulunmaktadır (Grafik 17).

Tohumluk dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ihracatta Rusya, Irak ve İtalya'nın, ithalatta da Hollanda, Rusya ve Fransa'nın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Tablo 26). Dış ticarete ilk 10 ülkenin payları ihracatta %60, ithalatta da %70'dir. Bu ülke dağılımı ihracatta yakın bölge ülkelerinin öne çıktığını, ithalatta ise coğrafi açıdan daha geniş alandaki ülkelerde yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 17. Tohumluk dış ticaret dengesinde fazla ve açık veren ilk 10 ürün (2022, milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Rusya ile yapılan ticarete hem ihracatta hem de ithalatta endüstri bitkilerinin tohumları en önemli gruptur. Irak tarla bitkileri ve endüstri bitkileri tohumları ihracatında önemli bir pazar iken aynı zamanda süs bitkileri ihracat değeri de yüksektir. İtalya'ya yapılan ihracatta endüstri bitkileri tohumları en büyük paya sahip alt gruptur. Bu grubu fidanlar ve süs bitkileri izlemektedir.

Tablo 26. Ülkelere göre tohumluk dış ticareti (bin \$)

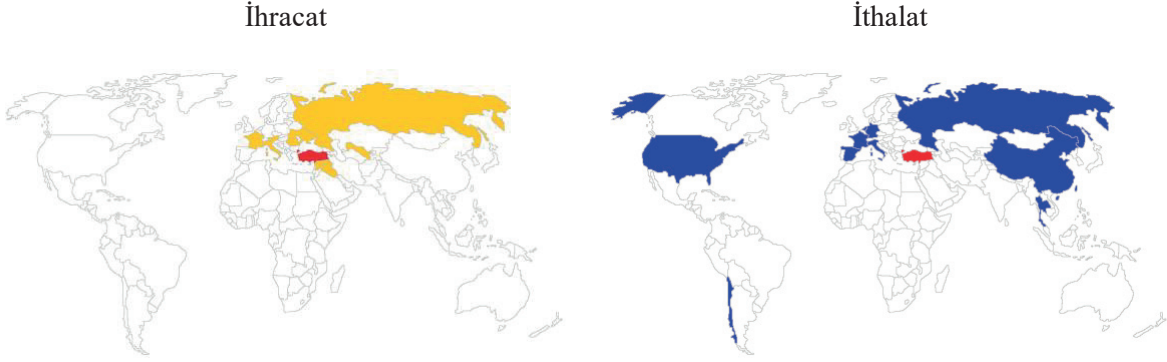
	İhracat			İthalat			
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	
Rusya	25.809	23.551	36.186	Hollanda	35.990	38.495	34.486
Irak	28.704	26.989	26.565	Rusya	12.998	15.910	30.284
İtalya	8.500	18.006	22.761	Fransa	34.570	33.121	26.327
Azerbaycan	21.629	21.646	21.561	İtalya	27.410	33.233	21.754
Ukrayna	19.159	23.927	20.615	Almanya	4.344	9.544	17.347
Suriye	5.498	9.878	18.372	ABD	21.479	18.996	16.362
Özbekistan	12.630	20.785	18.077	Çin	36.334	22.519	11.978
Romanya	9.347	34.798	17.434	Tayland	10.242	15.385	10.878
Avusturya	7.210	12.754	15.193	Şili	13.809	17.795	10.324
Fransa	11.492	12.107	13.064	İspanya	10.360	12.646	9.535
Diğer	110.117	127.498	139.997	Diğer	90.737	105.020	80.981
Toplam	260.094	331.937	349.825	Toplam	298.273	322.665	270.253

Kaynak: TÜİK, 2023

Hollanda ithalatta en önemli tedarikçi iken bu ülkeden en fazla değerde ithal edilen ürün grubu süs bitkileridir. Endüstri bitkileri ve sebze tohumları da bu ülkeden yapılan ithalattan büyük pay almaktadır. Bu ülkenin dünya pazarındaki konumu dikkate alındığında soğanlar ve süs bitkilerinde de Türkiye için de en önemli ürün sağlayıcısı olması normaldir.

Fransa'nın ithalatta 3. sırada olmasını sağlayan ürün gruplarının neredeyse tamamı tohumlardır. Tarla bitkileri tohumları bu ülkeden yapılan ithalatta en önemli grup iken sebze tohumları ile endüstri bitkileri tohumları izlemektedir.

Harita 3. Tohumluk dış ticaretinde ilk 10 ülke (2022)

Kaynak: TÜİK, 2023

4.1. Tohumluk Dış Ticaretinde Hedef Ülke ve Ülke Grupları

Tohumluk ticaretinde ABD ve AB ülkelerinin ağırlığı önceki bölümlerde de açıklandığı üzere oldukça büyüktür. Bu ülkelere ihracat yapabilmek mevzuat açısından oldukça güç olmakla birlikte sahip oldukları maliyet, ülkelerin lehine olan rekabet avantajı bu olanağı daha da kısıtlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye için potansiyel pazarların belirlenmesinde bu dezavantajların etkileri daha sınırlı kalan, kullanılabilir ticaret potansiyeli olan ve tarımsal üretimi giderek artan ülkeler dikkate alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında ECOSA (Economic Cooperation Organization Seed Association / Ekonomik İşbirliği Ülkeleri Tohumcular Birliği), MENA (Middle East and North Africa / Ortadoğu ve Kuzey Afrika), MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye), AB ve Güney Asya ülkelerinin önemli ihracat pazarı olma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir (Harita 4).

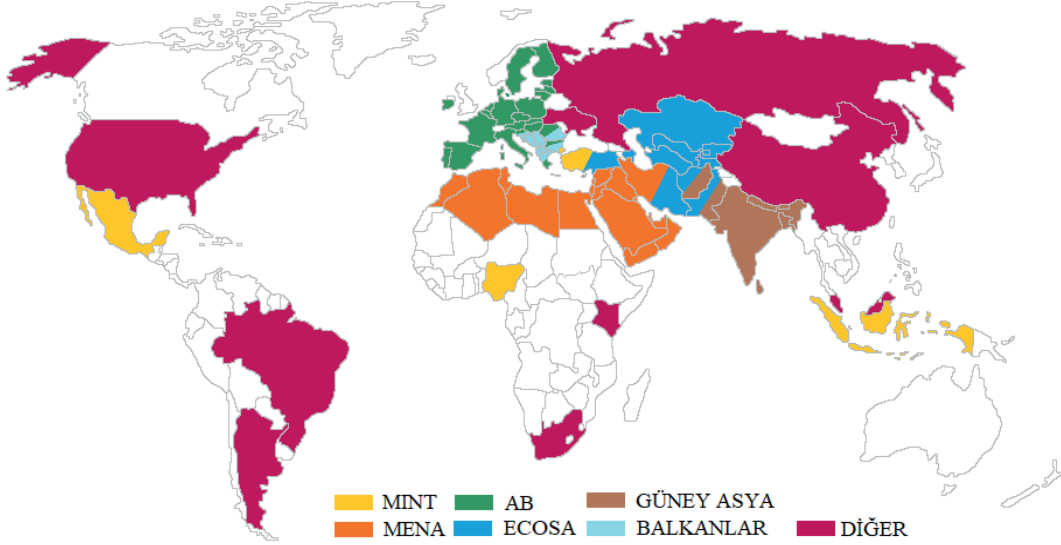
Rusya ve Çin gibi çok büyük tarımsal üretim alanına sahip ülkeler ile Sahra Altı Afrika ülkeleri de önemli tohum pazarlarıdır. Kuzey Amerika'da yer alan ABD, Kanada ve Meksika çoğunlukla kendi aralarında ticaret yaparken özellikle ABD dünya tohum piyasasında önde gelen oyuncularındadır. Orta Amerika ve Güney Amerika ülkeleri Şili, Brezilya ve Arjantin başta yağlı tohumlar ve meyve sebze gibi çok sayıda tarımsal üründe dünyanın en büyük üretici ve ihracatçıları arasındadır. Bu ülkelerin hem üretim hem de dış ticareti birlikte planlayarak rekabet avantajı olan ürünleri üretme stratejisi izlemiş olması dikkat çekici bir durumdur. Türkiye için de benzer stratejik yaklaşım önerilebilir. Bunlara dayalı olarak bu bölümde ülke gruplarına ek olarak ABD, Çin, Kenya, Güney Afrika, Ukrayna ve Rusya'nın hem ISF verileri üzerinden tohumluk ithalat ve ihracat verileri hem de Türkiye ile olan tohumluk ticareti ele alınacaktır.

4.1.1. AB

AB'nin tohum dış ticareti incelendiğinde, Hollanda'nın 1,9 milyar \$, Fransa'nın 1,1 milyar \$ ile çok büyük değerlerde dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir (Tablo 27). Hollanda'nın dış ticaret fazlasını sağlayan ürün grupları sebze ve patates tohumlarıdır (Grafik 18). Ülkenin net ithalatçı olduğu tek ürün

grubu tarla bitkileri tohumlarıdır. Fransa ise tarla bitkileri tohumları başta olmak üzere tüm tohum gruplarında net ihracatçısıdır.

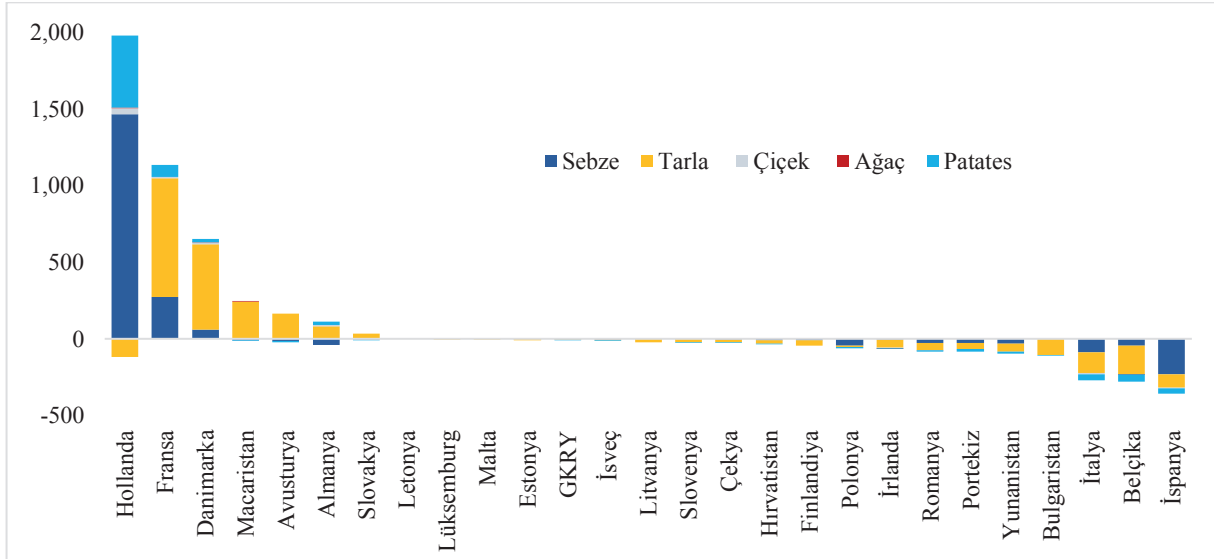
Harita 4. Tohumluk ihracatında hedef ya da örnek ülke ve ülke grupları ^{1/}

1/ İki renkli olan ülkeler iki farklı ülke grubuna dahildir.

Danimarka, Avusturya, Almanya, Macaristan ve Slovakya net ticaret fazlası veren diğer AB ülkeleridir. Bu ülkelerin tamamında tarla bitkileri tohumları bu durumu sağlayan ana ürün grubudur. Diğer tüm AB ülkeleri ise tohum dış ticaretinde net açık vermektedir.

Grafik 18. AB ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 27

Tablo 27. AB'nin tohumluk dış ticareti

	Tarla				Tarla				Tarla									
	Sebze bitkileri		Çiçek Ağaç Patates		Sebze bitkileri		Çiçek Ağaç Patates		Sebze bitkileri		Çiçek							
	Değer (2020, milyon \$)		İhracat		2016'ya göre artış (%)		Değer (2020, milyon \$)		İthalat		2016'ya göre artış (%)							
Almanya	79	919	46	1	58	1.103	-6,0	47,7	39,4	119	839	37	1	35	1.031	-8,5	52,5	68,2
Avusturya	6	451	1		3	461	500,0	123,3		20	288	3		11	322	42,9	113,3	200,0
Belçika	2	238	2		45	287	-60,0	24,6	0,0	45	426	3		92	567	21,6	69,7	0,0
Bulgaristan	13	26				39	550,0	160,0		13	131			1	145	62,5	48,9	
Çekya	10	101	1			112	25,0	9,8	-66,7	14	119	1	0	5	139	40,0	21,4	-50,0
Danimarka	84	695	22	2	26	829	55,6	202,2	214,3	25	137	9	1	5	177	-3,8	34,3	-18,2
Estonya		5				5		66,7		1	13				14		85,7	
Finlandiya		2			1	3		0,0		11	35				46	22,2	94,4	-100,0
Fransa	524	1.649	16	1	103	2.293	18,0	32,1	0,0	250	873	9	1	23	1.156	48,8	52,6	28,6
GKRY						0				2	3			5	10	100,0	-25,0	
Hırvatistan		26				26		62,5		8	48			6	62	14,3	77,8	
Hollanda	2.000	553	113	3	524	3.193	34,6	93,4	98,2	535	673	71	2	51	1.332	18,9	94,5	77,5
İrlanda		6				6		0,0		4	60	2	1	3	70	33,3	130,8	0,0
İspanya	81	221	2		7	311	2,5	29,2		311	309	5	0	45	670	7,6	25,6	0,0
İsveç	4	44	2	1		51	33,3	15,8	100,0	10	49	1	1	1	62	11,1	113,0	-66,7
İtalya	146	364	2	1	1	514	27,0	54,9	0,0	232	499	11	0	43	785	17,2	37,1	22,2
Letonya	2	29				31	0,0	222,2		2	29				31	100,0	38,1	
Litvanya	6	39	2			47	100,0	0,0		8	59	2			69	33,3	78,8	100,0
Lüksemburg		13			3	16		0,0		16	18				18		-52,6	
Macaristan	8	504		1		513	-50,0	17,2		16	260			5	281	-27,3	15,6	
Malta											3				3			
Polonya	24	311	5		1	341	300,0	217,3	150,0	69	318	3		11	401	46,8	52,2	0,0
Portekiz	8	18			4	30	300,0	-5,3		35	58			22	115	6,1	3,6	
Romanya	2	295				297	100,0	6,9		28	343	1		7	379	55,6	107,9	0,0
Slovakya		106				106		5,0	-100,0	6	74			4	84	100,0	10,4	
Slovenya	4	10				14	100,0	233,3		6	31			3	40	20,0	158,3	
Yunanistan	1	12				13	0,0	9,1		32	63			13	108	14,3	-3,1	
Toplam	3.004	6.637	214	8	776	10.639	29,8	52,5	72,6	1.683	4.919	121	7	356	7.086	20,9	53,8	36,0

Kaynak: ISF, 2023

AB üyeleri arasında en büyük dış ticaret açığı veren ülkeler arasında İspanya, Belçika, İtalya, Bulgaristan, İrlanda, Romanya, Portekiz ve Yunanistan öne çıkmaktadır. Bu ülkelerin tamamında tarla bitkileri tohumu ithalatının büyüklüğü dış ticaret açığına neden olmaktadır. Aynı ülkelerde sebze tohumu dış ticareti de açık vermektedir.

AB ülkeleri malların serbest dolaşımı ve üretim gücü nedeniyle ağırlıklı olarak kendi aralarında ticaret yapsa da özellikle buğday ve arpa başta olmak üzere tarla bitkileri ile sebze tohumlarında Türkiye için bir pazar avantajı sağlanabileceği değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, 2016-2020 arasında sebze tohumları ithalatını iki katına kadar artıran Letonya, Slovakya ve Bulgaristan'ın yanı sıra aynı dönemde tarla bitkileri tohumları ithalatını iki katı ya da daha fazla artıran Slovakya, İsveç, Romanya, İrlanda, Avusturya, Finlandiya dikkat çekmektedir. Avusturya, Litvanya ve Hollanda ise çiçek tohumları grubunda ithalatı yüksek oranlı artan ülkelerdir.

Türkiye'nin AB ile olan tohumluk ticareti 2013-2022 dönemi itibarıyla incelendiğinde 74,3 milyon \$'dan, 120 milyon \$'a artan ihracat değeri olduğu görülmektedir. Endüstri bitkileri tohumlarının büyük pay aldığı ihracatın ana ürün grubu %74 payı ile tohumlardır. Süs bitkileri 18 milyon \$ ile ihracattan %15 pay alırken son 5 yılda bu değer iki katından fazla artmıştır. Fidanlar AB'ye yapılan tohumluk ihracatından %11 pay alırken ihracat değeri son 5 yılda ortalama 13 milyon \$ civarındadır. İthalatta yıllık dalgalanmalarla birlikte 134,1 milyon \$'lık (2022) değer söz konusudur. Tohumlar 100 milyon \$'ın üzerindeki ithalat değeri ile grubun en önemli ürünleridir. Süs bitkileri ithalatta da tohumları izlemektedir. Ancak 30 milyon \$'ın üzerine çıkan ithalat değerleri ihracattan çok daha yüksektir (Tablo 28).

Tablo 28. Türkiye'nin AB ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (milyon \$)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	80,4	85,3	68,4	86,1	67,0	74,3	71,2	78,8	121,9	119,6
Fidan	5,1	4,2	5,9	8,7	10,2	14,5	12,6	10,9	12,5	12,7
Süs bitkileri	12,2	12,0	9,5	7,1	6,9	8,8	10,6	9,8	16,8	18,0
Canlı bitkiler	7,7	7,7	6,2	3,8	3,8	5,7	6,2	7,0	12,2	13,9
Çiçek tohumları	2,6	2,6	1,8	1,7	1,9	1,5	3,0	1,4	2,9	2,8
Soğanlar	1,9	1,6	1,5	1,6	1,3	1,6	1,3	1,3	1,8	1,3
Tohumlar	63,2	69,1	53,1	70,3	49,9	51,0	48,0	58,1	92,6	88,9
Baklagiller	0,5	1,3	0,1	0,5	0,6	0,6	0,3	0,4	0,3	0,3
Çim çayırotu ve yem bitkileri	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,6	0,0	0,1	1,0	6,1
Endüstri Bitkileri	22,0	27,8	21,9	33,0	33,6	33,0	30,5	34,6	68,8	56,3
Sebze	7,6	9,2	9,1	10,3	7,1	6,3	6,1	6,6	8,2	5,9
Tarla Bitkileri	32,9	30,8	21,7	26,4	8,6	10,6	11,1	16,3	14,4	20,3
İthalat	181,3	175,2	175,2	180,3	170,2	148,7	128,0	131,8	145,9	134,1
Fidan	4,6	4,6	7,8	5,0	7,9	3,7	7,7	5,3	8,0	2,6
Süs bitkileri	79,6	76,0	64,6	73,1	69,5	47,9	31,3	27,9	33,8	31,0
Canlı bitkiler	70,8	67,1	53,2	62,4	61,1	41,2	27,4	24,3	28,7	26,3
Çiçek tohumları	2,0	1,9	1,8	2,0	2,0	1,5	1,3	1,2	1,0	1,0
Soğanlar	6,8	7,1	9,6	8,7	6,4	5,2	2,6	2,5	4,1	3,6
Tohumlar	97,1	94,6	102,8	102,3	92,8	97,2	89,0	98,7	104,1	100,5
Baklagiller	2,3	2,6	3,3	2,7	2,5	2,0	2,1	2,6	2,4	2,4
Çim çayırotu ve yem bitkileri	19,2	16,4	10,3	14,3	18,2	22,7	13,1	9,7	11,5	10,4
Endüstri Bitkileri	21,6	31,7	37,5	37,0	26,9	32,1	25,8	33,7	34,6	38,4
Sebze	40,7	32,4	38,5	35,5	32,6	23,7	27,1	26,0	28,9	23,6
Tarla Bitkileri	13,4	11,5	13,1	12,7	12,5	16,7	20,9	26,6	26,7	25,7

Kaynak: TÜİK, 2023

Ülke bazında bakıldığında AB'ye yapılan tohumluk ihracatında İtalya, Romanya ve Avusturya ilk sıralarda iken endüstri bitkileri her 3 ülkeye de ihraç edilen en önemli ürünlerdir. İthalatta süs bitkilerinin ağırlıklı olduğu Hollanda ile yine endüstri bitkileri tohumlarının ağırlıklı olduğu Fransa ve İtalya ilk 3 sıradaki ülkelerdir. Bunlarla birlikte, Almanya'dan yapılan ithalatın 2019'a kadar düzenli şekilde azalarak 5 milyon \$'a kadar gerilemesine karşın son iki yılın her birinde iki katına kadar artarak 17 milyon \$'ı aşması dikkat çekicidir. Endüstri bitkileri tohumları bu artışın ana faktörü olmuştur.

Tablo 29. Türkiye'nin AB ile ülke¹ bazında tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Almanya	9.321	9.466	9.804	10.817	12.160	5.269	2.747	4.344	9.544	17.347
Avusturya	10.710	6.668	7.210	12.754	15.193	567	279	384	474	172
Belçika	5	1	764	241	610	7.046	2.278	2.045	3.225	4.413
Bulgaristan	2.023	1.376	1.314	2.487	3.863	804	1.259	915	358	189
Çekya	1	0	2	49	113	173	74	0	5	345
Danimarka	301	377	731	1.306	2.169	7.665	8.351	9.127	9.424	8.894
Estonya			0	66	10				0	
Finlandiya				2	0					82
Fransa	3.835	7.339	11.492	12.107	13.064	30.304	29.499	34.570	33.121	26.327
Hırvatistan	9	15	20	98	515	340	794	614	782	551
Hollanda	12.494	11.201	11.332	14.010	12.715	43.571	35.026	35.990	38.513	34.486
İrlanda			63	44	0			16		
İspanya	7.494	5.562	3.733	1.669	5.847	11.301	12.442	10.360	12.646	9.541
İsveç	116	94	10	88	67	9	140	146	174	67
İtalya	10.887	9.372	8.500	18.006	22.761	33.133	24.381	27.410	33.233	21.754
Letonya				36	12	529	245	199	173	325
Litvanya	45	1	95	0	32			20		14
Macaristan	6.094	8.415	13.726	11.636	8.976	2.072	4.518	3.067	2.243	1.735
Malta			0	1	9				2	2
Polonya	118	36	353	574	2.162	966	962	1.055	836	1.204
Portekiz	816	1.215	0	0	246	1.617	1.651	24		245
Romanya	8.412	9.064	9.347	34.798	17.434	2.500	2.238	521	309	5.756
Slovakya	17	129		114	12	0	8	0	0	1
Slovenya				0	2					
Yunanistan	1.603	864	280	1.014	1.609	881	1.124	1.036	842	645
Toplam	74.298	71.193	78.777	121.916	119.582	148.747	128.017	131.843	145.905	134.093

Kaynak: TÜİK, 2023

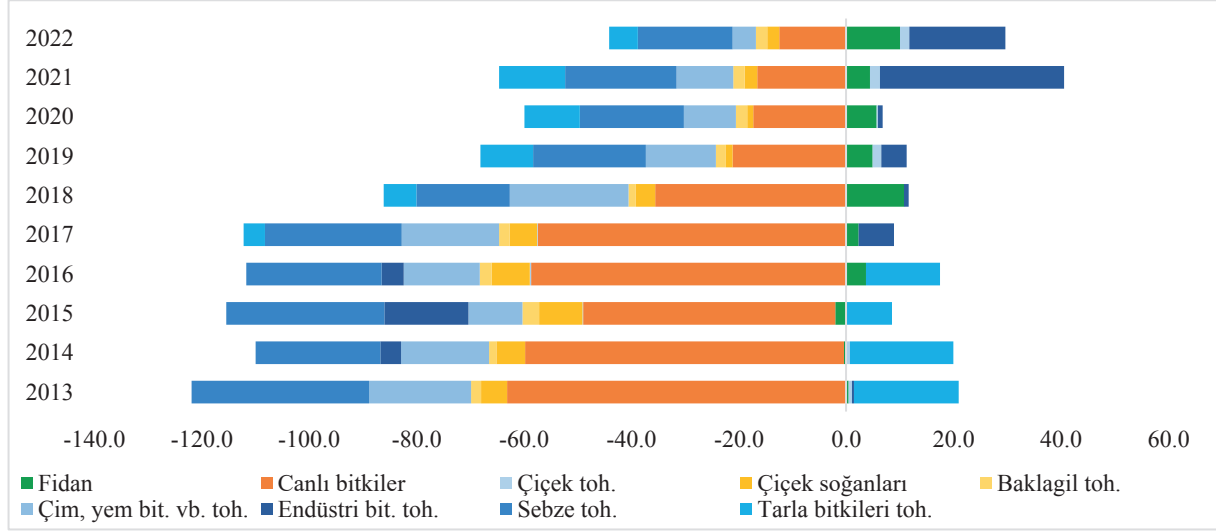
1/ Tabloda olmayan AB ülkeleri ile tohumluk ticareti yoktur.

AB ile tohumluk ticaretinde 2013'de 100,8 milyon \$ olan dış ticaret açığının özellikle 2017 sonrasında hızlı azalışla birlikte 2022'de 14,5 milyon \$'a düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve AB arasındaki tohumluk ticaretinde halen negatif görünüm olsa da Türkiye lehine hızlı bir gelişim olduğu söylenebilir.

Ürün gruplarına göre ticaret dengesinde fidanlar, bazı yıllarda şiddetli olsa da dalgalanmalarla birlikte 2016 sonrasında net ticaret fazlası vermektedir (Grafik 19). Bu da fidanlarda Türkiye'nin ticaret avantajına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yıllık olarak artabilen dalgalanmalar ise AB'ye ihracatta istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümenin oluşmasında riskler olduğuna işaret etmektedir.

Fidanlar arasında en fazla paya sahip ürünler hem ihracatta hem de ithalatta keçiboynuzu tohumlarıdır. AB'ye yapılan ihracatta diğer önemli ürün grubu da köklendirilmemiş çelik ve daldırmalar ile meyvesi yenilen canlı ağaçlardır. Fidan ihracatında Almanya ve İtalya, ithalatta İspanya ilk sıralardadır.

Grafik 19. Türkiye - AB tohumluk dış ticaretinde denge (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Süs bitkileri grubunda AB ile yapılan ticarete 2013-2022 döneminde 67,4 milyon \$'dan, 13 milyon \$'a inen bir ticaret açığı söz konusudur. Canlı bitkilerde 12,4 milyon \$, çiçek soğanlarında da 2,3 milyon \$ ile açık pozisyonu devam etmektedir. Canlı bitkiler içerisinde üretim materyali olan ürünlerin üretiminden kaynaklanan ihracat başta olmak üzere dış ticaretin boyutları tam olarak ayırt edilemese de (ki benzer durum diğer bazı tohumluk ürün gruplarında da söz konusudur) ithalatın önemli ölçüde azalmış olması oldukça önemlidir. Süs bitkilerinde dış ticaret fazlası veren dolayısıyla net ihracatçı olan alt grup ise çiçek tohumlarıdır. Bu alt grupta 2022'de elde edilen dış ticaret fazlası 1,8 milyon \$'dır ve bu değer 2019 öncesine göre birkaç kat artmıştır. Tüm bunlara göre süs bitkileri tohumlukları alanında dış ticaret açığını hızlı biçimde kapatma ve dış ticaret fazlasına geçme potansiyeli olan bir gelişim süreci devam etmektedir.

Grubun AB ile ticaretteki en önemli ihraç ürünleri açık hava bitkileri, ağaç ve çalıların fidan ve çelikleri, oda bitkileri ve otsu bitkilerin tohumlarıdır. İthal edilen ürünler arasında ise ağaç ve çalıların köklendirilmemiş fidan ve çelikleri ile açık hava bitkileridir. Her iki ürün grubu da 10 milyon \$'dan fazla ithalat değerine sahiptir. Hollanda ve Almanya, AB'ye yapılan süs bitkileri ihracatında en büyük pazarlardır. İthalatın ana tedarikçileri ise Hollanda ve İtalya'dır.

Tohumlarda, Türkiye – AB ticaretinde bazı yıllarda 40-50 milyon \$ aralığına kadar artan ancak son yıllarda 10 milyon \$'a doğru gerileyen dış ticaret açığı vardır. Sebze tohumları bu durumun en önemli etkenidir. Sebze tohumları ihracatında domates ve tatlı mısır tohumu, ithalatında da domates ilk sırada yer alırken hıyar tohumları ve mantar miselleri bunları izlemektedir.

Dönem başında dış ticaret fazlası veren tarla bitkileri tohumlarının, 2017'den itibaren negatif gelişimle birlikte dış ticaret açığı vermeye başlaması AB ile yapılan tohumluk ticaretindeki açığı büyütülmektedir. Mısır hem ihracat hem de ithalatta en büyük değere sahip üründür. Ancak ithalatının ihracatından büyük olması mısırı negatif gelişime katkı yapan ana ürün haline getirmektedir.

Çayır otu, çim ve yem bitkileri tohumlarında 2022'ye kadar 10 milyon \$ olan ticaret açığının aynı yılda 4 milyon \$'da kalması oldukça önemlidir. Grubun en önemli ürünü 3 milyon \$'a yakın ithalatı olan İngiliz çimidir. Çayır otu ve yonca tohumları grubun diğer önemli ürünleridir. İhracatta ise grubun toplam ithalat değerinin %80 kadarına sahip olan fiğ ilk sırada yer almaktadır.

Baklagil tohumları diğer ürün grupları kadar olmasa da ticaret dengesinde negatif görünümün ve bunun sürekliliğinin olduğu gruptur. Baklagiller arasında ihracatta bakla ve kırmızı fasulye, ithalatta bezelyeler en önemli ürünlerdir.

Endüstriyel bitki tohumları tarla bitkileri tohumlarında olan gelişimin tam tersine 2017'ye kadar negatif dış ticaret dengesine sahipken bu yıldan itibaren giderek artan değerle dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Bu durum büyük oranda pamuk tohumu ihracatından kaynaklanmaktadır.

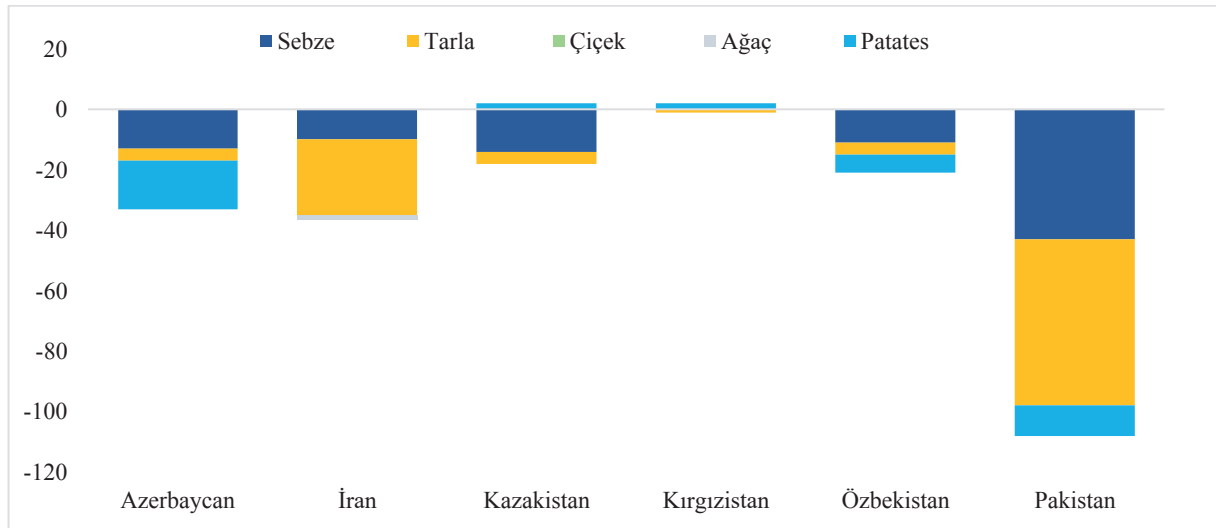
4.1.2. ECOSA

ECOSA, kuruluş amacı ve Türkiye'nin bu birlik içerisindeki konumu ile birlikte yüksek ticari potansiyeli olan doğal bir pazardır. ECOSA Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında tohum ticaretinin geliştirmek amacıyla 2009 yılında kurulmuştur. ECOSA bu amaçla ülkelerin tohumluk mevzuatlarının uyumlaştırılmasını ve üye ülkeler arası işbirliğini öngörmektedir.

ISF verilerine göre 2020'de Türkiye dışındaki ECOSA ülkeleri 219 milyon \$ değerinde ithalat yapmıştır. Bu ithalat değerinin, 59 milyon \$ ile %27'sinin Türkiye'den karşılanmış olması bu pazardan önemli bir pay alınabiliyor olmasına rağmen halen kullanılmayan potansiyeli de ortaya koymaktadır. ECOSA ülkelerinin tarla bitkileri ve sebze tohumları ithalatlarının 2016'ya göre %300'e varan oranda artması bu durumu üzerinde durulması gerekli bir hale getirmektedir. ECOSA'nın ihracatının ise 6 milyon \$ ile ithalatına göre çok daha düşük olduğu görülmektedir.

Tüm ürünlerde net ithalatçı olan ECOSA ülkeleri arasında Pakistan 55 milyon \$'ı tarla bitkileri, 43 milyon \$'ı da sebze tohumlarından oluşmak üzere 109 milyon \$'lık ithalatı ile ilk sıradadır. İran ve Azerbaycan 30 milyon \$'ın üzerindeki ithalatları ile Pakistan'ı izlemektedir.

Grafik 20. ECOSA ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 33

Türkiye'nin tohumluk ihracatından ECOSA ülkelerinin aldığı toplam pay 2022'de %20,5'dir (TÜİK, 2023). Bu oranın 2013-2021 arasında bir miktar gelişim gösterse de ihracat değerinin 60-65 milyon \$ arasında kalmış olması gelişimin sürdürülemediğini ortaya koymaktadır. İhracat değerinin 2022'de 71,6 milyon \$ olarak gerçekleşmesi artış trendine girildiğini gösterebilir ancak bu, trendin devamı ile mümkün olabilecektir.

ECOSA ülkelere yapılan ihracatın, tohumluk ticaretine neredeyse toplam değeri kadar pozitif katkı yaptığı görülmektedir (Grafik 21). Bu katkının artması için ihracat değer artışının sürdürülebilir büyümeye dönüştürülmesi ve pazarda var olan potansiyelin mümkün olan en yüksek düzeyde kullanılabilmesi gereklidir.

İhracatta en önemli ürün grubu 42,2 milyon \$ değeri ile ihracat içerisinde %59 pay alan tohumluklardır (Tablo 30). Tarla bitkileri tohumları en önemli alt gruptur ve 12 milyon \$ ile mısır, neredeyse grubun toplamı kadar ihracat değerine sahiptir. Mısırın ihraç edildiği ana pazarlar Özbekistan, İran ve Kazakistan'dır. Pamuk 9 milyon \$, ayçiçeği 7 milyon \$ tutarındaki ihracat değeri ile ECOSA ülkeleri pazarına giden en önemli endüstri bitkisi tohumu ve yağlı tohumlardır.

Tablo 30. Türkiye'nin ECOSA ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (milyon \$)

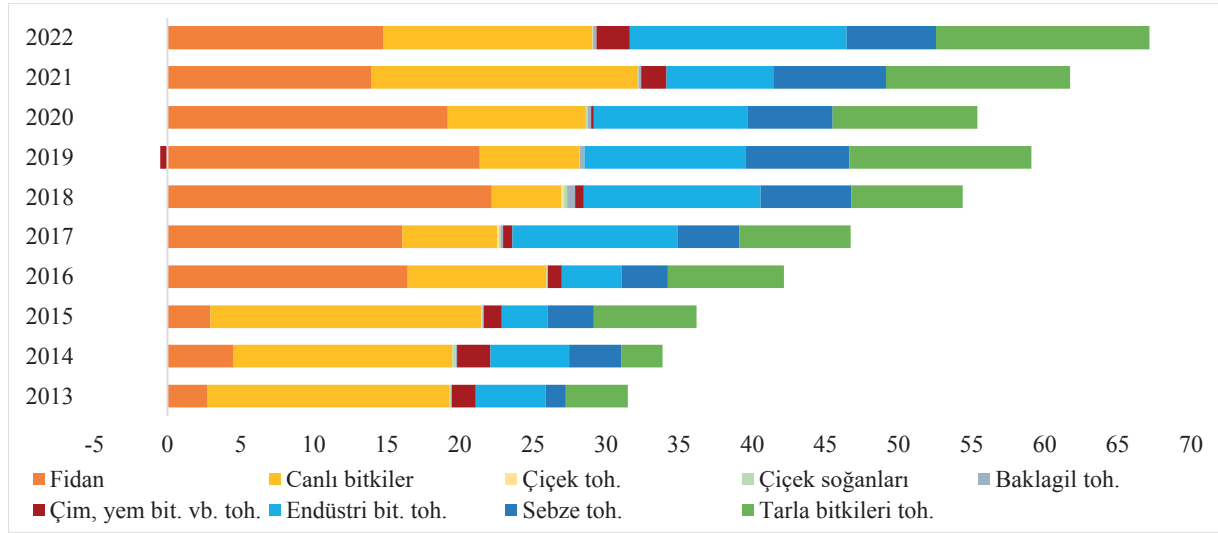
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	32,3	34,9	36,3	44,2	47,0	56,2	61,5	59,3	65,6	71,6
Fidan	2,7	4,5	2,9	16,4	16,1	22,2	21,4	19,4	13,9	14,8
Süs bitkileri	16,8	15,2	18,6	9,6	6,7	5,2	6,9	9,8	18,4	14,6
Canlı bitkiler	16,7	14,9	18,6	9,5	6,5	4,8	6,8	9,7	18,3	14,5
Çiçek tohumları		0,0	0,0	0,0	0,1	0,2		0,0		0,0
Soğanlar	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0
Tohumlar	12,7	15,1	14,8	18,1	24,2	28,8	33,2	30,0	33,3	42,2
Baklagiller	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2
Çim çayırotu ve yem bitkileri	1,7	2,3	1,3	0,9	0,7	0,7	0,4	0,6	1,7	2,3
Endüstri bitkileri	4,9	6,3	3,3	5,8	11,3	13,2	11,2	11,3	10,8	17,5
Sebze	2,0	3,6	3,1	3,3	4,3	6,4	8,8	7,6	8,0	7,5
Tarla bitkileri	4,2	2,9	7,1	7,9	7,6	8,0	12,5	10,2	12,6	14,7
İthalat	0,8	1,0	0,1	2,0	0,3	1,8	2,9	3,9	3,8	4,4
Fidan	0,0				0,0		0,0	0,3	0,0	0,0
Süs bitkileri	0,1			0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,2
Canlı bitkiler	0,1			0,0	0,0		0,1	0,2	0,1	0,2
Çiçek tohumları										
Soğanlar						0,0	0,0			
Tohumlar	0,7	1,0	0,1	2,0	0,3	1,8	2,8	3,4	3,8	4,1
Baklagiller				0,2	0,1				0,0	
Çim çayırotu ve yem bitkileri		0,0	0,0		0,1	0,1	0,9	0,5	0,0	
Endüstri bitkileri	0,1	0,9	0,1	1,7	0,0	1,1	0,1	0,8	3,5	2,7
Sebze	0,6	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	1,7	1,8	0,3	1,4
Tarla bitkileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,1	0,4	0,0	0,1

Kaynak: TÜİK, 2023

İran, sebze tohumlarında hıyar ve kabak tohumunun ana ürünler olduğu ihracat ile ilk sırada gelmektedir. Tohumların ihracatına genel olarak bakıldığında ülke ve ürün bazında yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, bir tohum türünün ihracatının çok büyük bölümü genellikle tek ülkeye gitmektedir. Örneğin, ayçiçeği tohumunun %98'i Kazakistan'a, pamuk tohumunun %87,3'ü

Azerbaycan'a, hıyar tohumunun %48,7'si İran'a, mısır tohumunun (tek melez) %43,3'ü Özbekistan'a, domates tohumunun %67,3'ü Özbekistan ile birlikte Türkmenistan'a ihraç edilmektedir. Bu şekilde, bir ürünün ihracatının tek veya çok az sayıda belirli ülkeye yapılması bir aksaklık oluşması halinde ürüne ait pazarın kaybedilmesine ve ihracatın durmasına neden olabilir. Dolayısıyla ihracat pazarlarında hem ürün hem de ülke çeşitliliğinin artırılması gereklidir.

Grafik 21. Türkiye - ECOSA tohumluk dış ticaretinde denge (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Fidanlar 14,8 milyon \$'lık (2022) ihracat değerine sahip olmakla birlikte, bu değer 2016-2020 döneminde 20 milyon \$'ı aşmışken sonrasında azalmıştır. Bu durum, ihracatın yeniden bu değerlere çıkabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Meyve fidanları 14,3 milyon \$ ile bu grubun en önemli ürünüdür ve %51,1'i Azerbaycan'a gitmektedir.

Süs bitkileri, 2022'de 14,6 milyon \$ ihracat değeri olmakla birlikte incelenen dönemde dalgalanma gösterdiği tohumluk grubu olmuştur. Grubun ihracat değerinin neredeyse tamamı canlı bitkiler arasında yer alan canlı açık hava ağaç ve bitkilerindedir. Özbekistan ve Türkmenistan grup ürünlerinin ihracatının en fazla yapıldığı ülkeler olmuştur.

Baklagillerde en önemli ihraç ürünü bezelyeler iken çayır, çimen ve yem bitkileri grubunda yem bezelyesi, İngiliz çimi, yonca tohumu en yüksek ihracat değerine sahiptir. İran baklagiller, Kazakistan ve Türkmenistan ise çayır, çimen ve yem bitkilerinde en fazla ihracat yapılan ülkelerdir.

İthalat tarafında tohumlar en önemli grup olmakla birlikte değeri 4,1 milyon \$ ile düşüktür. İthalat açısından vurgulanması gereken durum, tohum grubunun etkisi ile 2018'den 2022'ye kadar 5 kat artış göstermiş olmasıdır. Ancak Türkiye'nin ECOSA ülkeleri ile tohumluk ticaretindeki konu dikkate alındığında bu artışın ticaret dengesi bozucu etkisinin olmaktan çok uzak olduğu açıktır. Endüstri bitkileri bu grubu izlemektedir. Yağlı tohumlar, 2 milyon \$'ın üzerindeki değeri ile tohumlar ECOSA'dan yapılan ithalattan en büyük payı almaktadır.

Ülke düzeyinde 21,6 milyon \$ ihracat değerine sahip olan Azerbaycan ECOSA ile yapılan tohumluk ticaretinde en önemli ortaktır. Özbekistan 18,1 milyon \$ ve Kazakistan 11,1 milyon \$ ile bu ülkeyi izlemektedir (Tablo 31). Kazakistan son 5 yılda artan ihracat değeri ile dikkat çekerken, Türkmenistan için de aynı durum geçerlidir. Kazakistan'a yapılan ihracatta ayçiçeği tohumu, Özbekistan'a yapılan

ihracatta da mısır en önemli ürünlerdir. Grubun en önemli ithalatçısı olan Pakistan'a yapılan ihracatın hiyar ve mısır tohumunun etkisi ile %75 oranında azalmış olması ise üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Kazakistan ECOSA ülkelerinden yapılan ithalatta en önemli ülkedir. Toplam 1,4 milyon \$ değere sahip olan aspir başta olmak üzere kolza ve ayçiçeği ile yağlı tohumlar ana ürünlerdir. İran 2020 ve 2021'de çiçek soğanları ve kavun, karpuz tohumları ile ithalattan önemli paylar alsa da son 2 yılda bu ithalat düşük seviyede kalmıştır.

Tablo 31. Türkiye'nin ECOSA ile ülke bazında tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Afganistan	293	311	487	377	313	131	55	106	46	510
Azerbaycan	19.101	17.484	21.685	21.659	21.563	54	63		0	310
İran	6.760	14.256	6.340	5.337	7.588	389	1.402	1.982	146	424
Kazakistan	4.159	4.207	4.626	6.136	11.126	595	966	1.267	3.439	2.507
Kırgızistan	974	693	276	937	1.395			25		
Özbekistan	15.676	11.302	12.630	20.842	18.102	540	94	381	34	615
Pakistan	3.691	2.935	3.384	2.145	911	47	272	45	155	17
Tacikistan	196	462	542	826	1.056					
Türkmenistan	5.312	9.862	9.305	7.314	9.513		17	61		0
Toplam	56.162	61.511	59.274	65.574	71.566	1.756	2.869	3.867	3.820	4.382

Kaynak: TÜİK, 2023

4.1.3. MINT

Ekonomist Jim O'Neill tarafından 2000'li yılların başında ortaya atılan ve dünyanın en hızlı gelişen yükselen piyasaları olarak gösterilen BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) grubu ülkelerinin zayıflamakta olan performansı alternatif piyasa arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda yine O'Neill tarafından 2013 yılı sonunda dünya ekonomisinin "Yeni Dörtlü"sü olarak gösterilen Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'den oluşan MINT (Mexico, Indonesia, Nigeria, Türkiye) grubu ortaya atılmıştır. Bu ülkelerin, özellikle avantajlı demografik durumları nedeniyle geleceğin ekonomileri arasında olacağı ileri sürülmektedir. MINT grubunun ortak ana özellikleri demografik yapıları nedeniyle genç nüfus ağırlığına bağlı olarak yüksek işgücü potansiyeli, 4 ayrı kıtadaki jeopolitik konumları, hızlı ekonomik büyüme potansiyelleri, yüksek miktarda hammadde üreticisi olmalarıdır (Hayaloğlu, 2015).

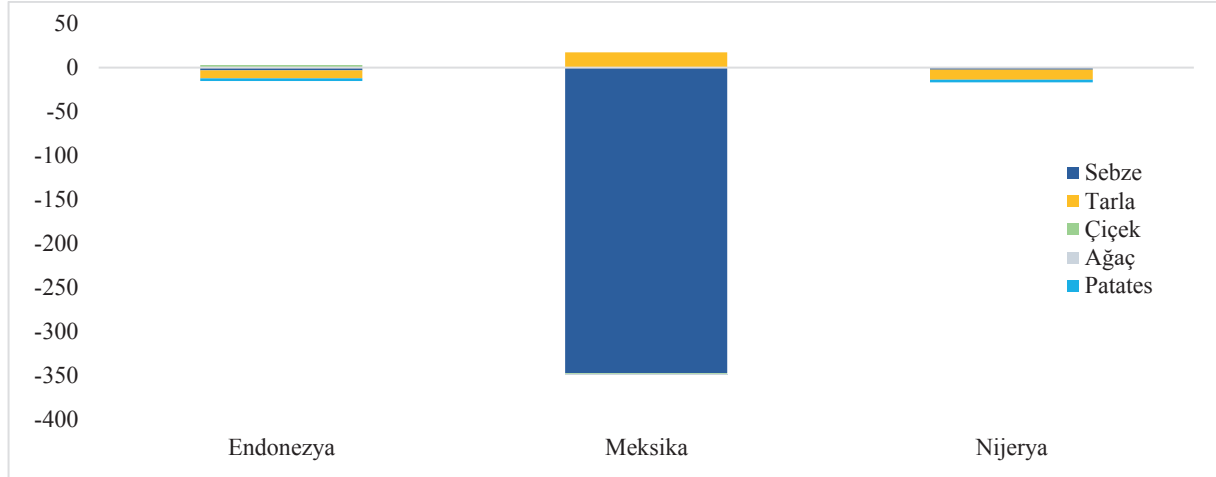
MINT tohumluk dış ticareti açısından erişim olanakları daha sınırlı bir ülke grubu olsa da özellikle her biri buldukları coğrafi konumlarından dolayı başka pazarlara erişim imkanı sağlaması ile avantaj sağlayabilecek niteliktedirler. MINT ülkelerinin 720 milyon \$ tohumluk ithalat değerine karşılık 255 milyon \$ ihracat değeri bulunmaktadır. Bu verilere göre toplam tohumluk ticaretinde MINT ülkeleri net ithalatçıdır. Bununla birlikte, bazı ürün gruplarında ülkelere göre farklılaşma söz konusudur. Örneğin, Meksika 340 milyon \$ sebze tohumu ticaret açığı verirken, tarla bitkilerinde 17 milyon \$ dış ticaret fazlasına sahiptir (Grafik 22).

Türkiye dışındaki MINT ülkelerinin toplam tohumluk ithalatı 2020'de 525 milyon \$ değerindedir (ISF, 2023). Aynı yılda Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat 121 bin \$ ile çok düşüktür.

Nijerya, Türkiye açısından potansiyeli yüksek bir ülkedir. Nijerya'nın tohumluk ithalatı 17 milyon \$ ile düşük hacimli gibi değerlendirilebilir. Ancak hem artan tarımsal üretimi hem de Afrika için bir erişim

merkezi olduğu dikkate alınmalı ve bu ülkeye olan ihracatı geliştirmek üzere gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Nijerya'nın 2020 yılı tohumluk ithalatının %70'den fazlası tarla bitkileri tohumlarından oluşmaktadır. 2022'de Türkiye'nin bu ülkeye yaptığı ihracatta ise biber ve hıyar tohumu toplam 14 bin \$ değeri ile ilk sıralardadır. Ülkenin en önemli tohumluk ithalat kalemi olan tarla bitkilerinde ise Türkiye'nin payı yoktur.

Grafik 22. MINT ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 33

Tablo 32. Türkiye'nin MINT ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (bin \$)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat		867	363	10	161	267	606	121	385	534
Fidan				10	3	2		14		0
Süs bitkileri									0	0
Canlı bitkiler									0	0
Çiçek tohumları										
Soğanlar										
Tohumlar		867	363		158	265	606	107	385	534
Baklagiller								3	0	
Çim çayırotu ve yem bitkileri					46					
Endüstri Bitkileri										
Sebze		867	363		112	265	606	32	385	534
Tarla Bitkileri								73		0
İthalat	1.873	1.932	1.987	2.896	2.182	2.275	1.054	696	1.221	1.451
Fidan										
Süs bitkileri	44	82	36	34	61	39	50	70	84	209
Canlı bitkiler	7									90
Çiçek tohumları	29	76	36	32	58	39	49	66	82	117
Soğanlar	8	6		2	3	0	1	4	1	2
Tohumlar	1.829	1.850	1.951	2.862	2.121	2.235	1.005	626	1.137	1.242
Baklagiller										
Çim çayırotu ve yem bitkileri									0	
Endüstri Bitkileri				0		4				
Sebze	1.529	1.791	1.862	2.844	2.115	2.227	1.004	619	1.048	1.112
Tarla Bitkileri	300	59	89	18	5	5	1	6	90	129

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 33. Balkanlar, ECOSA ve MINT ülkelerinin tohumluk dış ticareti

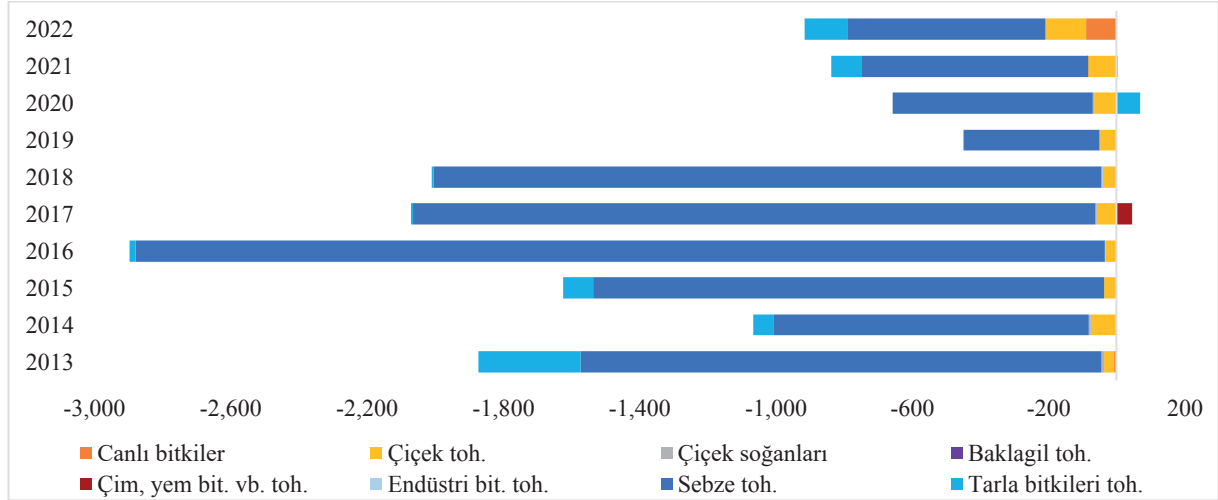
	İhracat					İthalat						
	Tarla			Tarla		Tarla			Tarla			
	Sebze bitkileri	Çiçek	Ağaç	Patates	Toplam	Sebze bitkileri	Çiçek	Ağaç	Patates	Toplam	Sebze bitkileri	Çiçek
	Değer (2020, milyon \$)					Değer (2020, milyon \$)					2016'ya göre artış (%)	
Balkanlar												
Amavutluk												
Bosna	10				10					8	300,0	-33,3
Bulgaristan	13	26			39		-44,4			15	0,0	-22,2
Hırvatistan	26				26	550,0	160,0			145	62,5	48,9
K. Makedonya							62,5			62	14,3	77,8
Karadağ										5	-33,3	-33,3
Romanya	2	295			297	100,0	6,9			1	55,6	107,9
Sırbistan	1	43			44	0,0	-10,4			26	40,0	-72,9
Slovenya	4	10			14	100,0	233,3			40	20,0	158,3
Türkiye	36	47		4	90	63,6	-17,5			195	9,2	6,1
Toplam	56	457	0	4	520	100,0	6,8	0	44	876	20,3	50,5
ECOSA												
Azerbaycan												
İran												
Kazakistan				3	3							
Kırgızistan				2	2							
Özbekistan												
Pakistan				1	1							
Türkiye	36	47		4	90	63,6	-17,5			109	16,2	52,8
Toplam	36	47		10	96	63,6	-217,5	1,4	1	19	100,0	-84,0
MINT												
Endonezya	7	12			22	16,7	20,0		3	34	42,9	0,0
Meksika	10	132	0,8		143	-28,6	-12,6		1,1	474	7,9	-11,5
Nijerya												
Türkiye	36	47		4	90	63,6	-17,5			195	9,2	6,1
Toplam	53	191	0,8	4	255	26,2	-12,4	1,1	21	720	8,7	0,5

Kaynak: ISF, 2023

Meksika 2020 itibarıyla 357 milyon \$'ı sebze tohumları olmak üzere toplam 474 milyon \$ değerindeki tohumluk ithalatı ile pazar potansiyeli en yüksek ülkedir. Ancak ülkenin dünya tohumluk pazarında etkili olan ABD'ye yakınlığına bağlı olarak ticaretinin büyük bölümünü bu ülkeden yapması bu pazara girmeyi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, MINT ülkeleri arasında Meksika, Türkiye açısından en önemli ticari ortaktır. Bu ülkeye 517 bin \$ değerinde ihracat yapılmasına karşın, 1,3 milyon değerinde \$ ithalat yapılmıştır. Dolayısıyla Meksika ile yapılan tohumluk ticaretinde Türkiye net ithalatçıdır. İhracatta da ithalatta da ana ürünler sebze tohumlarıdır ve 380 bin \$ ihracata karşılık 1,1 milyon \$ ithalat yapılmıştır. Domates ve hıyar tohumu ihracatta en önemli ürünler iken ithalatın 800 bin \$'ı biber, 251 bin \$'ı da hıyar tohumlarından oluşmaktadır.

Endonezya pazar büyüklüğü, erişim maliyeti gibi faktörlere bağlı olarak tohumluk ihracat olanaklarının sınırlı olduğu ülkedir. Bu durum, Türkiye'nin Endonezya'ya yaptığı tohumluk ihracatına da yansımıştır. Endonezya'ya yapılan ihracatın en yüksek değere ulaştığı yıl 2020 olmuş ve bu da akdari tohumu ile tek üründe gerçekleşmiştir. 2021 ve 2022 ihracat değerleri ise üzerine dikkate alınamayacak hatta yok denecek seviyededir.

Grafik 23. Türkiye - MINT ülkeleri tohumluk dış ticaretinde denge (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Türkiye'nin MINT ülkelerinden yaptığı ithalat incelendiğinde toplamının 1,5 milyon \$ olduğu ve bunun 1,1 milyonunun sebze tohumlarından oluştuğu görülmektedir. Biber tohumu ithalattaki en önemli önemli ürün grubudur ve tamamı Meksika'dan yapılmıştır. Meksika ile Endonezya'dan yapılan süs bitkileri ithalatı büyük oranda çiçek tohumlarından oluşmaktadır. Nijerya'dan ise son 5 yılda dikkate değer ölçüde tohumluk ithalatı yapılmadığı söylenebilir.

Tablo 34. Türkiye'nin MINT ülkeleri ile tohumluk ticareti (bin \$)

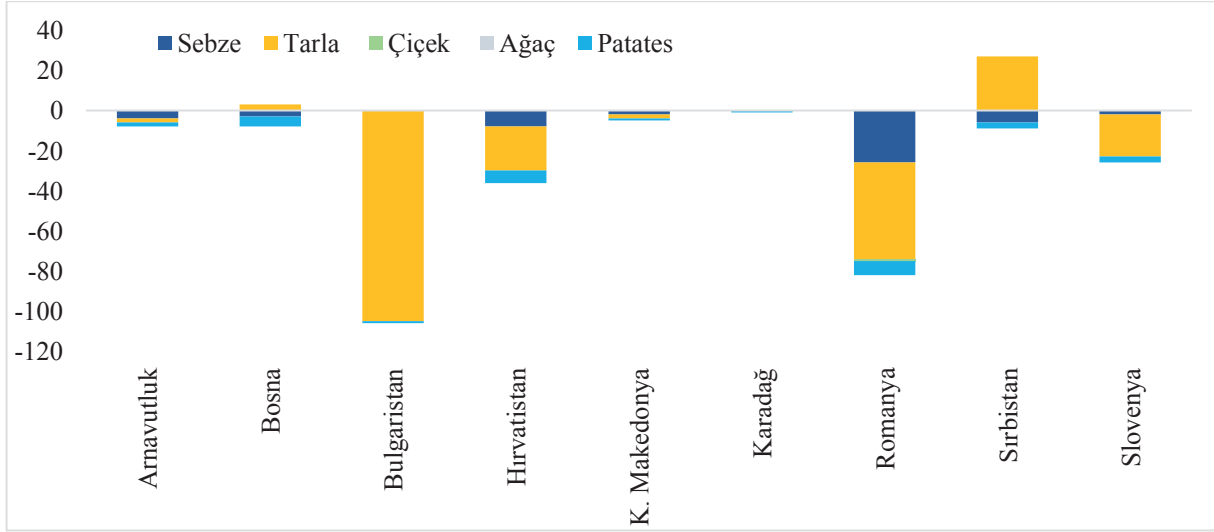
	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Endonezya			73	0	0	39	50	68	53	118
Meksika	265	606	17	380	517	2.235	1.005	628	1.168	1.332
Nijerya	2		31	5	17			0		0
Toplam	267	606	121	385	534	2.275	1.054	696	1.221	1.451

Kaynak: TÜİK, 2023

4.1.4. Balkanlar

Balkan ülkelerinin tohumluk ticareti dengesi incelendiğinde Sırbistan ve Bosna-Hersek dışındaki ülkelerin tamamının açık verdiği görülmektedir. Bu iki ülke de sadece tarla bitkileri tohumlarında dış ticaret fazlası vermektedir. Romanya ithalatı (379 milyon \$) en yüksek olan ülke iken tarla bitkileri tohumları bu değer %91'ini oluşturmaktadır. Bulgaristan 145 milyon \$ ithalat değeri ile Romanya'yı izlemektedir ve tarla bitkileri tohumları bu ülkede de %90 paya sahiptir. Her iki ülkenin de ortak özelliği AB üyesi olmaları, son yıllarda mısır başta olmak üzere tahıl üretimlerini artırmış olmalarıdır. Ayrıca her iki ülkenin de toplam tohumluk ithalatı tarla bitkileri tohumlarına bağlı olarak çok yüksek değerli (Romanya 82 milyon \$, Bulgaristan 106 milyon \$) açık vermektedir. Hırvatistan ve Slovenya'da tarla bitkileri tohumu ithalatları ile negatif dış ticaret dengesine sahip ülkelerdir. Sebze tohumlarında ise Hırvatistan ve Romanya ticaret açığına sahiptir (Grafik 24).

Grafik 24. Balkan ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 33

Balkanlar, Türkiye ile güçlü tarihsel bağların ve ticari ilişkilerin olduğu ülkelerden oluşmaktadır. Balkan ülkeleri ile yapılan ticaretin gelişimi incelendiğinde 2021 yılına kadar 13 milyon \$ civarında olan ihracatın bu yılda 45 milyon \$'a yaklaştığı, 2022'de ise 31,3 milyon \$ olarak gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 35). Bu çok yüksek değerli artışta Romanya'ya yapılan ayçiçeği tohumu ihracatının 6 milyon \$'dan, 29 milyon \$'a çıkmasının etkisi belirleyicidir. Aynı oranda olmasa da Sırbistan başta olmak üzere diğer ülkelere yapılan ihracattaki artışlar da bu yükselişi desteklemiştir. Bu durum, Balkan ülkeleri ile yapılan tohumluk ticaret dengesini de Türkiye lehine dönüştürmüştür. Tarla bitkileri tohumlarının ticaret dengesinin 2020'ye kadar açık vermesine karşın bu yıldan itibaren yüksek değerli fazla vermesi de toplam ticaret dengesinin pozitif gelişimine önemli katkı sağlamıştır (Grafik 25).

Yüksek değerli bu ihracatın 2022'de düşmesine rağmen yine de önceki dönemlere oranla çok yüksek seviyesini büyük ölçüde koruması önemlidir. Ancak yine de azalışın da 13,5 milyon \$ gibi önceki bazı yıllardaki toplam ihracat değeri kadar olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Romanya'ya yapılan ayçiçeği tohumu ihracatındaki 14,2 milyon \$'lık düşüş bu azalıştaki en önemli etkidir. Bu durum, tek ürün veya tek ülkeye bağlı ihracattaki yüksek değerli değişikliğin, ticaretin dengesini bozucu etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 35. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (milyon \$)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	6,5	11,8	9,4	13,8	16,6	11,9	12,0	12,9	44,8	31,3
Fidan	1,0	0,8	1,5	1,2	2,0	2,0	1,6	1,3	1,6	1,0
Süs bitkileri	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,4	1,2	1,6	1,8
Canlı bitkiler	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,4	1,2	1,6	1,8
Çiçek tohumları		0,0								0,0
Soğanlar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			0,0	
Tohumlar	5,5	10,9	7,9	12,4	14,4	9,7	10,0	10,3	41,7	28,6
Baklagiller	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2		0,1	0,1	0,0	0,1
Çim çayırotu ve yem bitkileri					0,0	0,0	0,0	0,1	0,6	0,3
Endüstri Bitkileri	4,0	9,8	6,6	11,7	12,9	8,3	7,3	6,5	30,0	17,2
Sebze	0,1	0,1	0,4	0,3	0,4	0,9	0,7	1,1	2,6	2,0
Tarla Bitkileri	1,3	0,9	0,8	0,3	0,9	0,5	1,9	2,7	8,5	9,0
İthalat	4,3	4,2	3,7	4,7	3,0	4,2	5,5	2,7	2,3	7,6
Fidan	0,0	0,0	0,0	0,1		0,0	0,0	0,2	0,2	0,1
Süs bitkileri	0,2	0,3	0,3	0,4	0,1	0,1	0,3	0,3	0,3	0,6
Canlı bitkiler	0,2	0,3	0,3	0,4	0,1	0,1	0,3	0,3	0,3	0,6
Çiçek tohumları		0,0								0,0
Soğanlar					0,0					
Tohumlar	4,1	3,8	3,5	4,2	2,9	4,0	5,2	2,2	1,8	7,0
Baklagiller		0,1	0,0		0,0	0,0			0,0	
Çim çayırotu ve yem bitkileri	0,2	0,2	0,3	0,2	1,0	1,5	1,0	0,4	0,4	0,2
Endüstri Bitkileri	0,1	1,8	0,1	2,4	0,1	0,1	0,0	0,1	0,3	0,2
Sebze	2,6	0,4	0,0	0,3	0,6	0,5	1,1	0,6	0,1	0,1
Tarla Bitkileri	1,2	1,4	3,1	1,4	1,1	1,9	3,0	1,1	1,0	6,6

Kaynak: TÜİK, 2023

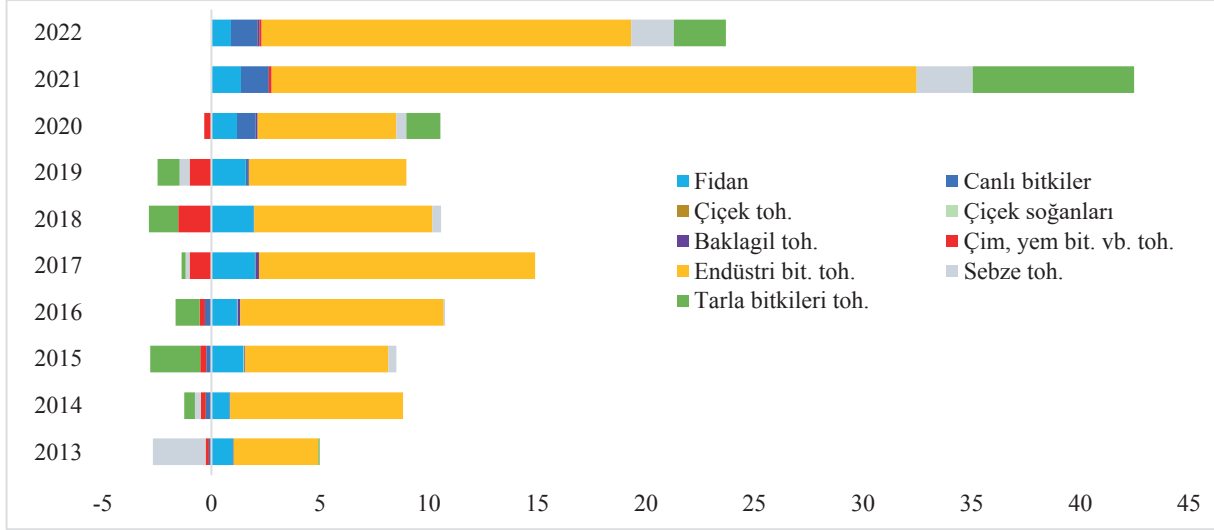
Balkanlar'a yapılan tohumluk ihracatı 2022 yılı itibarıyla 17,4 milyon \$'ı Romanya ile olmak üzere 31,3 milyon \$'dır. Sırbistan 7,1 milyon \$, Bulgaristan'da 3,9 milyon \$ ile ilk 3 ihracat pazarı arasında yer almaktadır. Ayçiçeği tohumu Romanya'ya yapılan ihracattan %81,7, Bulgaristan'a yapılan ihracattan ise %64 pay almaktadır. Sırbistan'a yapılan ihracatta ise mısır %89,5 paya sahiptir.

Fidan ve süs bitkileri grupları tohumlara göre çok daha düşük ihracat değerlerine sahiptir. Fidanlarda 500 bin \$'a yakın ihracat değeri ile Bulgaristan ilk sırada yer almaktadır. Süs bitkilerinde ise toplam 1,8 milyon \$'lık ihracat değerinin 938,5 bin \$ değerindeki bölümü Romanya'ya yapılmıştır. Bu ticarete açık hava ağaç ve çalıları en önemli ürün grubudur.

Balkanlar'dan yapılan ithalat 7,6 milyon \$ iken bunun 5,8 milyon \$'ı Romanya'dan gelmektedir ve neredeyse tamamı mısırdan oluşmaktadır (Tablo 36). Fidan ithalatı 84 bin \$ ile çok düşük değerlidir ve tamamı aşılı köklendirilmiş asmalardan oluşan 57 bin \$'dan fazlası Bulgaristan'dan alınmaktadır. Süs bitkilerinde ise Arnavutluk canlı ağaçlarla ana tedarikçidir. Önceki yıllarda Bulgaristan'dan yapılan bu ithalatın Arnavutluk'a kaymış olması ve 2022'ye kadar Arnavutluk'tan süs bitkisi ithalatı yapılmamış olması dikkat çekicidir.

Tüm bu veriler bir arada değerlendirildiğinde Balkanlar ile yapılan tohumluk ticaretinde Türkiye'nin çok yüksek değerli net fazlaya sahip olduğu görülmektedir. Ayçiçeği ve mısır gibi tohumların etkisi ile endüstri bitkileri ve tarla bitkileri tohumları bu fazlanın ana kaynaklarıdır. Tarla bitkileri tohumlarında Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesine karşın 2020'den itibaren fazla vermesi ise hem Balkanlar'a hem de diğer ülkelere yapılan ihracat açısından iyi örnektir.

Grafik 25. Türkiye – Balkanlar tohumluk dış ticaretinde denge (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Tablo 36. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Arnavutluk	368	534	1.018	1.574	1.469					311
Bosna-Hersek	108	107	175	353	229	22		155		
Bulgaristan	2.023	1.376	1.314	2.487	3.863	804	1.259	915	358	189
Hırvatistan	9	15	20	98	515	340	794	614	782	551
Karadağ	3	141	499	125	119					
Kuzey Makedonya	319	266	336	635	660	74	87	38	58	26
Romanya	8.412	9.064	9.347	34.798	17.434	2.500	2.238	521	309	5.756
Sırbistan	630	466	194	4.761	7.053	428	1.102	435	825	818
Slovenya	0	0	0	0	2					
Toplam	11.873	11.970	12.902	44.831	31.343	4.167	5.480	2.677	2.332	7.650

Kaynak: TÜİK, 2023

4.1.5. MENA

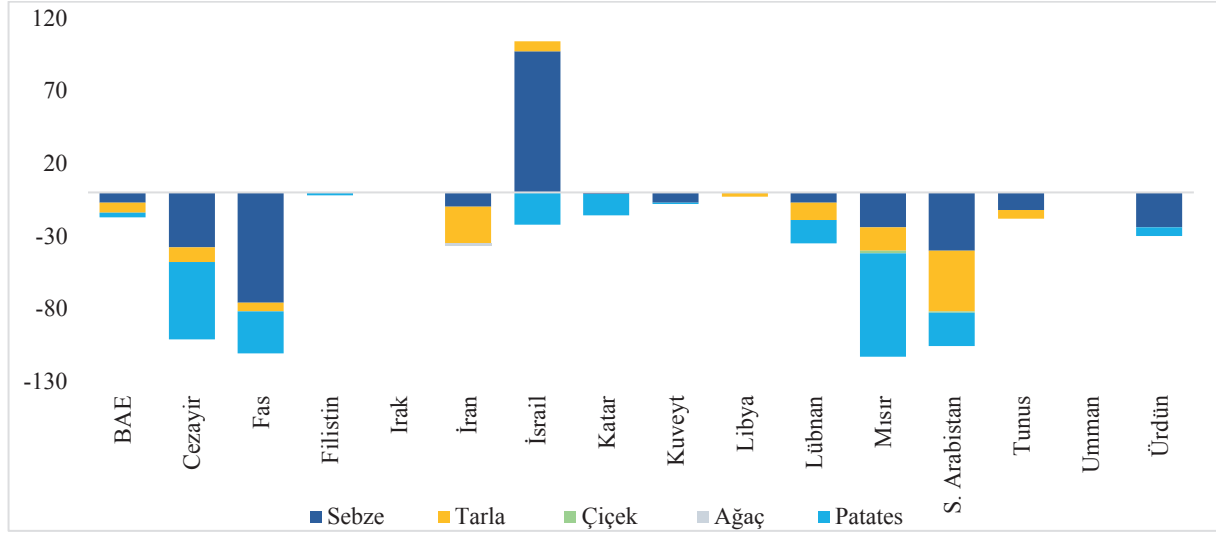
MENA (Middle East and North Africa) Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini ifade etmektedir. Türkiye MENA ülkeleri arasında yer almamakla birlikte grupta yer alan ülkeler farklı kurumlar tarafından yapılan çalışmalarda farklı şekilde bir araya getirilmektedir. Bölge ülkelerinden bazıları birçok tanımlamada ortak şekilde gruba dahil edilmektedir ve bu çalışmada da bu ülkeler dikkate alınmaktadır.

MENA, tarımsal üretimini artıran ülkelerden oluşan bir bölgedir. Bu kapsamda tohumluk kullanım ve ticaretleri de önemli potansiyele sahiptir. Türkiye bu ülke grubu içerisinde bulunmamakla birlikte bu pazarda bazı avantajlara sahiptir. Coğrafi yakınlık ve bölge ülkeleri ile var olan ticari ilişkiler bu avantajların en önemlileridir.

ISF istatistiklerinde verisi bulunan MENA ülkeleri tarafından 2020 yılında 751 milyon \$ tohumluk ihracatı, 241 milyon \$ ithalat yapılmıştır. Her birinin 100 milyon \$'dan fazla ithalatları ile Mısır, Fas, S. Arabistan, İsrail ve Cezayir önemli ihracat pazarlarıdır. Bununla birlikte İsrail dışındaki tüm ülkeler

tohumlukların tamamında net ithalatçıdır (Grafik 26). Dolayısıyla bölge her tür tohumluk için önemli bir pazardır.

Grafik 26. MENA ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 39

Türkiye, 2020’de MENA bölgesi ülkelerinin tohumluk ithalatının ancak %8 kadarını sağlamıştır. Bölgenin tohumluk ithalat potansiyeli dikkate alındığında bu oran çok düşük kalmaktadır. Bu durum özellikle Fas, Mısır, Cezayir gibi yüksek tarla bitkileri ve sebze tohumu ithalatı yapan ülkeler başta olmak üzere MENA bölgesine yönelik ihracatı artırıcı çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. ECOSA benzeri oluşumlar ya da bölgeye yönelik faaliyet gösterebilecek şirketlerin kurulmasının yanı sıra bölge ülkelerindeki firmalarla ortaklık, şirket satın alma gibi kullanılabilir seçenekler bu açıdan değerlendirilebilir.

Mısır 76 milyon \$’ı patates tohumu olmak üzere toplam 154 milyon \$ ile bölgenin en büyük tohumluk ithalatçısıdır. Patates aynı zamanda MENA ülkelerinin ithalatından aldığı 246 milyon \$ ile toplam ithalat değerinin 1/3’üne sahiptir. Mısır’ın tarla bitkileri tohumu ithalatı 40 milyon \$, sebze tohumları ithalatı da 36 milyon \$ ile yüksek değerlidir. Fas 117 milyon \$ ile Mısır’ı izlerken, sebze (78 milyon \$) ve patates tohumu (29 milyon \$) ithal ettiği en önemli ürünlerdir. S. Arabistan, Cezayir ve İsrail ana ürünleri yine sebze ve patates tohumları olmak üzere 100 milyon \$’ın üzerinde ithalat değerine sahip bölge ülkeleridir.

MENA ülkelerinin ithalatında en büyük değere sahip ürün grubu 315 milyon \$ ile sebze tohumlarıdır. Fas sebze tohumlarında 78 milyon \$ ile ilk sıradadır. İsrail (50 milyon \$) ve S. Arabistan (40 milyon \$) bu ülkeyi izlemektedir. İsrail’in çok yüksek sebze tohumu ithalatına karşın 147 milyon \$ ile bunun 3 katı kadar sebze tohumu ihracatı yapması ülkenin toplam tohumluk dış ticaret dengesinin de yüksek değerli fazla vermesini sağlamaktadır.

Tarla bitkileri 185 milyon \$ ithalat değeri ile diğer önemli tohumluklardır. S. Arabistan ile birlikte Mısır bu ürün grubunda da yine en üst sırada yer alan ülkelerdir. Bu iki ülkenin toplam tarla bitkileri tohumları ithalat değeri 82 milyon \$ tutarındadır.

Türkiye’nin MENA ülkeleri ile tohumluk ticaretinde 2022 itibarıyla 74,4 milyon \$ tutarındaki ihracata karşı 10,2 milyon \$ ithalat yapılmıştır (Tablo 37). MENA ülkelerinin tohumluk ihracatındaki payı %21,2’dir. 2019’da bu grupta yer alan ülkelere yapılan ihracat ilk kez 80 milyon \$’ı aşmıştır ve bu değer

potansiyeli ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak ertesi yıllarda bu trend korunamamıştır. Irak, İran ve Suriye pazarlarındaki kayıp bunun nedenidir. Bununla birlikte, sonraki dönemde 2019 öncesindeki artış trendi devam etmiştir. Bunlara göre Türkiye'nin MENA bölgesi ülkelerine yaptığı tohumluk ihracatında son yıllarda süreklilik gösteren artış olduğu söylenebilir.

Tablo 37. Türkiye'nin MENA ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (milyon \$)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	33,5	45,0	32,5	41,7	37,6	60,7	80,2	61,1	66,3	74,3
Fidan	0,3	0,6	0,3	0,6	1,1	0,8	1,1	1,1	2,6	1,8
Süs bitkileri	8,3	7,3	5,7	3,9	6,0	5,4	7,6	6,2	7,1	7,9
Canlı bitkiler	8,3	7,0	5,7	3,9	6,0	5,4	7,6	6,2	7,1	7,8
Çiçek tohumları	0,0		0,0	0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Soğanlar	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Tohumlar	24,9	37,1	26,5	37,2	30,5	54,5	71,4	53,8	56,6	64,7
Baklagiller	0,4	0,6	0,6	2,0	1,9	1,4	0,4	0,3	0,8	1,9
Çim çayırotu ve yem bitkileri	1,3	1,9	2,0	1,1	1,6	3,7	5,3	5,4	6,9	5,3
Endüstri Bitkileri	0,9	2,0	3,4	4,6	3,3	3,9	7,8	5,6	3,7	4,8
Sebze	5,0	9,5	8,7	15,2	13,5	22,6	31,2	23,1	25,8	24,9
Tarla Bitkileri	17,3	23,1	11,7	14,3	10,2	23,0	26,7	19,4	19,5	27,8
İthalat	17,9	15,3	14,1	12,7	20,6	15,0	20,3	21,6	25,2	10,2
Fidan	2,1	1,3	1,0	0,8	3,4	1,2	3,3	2,1	8,4	2,3
Süs bitkileri	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Canlı bitkiler	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Çiçek tohumları				0,0						0,0
Soğanlar	0,0	0,0		0,0		0,0	0,0	0,0		
Tohumlar	15,8	13,8	13,0	11,8	17,1	13,7	16,9	19,4	16,6	7,7
Baklagiller	0,0	0,1		0,0	0,1			0,0	0,0	0,2
Çim çayırotu ve yem bitkileri	0,1	0,1				0,0			0,0	0,2
Endüstri Bitkileri	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,2
Sebze	15,6	13,2	11,8	10,7	16,7	13,1	16,2	18,8	16,0	6,8
Tarla Bitkileri	0,1	0,3	1,2	0,9	0,2	0,5	0,6	0,6	0,5	0,4

Kaynak: TÜİK, 2023

İhracatta en büyük ortaklar komşu ülkeler olan Irak ve Suriye'dir. Irak'a yapılan 26,6 milyon \$ tutarındaki ihracatta %81'i buğday ve mısırdan oluşan tarla bitkileri tohumları (8,8 milyon \$), kabak, domates ve kırmızı pancar tohumları ağırlıklı olmak üzere sebze tohumları (5,2 milyon \$) ilk sıralarda yer almaktadırlar. Açık hava bitkilerinin büyük bölümünü oluşturduğu canlı bitkilerin Irak'a yapılan ihracat değeri ise 5,7 milyon \$ değerindedir.

Suriye'ye yapılan ihracatta da tarla bitkileri tohumlar (12,3 milyon \$) ve sebze tohumları (4 milyon \$) en önemli ürün gruplarıdır. Tarla bitkilerinde ana ihraç ürünleri 8 milyon \$'dan fazla değere sahip olan mısır ile birlikte makarnalık buğday ve çeltiktir. Sebzelerde ise kavun, karpuz ve kabak tohumları ilk sıralardadır.

Mısır ve Fas gibi ülkelere sebze tohumlarının ağırlıklı olduğu ihracat 3-4 milyon \$ civarında iken bu ülkelerin toplam tohumluk ithalatının 120-150 milyon \$ civarında olması, Türkiye'nin bu pazarlardan çok yetersiz pay alabildiğini hatta neredeyse alamadığını ortaya koymaktadır. Aynı durum Cezayir, S. Arabistan, İsrail için de geçerlidir. Bu duruma göre sektörel düzeyde bu ülkelere yönelik özel ihracat stratejileri oluşturulması gerektiği açıktır.

Süs bitkileri ve fidanlar özellikle üzerinde durulması gereken gruplardır. Fidan ihracatının büyük bölümü meyve fidanlarından oluşmaktadır. Grubun ihracat değeri 1,8 milyon \$ iken Cezayir, Lübnan ve Suriye en büyük paya sahip ülkelerdir. Süs bitkilerinde ise 7,9 milyon \$'lık toplam ihracat değerinin 5,7 milyon \$'ı sadece Irak'a yapılan canlı bitkilerdedir (Tablo 38).

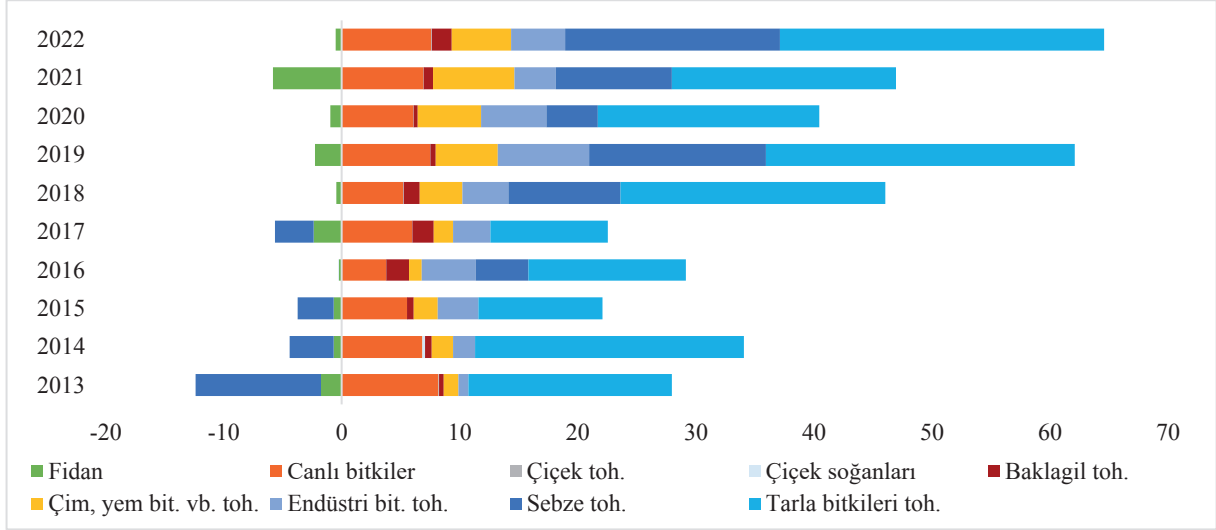
Tablo 38. Türkiye'nin MENA ülkeleri ile tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
BAE	253	151	224	661	717			4	0	0
Bahreyn	75	215	212	191	222					
Cezayir	811	952	1.073	1.995	2.649		139		203	44
Fas	1.146	1.210	3.405	4.819	4.035	1.218	3.054	2.163	7.632	1.974
Irak	32.753	35.711	28.710	26.990	26.566	160	532	686	351	303
İran	6.760	14.256	6.340	5.337	7.588	389	1.402	1.982	146	424
İsrail	957	1.569	694	1.137	924	12.520	11.551	13.894	15.079	5.839
Katar	383	598	537	413	478					
Kuveyt	278	187	347	266	415					
Libya	746	949	1.693	1.801	1.488		27			
Lübnan	442	1.001	1.380	1.844	1.655		74	42	436	398
Mısır	3.747	9.114	7.966	7.106	5.661	479	242	1.558	75	566
Suriye	10.084	10.312	5.498	9.878	18.372	45	3.171	1.099	273	150
S. Arabistan	960	2.168	1.293	52	643					
Tunus	18	62	86	240	65	13				
Umman	55	50	152	130	49					
Ürdün	1.013	1.512	1.251	3.288	2.745	222	111	208	968	550
Yemen	182	161	287	189	65					
Toplam	60.663	80.177	61.147	66.336	74.336	15.046	20.304	21.635	25.163	10.248

Kaynak: TÜİK, 2023

MENA bölgesi ülkeleri ile yapılan tohumluk ticaretinde denge 65 milyon \$'a yakın olmak üzere Türkiye lehine yüksek değerlidir (Grafik 27). Tarla bitkileri tohumlarının en büyük ticaret fazlasına sahip olduğu alt gruplarda sadece fidanlarda açık söz konusudur. Sebze tohumlarının ise 2018'e kadar açık verirken bu yıldan itibaren fazla vermeye başlaması bu ürünlerin pazarının hızlı büyüdüğünü göstermektedir.

Grafik 27. Türkiye – MENA tohumluk dış ticaretinde denge (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Tablo 39. MENA, Güney Asya ülkelerinin ve seçilmiş bazı ülkelerin tohum dış ticareti

	İhracat				İthalat			
	Tarla		Tarla		Tarla		Tarla	
	Sebzeler bitkileri Değer (2020, milyon \$)	Çiçek Ağaç Patates Toplam	Sebzeler bitkileri Değer (2020, milyon \$)	Çiçek Ağaç Patates Toplam	Sebzeler bitkileri Değer (2020, milyon \$)	Çiçek Ağaç Patates Toplam	Sebzeler bitkileri Değer (2020, milyon \$)	Çiçek Ağaç Patates Toplam
MENA								
BAE	5	5			12	7	3	22
Cezayir					38	10	53	101
Fas	2	4	0,0		78	10	29	117
Filistin							2	2
Irak								
İran				-100,0	10	25	1,4	36
İsrail	147	37	1	185	50	30	1	22
Katar					1		15	16
Kuveyt					7		1	8
Libya						3		3
Lübnan					7	12	16	35
Mısır	12	24	5	41	36	40	2	76
S. Arabistan				1.100,0	40	42	1	23
Tunus					12	6		18
Umman								
Ürdün				-100,0	24		6	30
Toplam	166	65	1	0	315	185	4	1,4
Güney Asya								
Hindistan	97	82	2	181	95	38	10	143
Pakistan			1	1	43	55	11	109
Sri Lanka					10	7	2	19
Seçilmiş Diğer Ülkeler								
ABD	516	1.232	78	5,2	306	528	65	1,2
Çin	118	92	20	1,4	238	212	33	2
G. Afrika	44	77	0,6	7	40	79	1	120
Kenya	13	11		24	20	36	1	57
Malezya	1			1	7	59		66
Rusya	3	40	14	57	102	335	9	7
Ukrayna	15	13		28	30	275		4
Brezilya	17	116		133	74	55	2	0,8
Arjantin	16	250		266	31	79	1	111

Kaynak: ISF, 2023

Hem MENA hem de diğer bazı ülke gruplarına yapılan ihracatın tarla bitkileri tohumları ve sebze tohumlarında çok yüksek oranlı biçimde yoğunlaşmış olması da dikkat çekicidir. Ürün bazlı yoğunlaşma her ne kadar belirli ekonomik büyüklükte stabil bir pazar sağlasa da toplam pazarın büyütülebilmesi ancak diğer ürün gruplarında yapılan ihracatın da büyümesi ile mümkündür. Dolayısıyla sadece tohumlarda değil süs bitkileri üretim materyali ile fidanlarda da ihracat pazarının büyütülmesi oldukça önemlidir.

4.1.6. Güney Asya

ISF’de verisi bulunan Güney Asya ülkeleri Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka’dır. Bu veriler incelendiğinde Hindistan’ın 150 milyon \$’a yakın tohumluk ithalatı yapmasına karşılık 180 milyon \$ değerinde ihracatının olduğu görülmektedir. Bu da ülkenin tohumluk ticaretinde dış ticaret fazlasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tarla bitkileri tohumlarında 44 milyon \$ olan bu fazla, sebze tohumlarında 2 milyon \$ tutarındadır. Çiçek tohumları ise Hindistan’ın 8 milyon \$ ile dış ticaret açığı vermektedir (Grafik 28).

ECOSA ülkeleri arasında da yer alan Pakistan ihracatı hemen hiç olmamasına karşın 109 milyon \$ (2020) ithalatı olan Güney Asya ülkesidir. Ülkenin ithalatında 55 milyon \$ ile ilk sıradadır. Sebze tohumları 43 milyon \$ ve patates 11 milyon \$ ile tarla bitkileri tohumları takip etmektedir.

Güney Asya ülkeleri Türkiye için çok büyük olan ve artan nüfusları, tarihi ilişkiler ile erişim kolaylığı gibi faktörlerle önemli bir pazar potansiyeline sahiptir. Ancak sayılan avantajlarına ve Hindistan, Pakistan gibi 100-150 milyon \$ ithalatı olan ülkelerin varlığına rağmen bu pazardan yeterince yararlanıldığı söylenemez. Son 5 yılda 5 milyon \$’ı aşmayan ve azalış trendinde olan ihracatla birlikte tek ülkeye bağlı olan ve 2021 dışında 6 milyon \$ civarında olan ithalat değerleri bunu ortaya koymaktadır (Tablo 41).

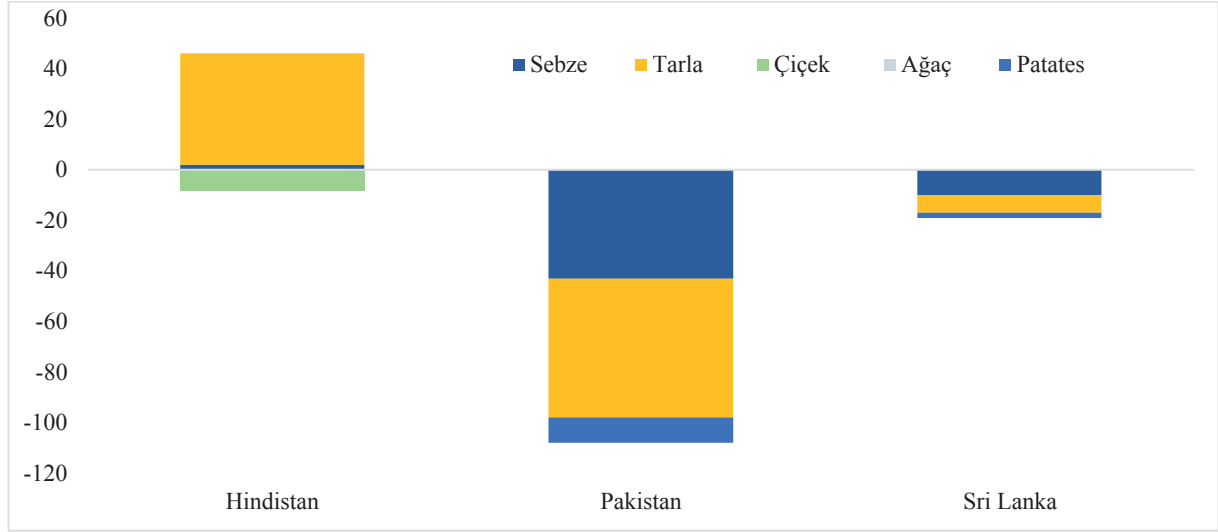
Bölge ülkeleri ile yapılan tohumluk ticaretinde en fazla ihracat yapılan ülke 2022’ye kadar Pakistan iken bu yılda Nepal olmuştur. Nepal’e yapılan ihracatta 1,9 milyon \$ değerindeki kolza tohumu ile neredeyse tek üründür. Pakistan ise mısır ve hıyar tohumlarının ağırlıklı olduğu 911 bin \$’lık ihracat değerine sahiptir (Tablo 40). Çok büyük ithalat değerine rağmen Hindistan’a Türkiye’den yapılan tohumluk ihracatı sadece 700 bin \$ kadardır. Bu değer 554 bin \$’ı hıyar ve biber tohumlarından, 129 bin \$’ı ise fidanlardan oluşmaktadır. Hindistan ayrıca 19,5 bin \$ gibi çok düşük değer de olsa süs bitkileri ihracatının yapıldığı tek ülkedir. Afganistan’a yapılan 313 bin \$ ihracat değerinde domates tohumu büyük pay almaktadır. Bangladeş önceki yıllarda Türkiye’den yaptığı ithalat 100 bin \$’ı ancak bulabilmiştir. Ülke 2021’de 597 bin \$ değerinde kolza tohumu ile önemli bir pazar haline gelse de 2022’de bu durum devam etmediği gibi hiçbir tohumluk türünde de Türkiye’den ithalatı olmamıştır. Bu durum, tek bir tohum türü ile de girilmiş olsa pazarın korunamadığını göstermektedir. Bölgede yer alan Maldivler ve Sri Lanka ise tohumluk ihracat ya da ithalatının olmadığı ülkelerdir.

Ürün grupları bazında bakıldığında ihracatın %89’unun tohumlardan oluştuğu görülmektedir. Kolza tohumu 1,9 milyon \$, hıyar 555 bin \$ ve mısır 495 bin \$ ile ilk üç sıradaki ihracat değerine sahip tohumlardır. Fidanlar çıplak kökleri olmayan meyve ağaçları ile Pakistan, Nepal ve Hindistan pazarlarına yapılan 421 bin \$ ihracat değerine sahiptir. Süs bitkilerinin ise sadece Hindistan’a yapılan 19,5 bin \$ ihracat değeri ile çok düşük payı vardır.

İthalatta domates tohumu (2,7 milyon \$), hıyar tohumu (1,1 milyon \$) ve kavun karpuz tohumu 898 bin \$ ile ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ürünlerin neredeyse tamamı Hindistan’dan gelmektedir ve ülke

Türkiye'nin bu bölgeden yaptığı toplam ithalatın %91'inden fazlasını sağlamaktadır. Afganistan tamamı kavun karpuz tohumlarından oluşan 510 bin \$ ithalat değerine sahiptir.

Grafik 28. Güney Asya ülkelerinde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 39

Tablo 40. Türkiye'nin Güney Asya ülkeleri ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (bin \$)

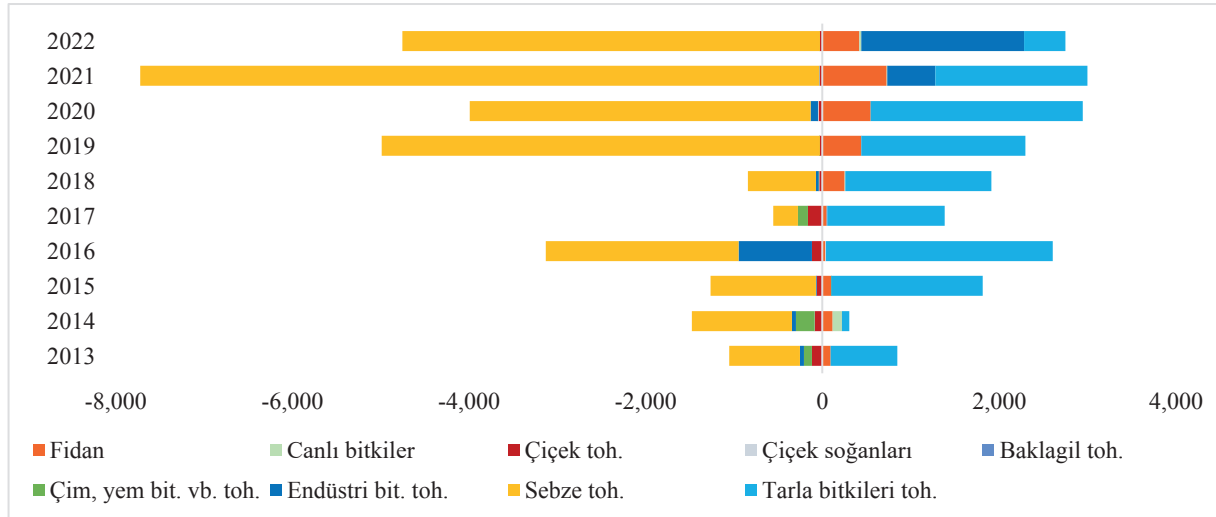
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	2.224	2.146	2.814	4.272	3.667	4.947	3.669	4.635	4.276	3.965
Fidan	95	119	102	40	46	255	444	547	732	421
Süs bitkileri		116		12	2	4	3		7	20
Canlı bitkiler		115				3			6	20
Çiçek tohumları										
Soğanlar		1		12	2	2	3		1	0
Tohumlar	2.129	1.911	2.712	4.221	3.619	4.687	3.223	4.087	3.537	3.524
Baklagiller					8			0	0	
Çim çayırotu ve yem bitkileri	2		1							
Endüstri Bitkileri	134	11		0		1	113		597	1.906
Sebze	1.235	1.812	996	1.587	2.276	3.032	1.246	1.590	1.212	1.124
Tarla Bitkileri	758	87	1.715	2.633	1.334	1.655	1.863	2.497	1.728	495
İthalat	2.424	3.316	2.260	4.796	2.833	3.877	6.359	5.682	8.989	5.969
Fidan		1	1	2		0	2	1		1
Süs bitkileri	117	99	67	128	166	40	25	46	30	30
Canlı bitkiler	7	11						2	2	
Çiçek tohumları	110	86	65	120	163	35	25	43	28	30
Soğanlar		2	2	8	4	5		1		
Tohumlar	2.307	3.216	2.192	4.666	2.666	3.838	6.332	5.635	8.959	5.939
Baklagiller								1	3	
Çim çayırotu ve yem bitkileri	89	209			115	0	0			0
Endüstri Bitkileri	186	61	7	826		36	117	83	55	60
Sebze	2.032	2.945	2.184	3.772	2.552	3.800	6.208	5.455	8.901	5.852
Tarla Bitkileri		0	1	67		2	7	96		27

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye ve Güney Asya ülkeleri arasındaki tohumluk ticaretinin dengesi özellikle domates, hıyar ve kavun, karpuz tohumlarında olmak üzere sebze tohumlarında Türkiye'nin yaklaşık 5 milyon \$ değerinde ticaret açığının olduğunu göstermektedir. Mısır tohumu ağırlıklı tarla bitkileri tohumlarında 2,5 milyon \$'a (2016) kadar çıkan ticaret fazlası değeri dönem içerisinde dalgalanma göstermiş ve 2022'de 468 bin \$'a düşmüştür. Kolzanın ağırlıklı olduğu yağlı tohumların artan ihracatı endüstri bitkileri tohumlarının dış ticaret fazlası vermesini sağlarken 2021'de 541 bin \$ olan bu değer, 2022'de 1,8 milyon \$'ı aşmıştır.

Dış ticaret fazlası veren diğer bir ürün grubu fidanlardır (Grafik 29). Bu ürün grubunda 2021'e kadar sürekli artışla birlikte 732 bin \$'a ulaşan ticaret fazlası 2022'de 420 bin \$'a gerilemiştir. Süs bitkileri ise 2017'ye kadar çok yüksek değerli ithalatı ile dış ticaret açığı büyük olan ancak sonraki dönemde azalan ithalatına paralel olarak açığın da çok küçüldüğü ürün grubu olmuştur.

Grafik 29. Türkiye – Güney Asya tohumluk dış ticaretinde denge (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

Güney Asya ile yapılan ticaretin bu görünümü çok yüksek değerde tohumluk ithalatı yapabilen ülkelerin varlığına karşın bu ticaret potansiyelinin Türkiye tarafından yeterince kullanılmadığını, ihracatta ve ithalatta ürün, ülke bazlı dağılımın çok sınırlı olduğunu diğer bir deyişle çeşitlenmenin olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı ülke ve ürün gruplarında ticaretin özellikle de ihracatın olmaması ise üzerinde çalışılması gereken bir konudur.

Tablo 41. Türkiye'nin Güney Asya ülkeleri ile tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Afganistan	293	311	487	377	313	131	55	106	46	510
Bangladeş	13	113		597						
Hindistan	945	301	627	724	703	3.695	6.027	5.528	8.780	5.441
Maldivler	1		0	0	1					
Nepal	2	6	135	432	2.037					
Pakistan	3.691	2.935	3.384	2.145	911	47	272	45	155	17
Sri Lanka	4	3	1	0		5	5	3	8	1

Toplam	4.947	3.669	4.635	4.276	3.965	3.877	6.359	5.682	8.989	5.969
--------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

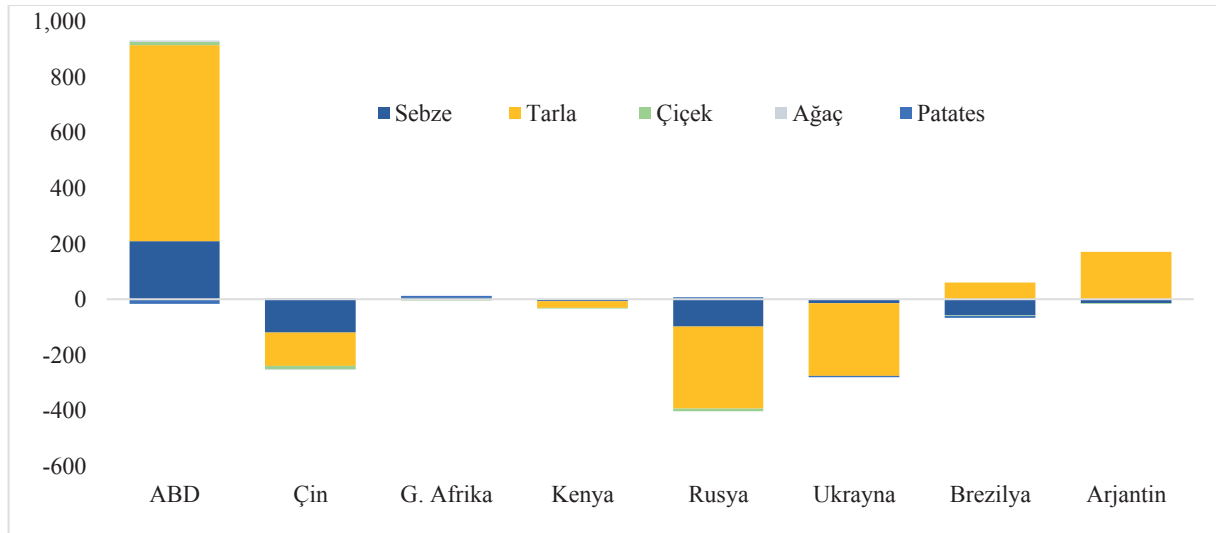
Kaynak: TÜİK, 2023

4.1.7. Diğer Ülkeler

ABD küresel tohum ihracatından 1,8 milyar \$ pay alırken, 1,2 milyar \$ ile tarla bitkileri tohumları ve 516 milyon \$ ile sebze tohumları bu ihracat değerini sağlayan en önemli ürün gruplarıdır. Ülke 932 milyon \$'lık ithalatını sırasıyla 528 milyon \$ ve 306 milyon \$ ile yine aynı ürün gruplarında yapmaktadır. Bu ticaret rakamları, ABD'nin tarla bitkileri tohumlarında 704 milyon \$ ve sebze tohumlarında 210 milyon \$ dış ticaret fazlasının olduğunu göstermektedir. Çiçek ve ağaç tohumları ABD'nin ticaret fazlasına sahip olduğu diğer ürün grupları iken patates tohumu 17 milyon \$ gibi toplam ticaretinin oldukça küçük bir oranı kadar da olsa açık verdiği üründür (Grafik 30).

Çin, 233 milyon \$ tohumluk ihracatına karşın 485 milyon \$ ithalatı olan ülkedir. Ülkenin nüfusunun büyüklüğü ve gıda talebinin yüksekliğine bağlı olarak tarımsal üretimi de çok yüksektir. Buna bağlı ihtiyaç da ülkeyi tohumluk üretiminde olduğu gibi ticaretinde de üst sıralara taşımaktadır. Çin her biri 120 milyon \$ olmak üzere tarla bitkileri ve sebze, 13 milyon \$ ile çiçek ve 1 milyon \$ ile ağaç tohumlarında ticaret açığı verirken pozitif dengeye sahip olduğu tek ürün 2 milyon \$ ile patates tohumudur.

Grafik 30. Seçilmiş ülkelerde tohumluk dış ticaret dengesi (2020, milyon \$)

Kaynak: Tablo 39

Güney Afrika ve Kenya, Afrika kıtasında tarımsal üretimi ve ticaretinin yanı sıra buldukları konumun sağladığı coğrafi avantajla önemli potansiyel taşımaktadırlar. G. Afrika 130 milyon \$'a yakın tohumluk ihracatına karşılık 120 milyon \$, Kenya 24 milyon \$ ihracatına karşılık 57 milyon \$ ithalatı olan ülkelerdir. Bu ticaret değerlerine göre G. Afrika 9 milyon \$ tohumluk ticareti fazlası, Kenya ise 33 milyon \$ açık vermektedir. Tarla bitkileri tohumları G. Afrika'nın fazla, Kenya'nın açık verdiği ürünlerdir. Sebze tohumları her iki ülke için de açık verdikleri ürünlerdir. Ancak bu açık Kenya'da 25 milyon \$, G. Afrika'da 2 milyon \$ değerindedir. Bu da Kenya'nın özellikle sebze tohumlarında önemli bir pazar olduğunu ortaya koymaktadır. Patates tohumu G. Afrika'nın fazla verdiği diğer ürün grubudur. Çiçek ve ağaç tohumları her iki ülke için de ticaretin olmadığı ya da çok düşük değerli olduğu ürünlerdir.

Brezilya küresel ölçekte tarımsal üretim ve ticarete büyük payı olan buna paralel olarak da tohumluk ticaret değerleri de yüksek olan bir ülkedir. Brezilya 133 milyon \$ tohumluk ihracatı, 139 milyon \$ tohumluk ithalatı yapmaktadır. Bu değerler tohumluk ticaretinde dengeye yakın bir noktada gösterse de tarla bitkileri tohumlarında 57 milyon \$ açık veren ülke, sebze tohumlarında 61 milyon \$ fazla vermektedir. Diğer ürün gruplarında ise ihracatının olmaması dış ticaret açığının oluşmasına neden olmaktadır. Ancak ithalatın düşük değerli olması bu açığın da aynı şekilde düşük değerli olmasını sağlamaktadır.

Arjantin'in 266 milyon \$ yüksek değerli tohumluk ihracatına bağlı olarak 155 milyon \$ tohumluk ticaret fazlası bulunmaktadır. Bu durumun kaynağı 171 milyon \$ fazla veren tarla bitkileri tohumlarıdır. Arjantin için sebze tohumları 15 milyon \$, çiçek tohumları ise 1 milyon \$ ticaret açığının olduğu ürün gruplarıdır.

Savaş halinde olan Rusya ve Ukrayna özellikle tahılların hem üretim hem de ticaretinde dünya piyasasında önemlidir. Her iki ülkede de tahılların yer aldığı tarla bitkileri tohumları dış ticaret açığına neden olmaktadır. Rusya tarla bitkileri tohumlarında 295 milyon \$, Ukrayna ise 262 milyon \$ açık vermektedir. Sebze tohumlarında Rusya'nın 99 milyon \$, Ukrayna'nın 15 milyon \$ ticaret açığı her iki ülkenin toplam tohumluk dış ticaret açığını büyütmektedir. Diğer ürün gruplarında bu değerlere göre çok daha düşük olan ticaret açığı bulunmaktadır.

Türkiye'nin bu ülkelerle tohumluk ticareti incelendiğinde Rusya ve Ukrayna ile olan ticaretin diğerlerinden çok daha yüksek değerli olduğu görülmektedir. Rusya ile ticarete 36,2 milyon \$ ihracat 30,3 milyon \$ ithalat yapılmaktadır (Tablo 42). 2022'de bu ihracatın ayçiçeği tohumunun etkisi ile yarıdan fazla artmış olması dikkat çekicidir. Ukrayna ise 20,6 milyon \$ ihracata karşılık 4,1 milyon \$ ithalatın yapıldığı ülkedir.

Tablo 42. Türkiye'nin seçilmiş bazı ülkeler ile tohumluk ticareti (bin \$)

	İhracat					İthalat				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
ABD	1.052	732	4.635	6.123	2.885	16.862	15.483	21.479	18.996	16.362
Arjantin	11	15	42	36	47	491	777	568	845	433
Brezilya		100	0	0	6	161	87	406	631	293
Çin	480	728	1.004	1.153	1.046	12.981	18.361	36.334	22.519	11.978
G. Afrika	84	17	2	19	29	933	629	611	627	654
Kenya	32			1	1	2.553	2.784	5.280	4.263	2.234
Rusya	20.010	21.172	25.809	23.551	36.186	9.878	12.167	12.998	15.910	30.284
Ukrayna	18.584	18.375	19.159	23.927	20.615	2.389	4.245	6.322	4.496	4.143
Toplam	40.252	41.139	50.652	54.809	60.815	46.248	54.532	83.997	68.286	66.381

Kaynak: TÜİK, 2023

Rusya'ya yapılan ihracatta ayçiçeği tohumu yaklaşık 31 milyon \$ değere sahiptir. Canlı bitkiler başta olmak üzere 2,2 milyon \$ ile süs bitkileri ayçiçeğini izlemektedir. Mısır tarla bitkileri tohumları arasında mantar miselleri, sarımsak ve domates tohumları da sebze bitkileri grubunda ilk sıralardadır. Aspir tohumu, Rusya'dan yapılan toplam tohumluk ithalatının %97,8'si kadardır. Buna göre Rusya'dan yapılan ithalatın tek üründen oluştuğu söylenebilir.

Ayçiçeği tohumu, Ukrayna'ya yapılan tohumluk ihracatının %91,7'sini oluşturmaktadır. Sarımsak, kabak ve tatlı mısır tohumları ayçiçeğini izleyen sebze tohumlarıdır. Süs bitkileri tohumları ve fidanlar

Ukrayna'ya yapılan ihracattan düşük değerli pay almaktadır. İthalatta kolza ve ayçiçeği tohumları en önemli ürünlerdir.

ABD'ye yapılan tohumluk ihracatı 2,9 milyon \$ iken ithalatı 16,4 milyon \$ değerindedir. Ayçiçeği tohumu 1 milyon \$ ile ihracatta ilk sırada iken fidanlar ve mısır tohumu diğer önemli ürünlerdir. İthalatta ürün dağılımı oldukça geniştir. Ürün grubu bazında en büyük paya sahip grup havuç ve marul tohumları başta olmak üzere 8 milyon \$ ile sebze tohumlarıdır. Çim ve çayır otu grubuna dahil olan tohumlar 3,9 milyon \$ ile en önemli ikinci gruptur. Ayçiçeğinin başta olduğu endüstri bitkileri ve mısırın başta olduğu tarla bitkileri ithalatta 1,5 milyon \$'ın üzerinde ithalat değerine sahip diğer ürün gruplarıdır. Fidanlar ve süs bitkileri ABD'den yapılan tohumluk ithalatı içerisinde oldukça düşüktür.

Tablo 43. Türkiye'nin seçilmiş bazı ülkeler ile ürün grupları bazında tohumluk ticareti (milyon \$)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	38,4	50,1	26,7	39,6	41,4	40,3	41,1	50,7	54,8	60,8
Fidan	0,6	0,9	0,1	0,2	0,8	0,9	0,9	0,7	0,8	0,8
Süs bitkileri	0,1	2,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	2,2
Canlı bitkiler	0,1	2,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	1,9
Çiçek tohumları									0,0	
Soğanlar				0,0					0,0	0,3
Tohumlar	37,7	46,9	26,5	39,4	40,5	39,3	40,2	50,0	53,9	57,8
Baklagiller	0,0	0,0	0,1		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Çim çayırotu ve yem bitkileri		0,0	0,0	0,0						0,0
Endüstri Bitkileri	36,7	45,8	24,7	36,6	37,3	36,6	38,0	43,2	44,7	50,6
Sebze	0,9	0,6	0,6	1,5	1,5	2,1	1,9	5,5	7,8	4,2
Tarla Bitkileri	0,1	0,5	1,1	1,3	1,7	0,6	0,2	1,3	1,4	2,9
İthalat	65,5	70,7	83,3	86,1	81,2	46,2	54,5	84,0	68,3	66,4
Fidan	0,4	0,5	0,6	0,6	0,8	0,4	0,3	0,5	0,9	0,7
Süs bitkileri	2,4	2,4	2,6	2,4	3,7	3,0	2,6	3,4	3,7	3,0
Canlı bitkiler	1,7	1,5	1,8	1,4	2,2	1,8	1,5	2,4	3,3	2,6
Çiçek tohumları	0,7	0,9	0,8	1,0	1,5	1,1	1,1	0,9	0,4	0,4
Soğanlar	0,0	0,0			0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Tohumlar	62,7	67,8	80,1	83,1	76,7	42,9	51,6	80,1	63,6	62,7
Baklagiller	1,9	2,2	2,6	2,7	1,9	1,5	1,9	1,6	2,0	1,3
Çim çayırotu ve yem bitkileri	7,0	6,0	7,3	6,0	6,7	6,0	7,6	9,5	12,5	5,1
Endüstri Bitkileri	9,9	18,7	33,9	42,2	40,1	11,7	13,7	16,6	15,2	35,1
Sebze	42,2	38,9	32,0	31,3	27,0	22,8	27,6	50,3	32,0	19,1
Tarla Bitkileri	1,8	2,0	4,2	0,9	0,9	0,8	0,8	2,1	1,9	2,1

Kaynak: TÜİK, 2023

Brezilya ve Arjantin ile yapılan tohumluk ihracat değeri sırasıyla, 6,5 bin \$ ve 47 bin \$ ile düşüktür. İthalatta ise Brezilya'dan alınan ürünlerin toplam değeri 293,4 bin \$ iken Arjantin'den alınanlar 432,7 bin \$ tutarındadır. Brezilya'dan yapılan ithalat tütün ve domates tohumları ağırlıklıdır. Arjantin de benzer şekilde ithalatın ihracattan daha fazla olduğu ülkedir. İtalyan çimi 257 bin \$ ile bu ülkeden ithalatı yapılan en önemli üründür.

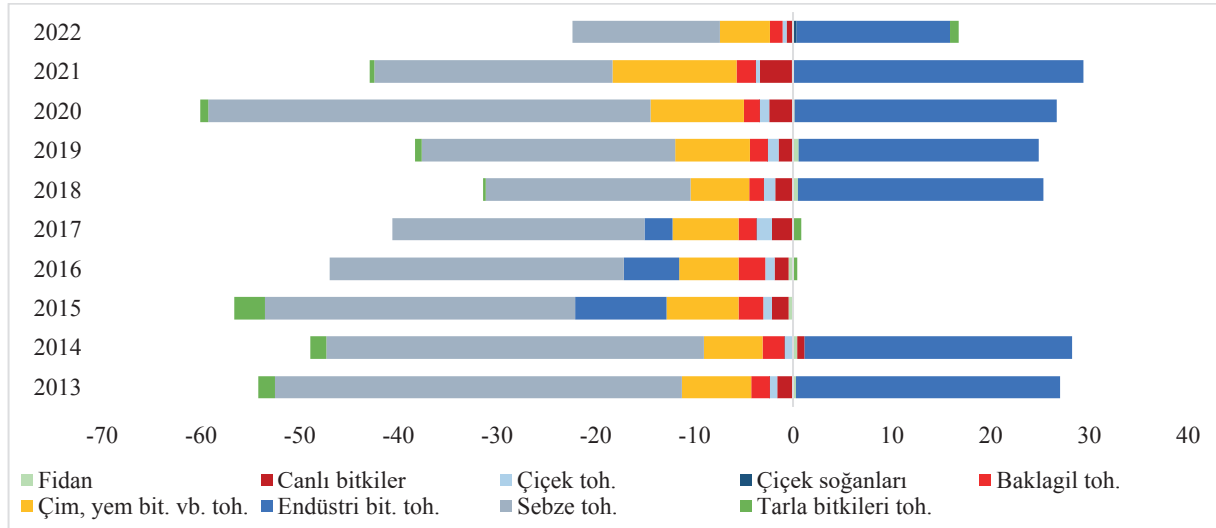
Çin'den yapılan 12 milyon \$ ithalatın, 8,5 milyon \$'ı sebze tohumlarından oluşmaktadır. Kabak tohumu 4,4 milyon \$, domates tohumu ise 2 milyon \$ değeri ile bu ithalattaki en önemli ürünlerdir. Süs bitkileri

tohumluklarında 1,5 milyon \$'ı iç mekan bitkileri, 841 bin \$'ı da dış mekan bitkileri olmak üzere 2,7 milyon \$ değerindeki ithalatın kaynağı Çin'dir. Bu ülkeden yapılan fidan ithalatı ise köklendirilmemiş çelik ve fidanlardan oluşmaktadır (452 bin \$). Çin'e yapılan tohumluk ihracat değeri 1 milyon \$ değerindedir ve %83,5'i domates tohumundan oluşmaktadır. Bu veriler, Çin'in Türkiye için bir ihracat pazarı olmadığını tam tersine Türkiye'nin tohumluklarda Çin için pazar olduğunu ortaya koymaktadır.

G. Afrika ve Kenya arasındaki tohumluk ticaretinde de aynı durum geçerlidir. Yani Türkiye bu ülkeler için de tohumluk pazarıdır. Kenya'dan yapılan tohumluk ithalatında domates tohumları 1,7 milyon \$, köklendirilmemiş çelik ve daldırmalar ise 234 bin \$ değerinde pay almaktadır. Bu ülkeye yapılan ihracat 859 bin \$ ile çok düşük seviyededir. G. Afrika'dan yapılan 653,9 milyon \$ ithalatın, 465,4 bin \$'ı sebze tohumlarından oluşmaktadır ve soğan (249,7 bin \$) ile diğer sebze tohumları grubu (147,3 bin \$) en önemli ürünlerdir. Süs bitkileri 70 bin \$ ile bu ülkeden ithalatı yapılan diğer tohumluklardır. G. Afrika'ya yapılan ihracat 28,7 bin \$ ile ithalata oranla çok düşük değerlidir. Sorgum ve domates tohumu bu ticaretteki en önemli ürünlerdir.

Bu bölümde ele alınan ülkeler ile yapılan tohumluk ticaretinde ürün grubu bazında dengeye bakıldığında endüstri bitkilerinin fazla, diğer tüm ürün gruplarının açık verdiği görülmektedir (Grafik 31). Dış ticaret dengesinin 2015-2017 döneminde hemen her ürün grubunda negatif değer alması dikkat çekicidir. Sonrasında tekrar pozitif denge oluşmuş olsa da bunun tek ürün grubunda olması ve diğer ürün gruplarına yayılmaması beklenen gelişimin olmadığını göstermektedir.

Grafik 31. Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle tohumluk dış ticaretinde denge (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023 verileri ile yapılan hesaplama

4.2. Ürün Grupları Bazında Dış Ticaret Analizi

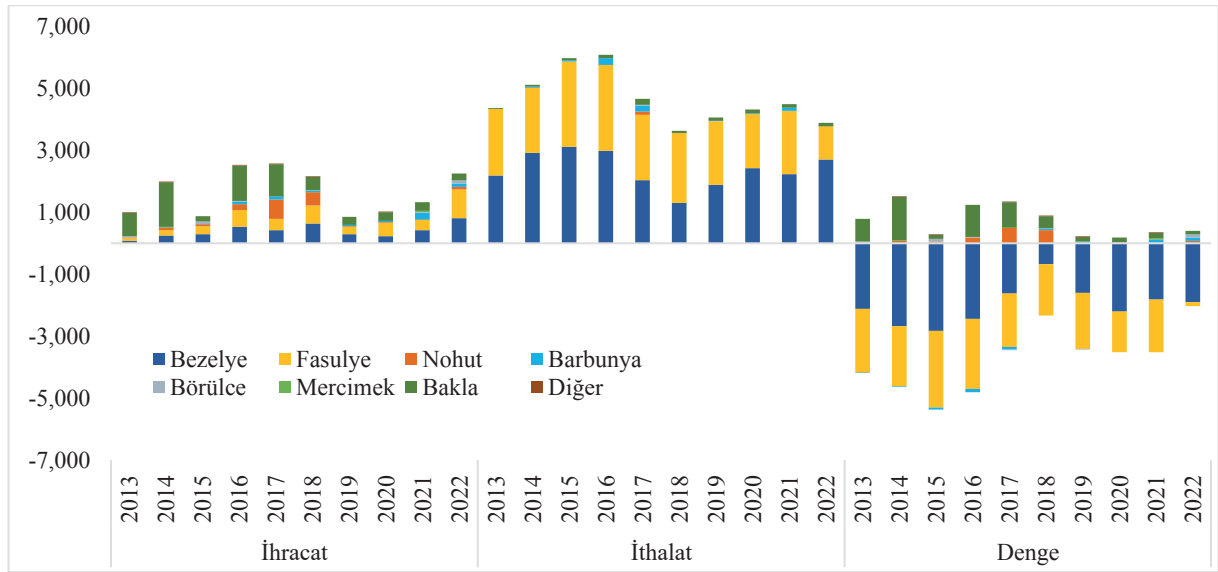
4.2.1. Tohumlar

4.2.1.1. Baklagil tohumları

Baklagil tohumlarının dış ticareti incelendiğinde, Türkiye'nin bezelye ve fasulye tohumlarında çok büyük değerli olmak üzere net ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. Hatta bu durum grubun toplam ticaret dengesinin de aynı büyüklükte negatif olmasını sağlamaktadır. Bu iki ürün dışında kalan diğer ürünlerin ticaret dengesi özellikle son yıllarda pozitifdir ancak grubun toplam ticareti içerisinde çok düşük değerdedir (Grafik 32).

Fasulye tohumlarında özellikle 2017 sonrası dönemde ihracatta artış ithalatta azalış trendi söz konusudur. Ancak ithalat bu azalma trendine rağmen 1 milyon \$'ın üzerinde iken 2022'ye kadar 300-400 milyon \$ olan ihracat değeri bu yılda 900 milyon \$'ı aşarak en yüksek değerine ulaşmıştır (Tablo 44). Fasulye tohumu üretiminin son birkaç yılda yok seviyesinden 3.500 - 4.000 ton seviyesine gelmiş olması bu durumun oluşmasını sağlamıştır. Bu veriler incelenen dönemin genelinde fasulyenin ticaret dengesini bozucu etkisinin baskın olduğunu, ancak 2022'de ticaret değerinin büyük oranda sağlandığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, geçmiş yıllarda da örneği görüldüğü üzere bu gibi ani ihracat artışlarının olduğu dönemde yurtiçi piyasalarda arzın azalması ile birlikte yukarı yönlü fiyat dalgalanmaları oluşabilmektedir. Bu durum ihracatın sürekliliğinin ve üretim ile ilişkisinin dikkatli izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 32. Baklagil tohumları dış ticareti (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Özellikle yem bezelyesi üretimindeki artışla birlikte, bezelye tohumlarında da fasulye ile benzer gelişim ve ticaret görünümü vardır. Bununla birlikte ithalatın 3 milyon \$'a yakın olmasına karşın ithalatın 800 bin \$'da kalması ticaret açığının da büyük olmasına neden olmaktadır.

Bakla (at baklası dahil) tohumlarının ihracatı, 2010'lu yılların ortasında çok yüksek değerlere ulaşmış olmasına rağmen bu değeri azalmaktadır. Aynı durum barbunya, nohut, börülce ve mercimek gibi diğer baklagillerde de vardır. İthalatta da aynı trendin olması ticaret dengesini pozitif değerlerde tutmakla birlikte, özellikle ihracattaki azalmanın tekrar artış trendine girmesi için gerekli çalışmaları yapmak önemlidir.

Baklagiller dış ticaretinde dikkat çekici diğer bir durum da grubun ana ürünleri olan fasulye ve bezelyede, ihracat birim değerinin ithalat birim değerinden daha yüksek olmasıdır. Örneğin, 2022’de fasulye birim ihracat değeri 2.945 \$/ton iken ithalat birim değeri 1.328 \$/tondur. Aynı değerler bezelyede ise sırasıyla 3.009 \$/ton ve 2.793 \$/tondur. Bu durum ihracata giden ürünlerde yüksek değerli ürünler ile daha yüksek gelir ve katma değer oluşturulabileceğini ortaya koymaktadır.

Baklagil dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ihracatta ağırlıklı olarak az sayıdaki yakın coğrafya bölge ülkelerine ürün satıldığı, ithalatta ise hemen tüm kıtalardan ancak yine az sayıda ülkeden yoğun ürün alındığı görülmektedir.

Tablo 44. Baklagil tohumları dış ticareti

		Bezelye	Fasulye	Nohut	Barbunya	Börülce	Mercimek	Bakla	Diğer	Toplam
İhracat										
Değer (bin \$)	2018	629	596	419	59	2	1	449	12	2.166
	2019	299	237	18	30	1		266		852
	2020	221	438	27	33	6		285	0	1.011
	2021	420	346	6	213	15	39	283		1.323
	2022	803	936	79	110	103	13	213		2.258
Miktar (ton)	2018	327	155	307	24	1	1	227	1	1.042
	2019	151	75	25	15	0		157		423
	2020	115	141	33	13	2		189	0	492
	2021	180	113	7	107	6	102	145		659
	2022	273	311	104	28	33	13	127		888
İthalat										
Değer (bin \$)	2018	1.295	2.267	0	1			60		3.623
	2019	1.896	2.044			5		112		4.057
	2020	2.432	1.735	0	32		0	128		4.327
	2021	2.240	2.034	0	107		0	113		4.495
	2022	2.704	1.067	0	7			106		3.884
Miktar (ton)	2018	1.030	468	0	0			1		1.500
	2019	1.530	563			1		50		2.143
	2020	1.828	475	0	11		0	73		2.386
	2021	1.544	512	0	69		0	61		2.187
	2022	2.037	382	0	1			65		2.485
Dış ticaret dengesi										
Değer (bin \$)	2018	-666	-1.671	418	58	2	1	389	12	-666
	2019	-1.597	-1.806	18	30	-3		154		-1.597
	2020	-2.210	-1.297	27	1	6	0	157	0	-2.210
	2021	-1.820	-1.688	6	106	15	38	170		-1.820
	2022	-1.901	-131	79	103	103	13	107		-1.901

Kaynak: TÜİK, 2023

İhracatta 2022’de sadece Cezayir’e yapılan ihracat toplamın %48’i kadardır. Bu ülkeye yapılan ihracatta, bezelye ve fasulye ilk sıradadır. Bu ürünler ihracatta ürün bileşiminin de %80’e yakını oluşturmaktadır. Suriye ihracatta Cezayir’i izlerken yine fasulye ve bezelyenin en büyük ticaret değerine sahip ürünler olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerin ticaretten aldığı pay düşük olduğu gibi ürün çeşitliliği de sınırlıdır. Bu durum ihracatta süreklilik ve uluslararası piyasalardaki dalgalanmalardan çok büyük oranda etkilenme açısından olumsuzdur.

İthalatta ABD, Almanya ve Macaristan ilk 3 sıradaki ana tedarikçi ülkelerdir (Tablo 45). Bu ülkelerin ithalattaki payı birbirine yakın olmakla birlikte toplam %71,4'dür ve ithalatın tamamı bezelye ile fasulyeden oluşmaktadır.

Baklagil tohumlarında dış ticaret ürün bazında fasulye ve bezelyede ülke bazında ihracatta Cezayir ağırlıklı olmak üzere yakın bölge ülkelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu dış ticaret yapısı, pazarı sınırlaması ve bağımlı hale getirmesi ile dış ticaretten elde edilebilecek potansiyel gelirin başka ülkelere gitmesini sağlamaktadır. Örneğin, 2017-2018'de Bulgaristan ve İsrail'e yapılan nohut ihracatı çok yüksek değerli iken sonraki yıllarda bu ihracat yapılamamıştır. Yine aynı yıllarda İran'a yapılan yüksek değerli ihracata göre sonraki yıllarda %80-90 oranında azalma olmuştur. Her 3 ülkenin de Türkiye açısından potansiyel pazar olduğu ancak bunun kullanılmadığı ortadadır. Bu açıdan bakıldığında, yurtiçi tohum üretiminin artışı önemli bir avantaj sağlarken, bu üretimin özellikle ihracatı az olan ürünlere yönlendirilmesi önemlidir. Buna ek olarak potansiyel ülkelerin belirlenerek bu ülkelere özel ihracat olanakları araştırılmalı ve kullanılmalıdır.

Tablo 45. Baklagil tohumları dış ticaretinin dağılımı (2022)

		Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ürün ve ticaret değeri (bin \$)		
					İhracat	
Ülkelere göre	Cezayir	1.079	47,8	Bezelye (515)	Fasulye (468)	Barbunya (94)
	Suriye	233	10,3	Fasulye (157)	Bezelye (54)	Bakla (17)
	Irak	176	7,8	Börülce (99)	Bakla (50)	Nohut (18)
	İran	160	7,1	Bezelye (83)	Fasulye (51)	Nohut (27)
	Lübnan	152	6,7	Fasulye (75)	Bezelye (33)	Bakla (28)
	Diğer	457	20,2			
	Toplam	2.258	100,0			
						İthalat
ABD	997	25,7	Fasulye (620)	Bezelye (378)		
Almanya	939	24,2	Bezelye (939)			
Macaristan	838	21,6	Bezelye (838)			
Fransa	438	11,3	Bezelye (431)	Fasulye (6)		
Çin	260	6,7	Fasulye (253)	Barbunya (7)		
Diğer	412	10,6				
Toplam	3.884	100,0				
					İhracat	
Ürünlere göre	Bezelye	803	35,6	Cezayir (516)	İran (83)	Libya (65)
	Fasulye	936	41,5	Cezayir (468)	Suriye (157)	Lübnan (75)
	Nohut	79	3,5	İran (27)	Irak (18)	İtalya (13)
	Barbunya	110	4,9	Cezayir (94)	Lübnan (9)	KKTC (6)
	Börülce	103	4,6	Irak (99)	Suriye (3)	KKTC (0,3)
	Mercimek	13	0,6	İtalya (11)	Suriye (2)	ABD (0,2)
	Bakla	213	9,4	İtalya (116)	Irak (50)	Lübnan (28)
	Diğer					
	Toplam	2.258	100,0			
						İthalat
Bezelye	2.704	69,6	Almanya (939)	Macaristan (838)	Fransa (431)	
Fasulye	1.067	27,5	ABD (620)	Çin (253)	Mısır (144)	
Nohut	0	0,0	Lübnan (0)			
Barbunya	7	0,2	Çin (7)			

Börülce					
Mercimek					
Bakla	106	2,7	İspanya (94)	İtalya (11)	Fas (1)
Diğer					
Toplam	3.884	100,0			

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye'nin tohumluk ticaretini geliştirmesi açısından ülke mevzuatları önemli bir kısıt oluştururken, öncelikle ithalat pazarında hangi ülkelerin hangi ülkelere ürün aldığının tespit edilmesi önemlidir. Bu açıdan ele alındığında ITC - Trade Map gibi uluslararası ticaret verilerini sağlayan veri tabanları, GTİP kodları üzerinden istenen detayda çalışmalar yapılmasını sınırlasa da en azından genel durumu ortaya koymaya yönelik veri sağlayabilmektedirler. ITC, Trade Map ile sağladığı ticaret verilerinin yanı sıra Market Access Map ile de ülkelerin dış ticarete kullandıkları mevzuat konusunda da bilgi vermektedir.

Trade Map verilerine göre fasulye tohumu ithalatında 12 milyon \$'a yakın ithalat değeri ile İtalya önemli bir ülkedir (Tablo 46). İtalya bu ithalatını büyük oranda Çin, Macaristan ve Hollanda'dan yapmaktadır. Türkiye, İtalya'ya bezelye başta olmak üzere baklagil tohumları satmaktadır. Ancak fasulye tohumları bu ticarete yer almamaktadır. Oysa hem coğrafi yakınlığı hem de var olan ticari ilişkiler bu ülkeye fasulye tohumlarının ihracatı açısından önemli avantajlar sunabilir. Benzer durum nohut ve bezelye tohumları için de geçerlidir. Bu üç üründe ihracatı sınırlandıran önemli bir durum, dönemsel olarak ulaşılan yüksek ihracat miktarlarının korunamamış olması diğer bir deyişle ihracatta sürekliliğin sağlanamamasıdır. Örneğin; 2017 ve 2018'de 300 tonun üzerinde olan nohut ihracatı 2019'da 25 tona düşmüştür.

Fasulye ve nohut gibi baklagil tohumlarında ithalatın yüksekliği, üretimin yetersizliğini göstermekte, bu da ihracatı sınırlayan diğer önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Her iki üründe ihtiyacı karşılama oranının düşüklüğü de net biçimde buna işaret etmektedir. Dolayısıyla, fasulye ve nohut başta olmak üzere baklagil tohumlarında ihracatı artırabilmek için öncelikle yurtiçi talebi karşılayacak hatta aşacak miktarda üretimin sağlanabilmesi önemlidir.

Tablo 46. Baklagil tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (bin \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Bezelye	Çin	1.444	Y. Zelanda, ABD, Tayvan	
	ABD	114.214	Kanada, Y. Zelanda, Çin	
	Almanya	5.291	Fransa, ABD, Hollanda	
Nohut	Hindistan ^{1/}	64.380	Sudan, Myanmar, Rusya	1,3
	ABD	10.652	Kanada, Meksika, Peru	
	Pakistan ^{1/}	41.738	Avustralya, Rusya, Kanada	5,9
Fasulye	İtalya	11.570	Çin, Macaristan, Hollanda	
	İngiltere	799	Çin, Fransa, Hollanda	0,3
	İspanya	5.210	Macaristan, Hollanda, Fransa	

Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: bezelye: 07131010, nohut: 07132010, Fasulye: 07133310 1/ 2021 verisidir.

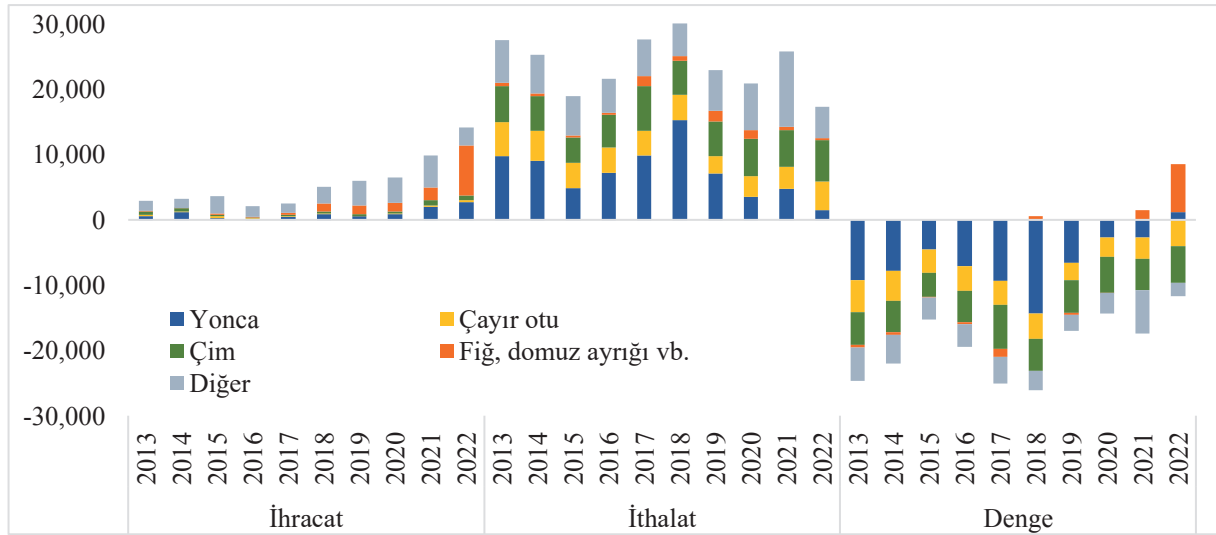
4.2.1.2. Çim, çayırotu ve yem bitkileri tohumları

Yem bitkileri tohumları ile çim ve çayırotu tohumları oldukça önemli bir grubu oluşturmaktadır. Özellikle kaba yem açığı dikkate alındığında, yem bitkileri tohumlarının hayvansal üretimin en önemli girdisi olan ürünlerin üretimi ve ticareti açısından önemi daha net anlaşılabilir.

Türkiye'nin ağırlıklı olarak yonca, çim ve çayırotundan oluşan ürün grubunda net ithalatçı konumu son iki yılda fiğ ve yonca için pozitif dönmeye dönüşmeyle birlikte halen büyük oranda ticaret açığı vermektedir (Grafik 33). Yine de 2018'de başlayan ihracat artış trendinin süreklilik kazanması ve hızlanması halinde, bu açığı azaltması ve gelecekte grubun toplam ticaret dengesinin pozitif dönmeye dönüşmesi bakımından önemli bir potansiyel taşıdığı da belirtmek gereklidir.

Yonca, grubun ticaret hacmini belirleyen ana üründür. Oldukça dalgalı bir seyir izleyen yonca ithalatı 2015'de 4,8 milyon \$'a gerilemişken, 2018'de 15,2 milyon \$'a kadar yükselmiştir. 2022'de ise 1,5 milyon \$ ithalata karşın 2,7 milyon \$ ihracat ile 1,2 milyon \$ fazla veren yonca dış ticareti yapılmıştır. Bu gelişimde, 2010'da 349 tona kadar gerileyen yonca tohumu üretiminin 2022'de 3,7 milyon tona ulaşması belirleyicidir.

Grafik 33. Çim, çayırotu ve yem bitkileri tohumları dış ticareti (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Fiğ, grubun 2021 ve 2022'deki pozitif ticaret dengesine en büyük katkıyı yapan üründür. 2021'de 1,5 milyon \$, 2022'de ise 7,3 milyon \$ ile toplam dış ticaret dengesini 3,5 milyon \$ ile 2013'den 2022'ye kadarki en düşük seviyesine getirmiştir.

Çim ve çayırotu üretimi artmakla birlikte talebi karşılamaya yetmediğinden ithalatı süreklilik gösteren ürünlerdir. Her iki üründe ithalat değeri yavaş da olsa artış trendi göstermektedir ve 2020 sonrasında toplam 8-10 milyon \$ arasındadır (Tablo 47). Grubun dış ticaret açığı da ihracatın düşüklüğüne bağlı olarak ithalata yakındır. Bunlar çim ve çayırotu tohumlarında dışa bağımlılığın yüksek olduğunu ve üretimlerinin artması gerekliliğini, bunun için de üretim politikalarında bu ürünlere öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İhracatın %43'ü ile Irak'ın ilk sırada yer alan ülke olduğu, İspanya ve İtalya'nın takip ettiği görülmektedir. Her 3 ülkeye de ihracatı yapılan ana ürün fiğ tohumlarıdır. Fiğ tohumu birçok ülkeye yapılan ihracatta tek üründür. Fiğ tohumu 7,6 milyon \$ ile en büyük ihracat değerine sahiptir. Yonca, Yunanistan, S. Arabistan ve Romanya başta olmak üzere yapılan 2,7 milyon \$ ihracatı ile fiğın ardından gelmektedir. Fiğ ve yonca tohumu çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumu ihracatının %73'ünü karşılamaktadır ve bu durum ihracatta ürün çeşitliliğinin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. İthalatta çim ve çayır otunun ağırlıklı olduğu Danimarka ve ABD ilk sıralardadır. İspanya bu iki ülkeyi izlemektedir. Bu ülkeden ithalatı yapılan en önemli ürün diğer yem bitkileri ve çimdir.

Dış ticaret ürün ve ülke bazında toplu halde değerlendirildiğinde yonca ve fiğ gibi yem bitkisi türlerinde ihracat avantajı olsa da diğer yem bitkilerinde çim ve çayır otunda çok yüksek değerdeki ithalat toplamda net açık verilmesini sağlamaktadır. Diğer yandan, 2021 ve 2022'de fiğ ve yonca ihracatının etkisi ile dış ticaret açığı büyük oranda azalmış olmakla birlikte ihracat avantajına sahip ürünlerde üretimin artırılması ile birlikte sayısının da ülke sayısı ile birlikte artması önemlidir.

Tablo 47. Çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumları dış ticareti

		Yonca	Çayır otu	Çim	Fiğ, domuz ayırığı vb.	Diğer	Toplam
İhracat							
Değer (bin \$)	2018	900	65	301	1.273	2.486	5.025
	2019	551	31	285	1.332	3.768	5.967
	2020	827	162	258	1.329	3.902	6.478
	2021	1.962	227	804	1.958	4.867	9.818
	2022	2.701	367	716	7.629	2.744	14.157
Miktar (ton)	2018	233	75	84	2.916	8.360	11.668
	2019	201	56	63	3.253	15.705	19.278
	2020	559	172	85	3.205	15.683	19.704
	2021	646	200	186	4.207	14.091	19.330
	2022	974	143	144	11.953	4.596	17.811
İthalat							
Değer (bin \$)	2018	15.272	3.899	5.217	744	5.472	30.604
	2019	7.125	2.648	5.333	1.631	6.211	22.947
	2020	3.532	3.167	5.686	1.347	7.140	20.872
	2021	4.709	3.421	5.642	501	11.515	25.787
	2022	1.495	4.357	6.369	291	4.805	17.316
Miktar (ton)	2018	3.842	1.623	2.876	1.492	10.332	20.166
	2019	2.266	1.165	2.920	3.769	18.917	29.037
	2020	1.141	1.335	3.314	2.613	20.890	29.293
	2021	1.293	1.326	2.961	624	27.064	33.269
	2022	340	1.350	2.965	311	3.902	8.868
Dış ticaret dengesi							
Değer (bin \$)	2018	-14.372	-3.834	-4.916	529	-2.986	-25.579
	2019	-6.574	-2.617	-5.047	-299	-2.443	-16.980
	2020	-2.704	-3.005	-5.428	-18	-3.238	-14.394
	2021	-2.747	-3.194	-4.838	1.458	-6.648	-15.969
	2022	1.206	-3.990	-5.653	7.338	-2.060	-3.159

Kaynak: TÜİK, 2023

Potansiyel ihracat pazarlarının belirlenmesinde çim, çayır otu ve yem bitkileri ithalatçısı ülkelerin incelenmesi önemlidir. S. Arabistan 74 milyon \$’dan fazla ticaret değeri ile yonca tohumlarında en büyük ithalatçıdır. Ülkenin yonca aldığı ilk 3 ülke ABD, Avustralya ve İtalya’dır. Türkiye’nin bu ülkenin yaptığı ithalattan %0,3 gibi yok seviyesinde bir pay almaktadır (Tablo 48).

Çayır otu ithalatında Çin, ABD ve Almanya toplam 115 milyon \$’a yakın ticaret değeri ile en önemli ülkelerdir. 3 ülkenin ithalatında da Danimarka önemli tedarikçidir (Tablo 48). Fiğ ve çim de dikkate alındığında Danimarka ve Hollanda başta olmak üzere AB üyesi ülkelerin grubun ürünlerinde önemli ihracatçılar olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Almanya başta olmak üzere AB ülkelerinin bazıları aynı zamanda en büyük ithalatçılar arasında yer almaktadır. Buna ek olarak AB üyesi ülkelerin tedarikçileri yine büyük oranda birlik üyesi diğer ülkelerdir. Birlik içi ticareti işaret eden bu durum pazara girmeyi zorlaştırmaktadır. Türkiye açısından grubun tüm tohum türlerinde değerlendirilmesi gereken nokta büyük ithalatçıların pazarından hemen hiç pay alamamasıdır.

Tablo 48. Çim, çayır otu ve yem bitkileri tohumları dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ürün, ülke ve ticaret değeri (bin \$)			
Ülkelere göre	İhracat					
	Irak	3.591	25,4	Fiğ (1.961)	Sorgum (1.160) Yonca (280)	
	İspanya	3.028	21,4	Fiğ (3.028)		
	İtalya	1.453	10,3	Fiğ (1.255)	Yonca (176)	Acı bakla (23)
	Belçika	1.179	8,3	Fiğ (388)		
	İngiltere	605	4,3	Fiğ (392)		
	Diğer	4.301	30,4			
	Toplam	14.157	100,0			
	İthalat					
	Danimarka	6.083	35,1	Çayır otu (2.794)	Çim (2.711)	Diğer yem bit. (236)
ABD	3.890	22,5	Çim (1.396)	Çayır otu (1.017)	Diğer yem bit. (963)	
İspanya	1.582	9,1	Diğer yem bit. (1.552)	Çim (30)		
Y. Zelanda	1.411	8,1	İngiliz çimi (1.101)	Çayır otu (310)		
İtalya	1.205	7,0	Yonca (1.010)	İtalyan çimi (176)	Diğer yem bit. (5)	
Diğer	3.145	18,2				
Toplam	17.316	100,0				
Ürünlere göre	İhracat					
	Yonca	2.701	19,1	Yunanistan (569)	S. Arabistan (361)	Romanya (283)
	Çayır otu	367	2,6	Türkmenistan (296)	Irak (38)	Somali (9)
	Çim	716	5,1	Türkmenistan (398)	Özbekistan (123)	Irak (87)
	Fiğ vb.	7.629	53,9	İspanya (3.028)	Irak (1.961)	İtalya (1.255)
	Diğer	2.744	19,4			
	Toplam	14.157	100,0			
	İthalat					
	Yonca	1.495	8,6	İtalya (1.010)	Yunanistan (352)	Hrvatistan (92)
	Çayır otu	4.357	25,2	Danimarka (2.794)	ABD (1.017)	Y. Zelanda (310)
Çim	6.369	36,8	Danimarka (2.711)	ABD (1.396)	Y. Zelanda (1.101)	
Fiğ vb.	291	1,7	Suriye (150)	ABD (114)	Danimarka (18)	
Diğer	4.805	27,7				
Toplam	17.316	100,0				

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 49. Dünya çim ve yem bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye’nin bu ülkelere ihracatı (bin \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye’nin payı (%)
------	------	---------	-----------------	----------------------

Yonca	S. Arabistan	74.350	ABD, Avustralya, İtalya	0,3
	ABD	27.564	Kanada, Avustralya, İtalya	
	Meksika	24.552	ABD	
Çayır otu	Çin	46.813	ABD, Danimarka, Arjantin	
	ABD	40.993	Kanada, Danimarka, Almanya	
	Almanya	33.132	Danimarka, İsveç, Hollanda	
Fiğ vb.	Hollanda	10.080	Kanada, İspanya, Almanya	0,6
	Fransa	11.053	İspanya, Almanya, İtalya	
	Almanya	13.948	İspanya, Danimarka, İtalya	
	Çin	78.947	ABD, Danimarka, Y. Zelanda	
Çim	Almanya	68.217	Danimarka, Hollanda, Polonya	0
	Hollanda	41.223	Danimarka, Almanya, Y. Zelanda	

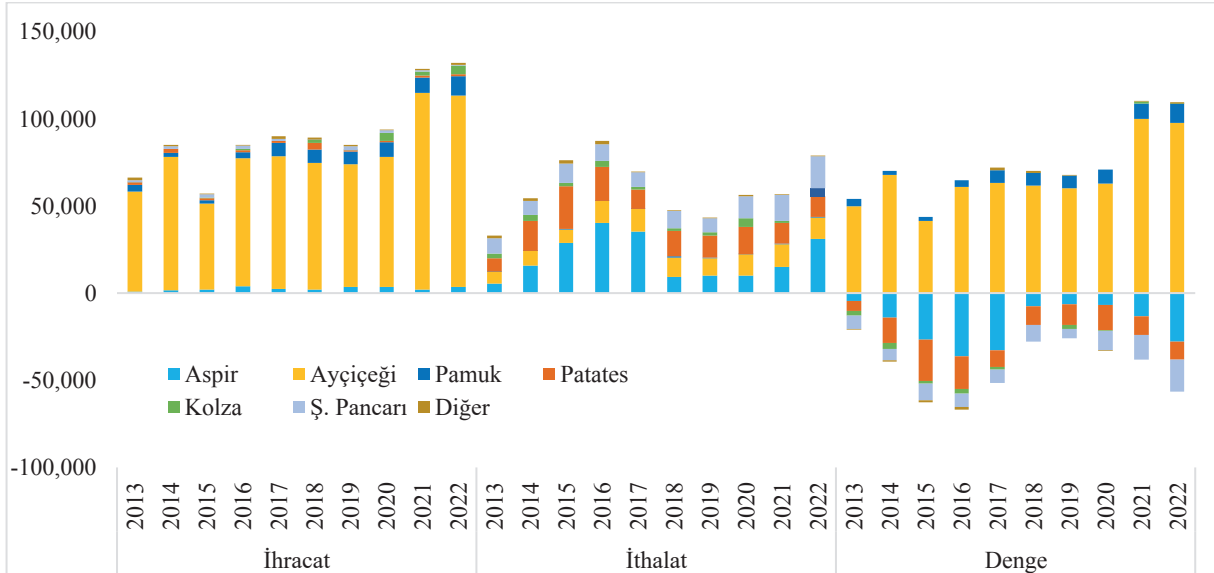
Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: yonca: 120921, çayır otu: 120923, fiğ vb.: 12092945, çim: 120925

4.2.1.3. Endüstri bitkileri tohumları

Endüstri bitkileri içerisinde pamuk gibi lif bitkileri ve ayçiçeği gibi yağlı tohumlar başta olmak üzere Türkiye önemli bir ihracatçıdır. Pamuk tohumu ihracat değeri sürekli artış göstererek 2022’de 11,3 milyon \$ olmuştur. Ayçiçeği tohumunun ihracat değeri de pamuk gibi sürekli yükselmiş ve 2022 itibarıyla 110 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu değeri ile ayçiçeği, endüstri bitkileri tohumları ihracatından aldığı %80’den fazla pay ile grubun ana ürünü haline gelmektedir. Her iki ürünün de ithalatı ihracatına oranla oldukça düşüktür. Bu veriler ayçiçeğinde 100 milyon \$, pamukta ise 11 milyon \$ civarında dış ticaret fazlası olduğunu ortaya koymaktadır (Grafik 34). Dolayısıyla her iki ürünün dış ticareti ile önemli döviz kazancı elde edildiği söylenebilir.

Grafik 34. Endüstri bitkileri tohumları dış ticareti (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Yağ ve yağlı tohum fiyatlarında son yıllarda görülen dalgalanmalar ile birlikte yukarı yönlü hareket dış ticaret değerlerini de artırmaktadır. Türkiye’nin yağda net ithalatçı olması da buna paralel olarak sadece

yağda değil ayçiçeği tohumu dışındaki yağlı tohumlarda özellikle ithalat değerini artırmaktadır. Endüstri bitkileri arasında yer alan yağlı tohumlardan ayçiçeğinde ticaret dengesi Türkiye’den yana iken diğerlerinin tamamında aleyhinedir. Aspirde 3,4 milyon \$ ihracata karşılık, 31 milyon \$ ithalat söz konusu iken kolzada hem ithalat hem de ihracat 5 milyon \$’a yakındır. Bu verilere göre aspirde çok yüksek değerli açık söz konusudur. Kolzada ise denge görüntüsü olmakla birlikte Türkiye’nin yağlı tohum üretim açığı dikkate alındığında ihracatın olumlu etkisi kadar olumsuz etkisinin de olduğu söylenebilir.

Şeker pancarı ve patates tohumları ihracatında dönemsel artışlar olsa dahi net ithalatçı pozisyonda olunan ürünlerdir. Patates tohumu ithalatı 2022’de 11,9 milyon \$, şeker pancarı tohumu ithalatı ise 18,5 milyon \$ değerindedir (Tablo 50). Buna karşılık ihracatları sırasıyla 1,2 milyon \$ ve 278 bin \$ tutarındadır. Her iki üründe de yüksek ithalata karşılık düşük ihracat olması dış ticaret dengesinin de ithalat değerine yakın düzeyde negatif olmasını sağlamaktadır.

Endüstri bitkileri tohumları dış ticaretinin toplam değeri dikkate alındığında 70 milyon \$’ı aşan fazlaya ulaştığı dönemler olmakla birlikte bunun tek ürüne dayalı olması ve bazı gruplarda ithalat değeri kadar ticaret açığının bulunması, grubun ihracatının yetersiz düzeyde olduğunu ortaya koymasından önemlidir. Diğer yandan, yağlı tohum bitkilerinde Türkiye’nin arz açığı bu durumun gerekçesi olarak görülebilir olsa da ihracata yönelik değerlendirmelerde burada ele alınan ürünlerin tohum olduğu göz önüne alınmalıdır.

Tablo 50. Endüstri bitkileri tohumları dış ticareti

		Aspir	Ayçiçeği	Pamuk	Patates	Kolza	Ş. Pancarı	Diğer	Toplam
İhracat									
Değer (bin \$)	2018	1.853	72.705	7.923	3.766	1.869	26	1.006	89.148
	2019	3.635	70.234	7.385	548	144	2.466	557	84.970
	2020	3.445	74.762	8.320	848	4.552	1.583	325	93.835
	2021	1.850	112.843	9.038	1.047	2.388	786	600	128.552
	2022	3.397	109.880	11.257	1.197	4.737	278	1.151	131.896
Miktar (ton)	2018	7.166	19.762	2.999	14.105	3.184	16	445	47.676
	2019	8.235	17.669	2.918	1.136	335	50	269	30.612
	2020	8.990	19.475	3.289	2.784	5.730	143	193	40.604
	2021	4.298	30.564	3.601	5.358	3.233	100	289	47.442
	2022	7.616	26.374	4.836	3.517	6.274	36	738	49.390
İthalat									
Değer (bin \$)	2018	9.456	11.082	629	14.426	1.732	9.672	121	47.117
	2019	10.071	10.014	194	12.522	2.117	7.895	351	43.165
	2020	10.062	12.067	224	15.617	5.013	12.619	528	56.131
	2021	15.049	13.066	232	11.983	1.130	14.713	10	56.184
	2022	31.045	12.421	68	11.871	4.672	18.457	535	79.069
Miktar (ton)	2018	40.428	566	193	19.001	1.755	562	162	62.666
	2019	28.087	532	35	16.960	2.763	406	61	48.844
	2020	28.080	797	65	21.700	9.439	508	366	60.954
	2021	32.074	639	1.036	16.526	1.137	503	3	51.918
	2022	62.259	927	27	17.296	5.464	563	349	86.885
Dış ticaret dengesi									
Değer (bin \$)	2018	-7.603	61.623	7.294	-10.660	138	-9.646	885	42.031
	2019	-6.436	60.220	7.192	-11.974	-1.973	-5.429	206	41.806
	2020	-6.618	62.694	8.096	-14.768	-461	-11.036	-204	37.704

2021	-13.199	99.776	8.806	-10.936	1.258	-13.927	590	72.368
2022	-27.649	97.459	11.188	-10.675	66	-18.179	616	52.826

Kaynak: TÜİK, 2023

İhracatta Rusya, Ukrayna ve Romanya ilk sıraları paylaşmaktadır ve ayçiçeği tohumu bu ülkelerin alıcısı olduğu tek endüstri bitkileri tohumudur (Tablo 51). Aynı durum birçok ülke için geçerlidir ve bu ayçiçeğini grubun ana ihrac ürünü haline getirmektedir. Pamuk tohumu 11,3 milyon \$ ihracat değeri ile ayçiçeğinin ardından gelmektedir. Pamuk tohumunun en önemli ihracat pazarı %68,5 paya sahip olan Azerbaycan'dır.

Aspir ve patates ithalatta ilk sıralardaki endüstri bitkileri tohumlarıdır. Aspirin 62,3 milyon \$ değerindeki ithalatı Rusya, Kazakistan ve Mısır'dan yapılmaktadır. Patateste ise Hollanda, İngiltere ve Almanya en önemli tedarikçileridir.

Ayçiçeği ve pamuk dünya pazarında en büyük ithalat değerine sahip ülkelere pay alabilen endüstri bitkileri tohumlarıdır. Ayçiçeği tohumunda Türkiye, Romanya'nın ithalatından %16,6 pay olsa da ülkenin tedarikçileri arasında Fransa ve Macaristan'ın ardından 3. sıradadır. Macaristan ve Bulgaristan'ın ithalatlarından ise %8,1 ve %2,8 gibi düşük oranlarda pay alınması grubun en yüksek ihracat değerine de sahip olsa ayçiçeği tohumunda pazardaki payın yeterince büyütülemediğini göstermektedir.

Tablo 51. Endüstri bitkileri tohumları dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)			
Ülkelere göre				İhracat		
	Rusya	30.658	23,2	Ayçiçeği (30.640)	Patates (18)	
	Ukrayna	18.894	14,3	Ayçiçeği (18.894)		
	Romanya	14.250	10,8	Ayçiçeği (14.250)		
	Avusturya	12.677	9,6	Ayçiçeği (12.677)		
	İtalya	11.649	8,8	Ayçiçeği (11.644)	Pamuk (5)	
	Diğer	43.769	33,2			
	Toplam	131.896	100,0			
				İthalat		
	Rusya	29.896	37,8	Aspir (29.614)	Ayçiçeği (89)	Kenevir (193)
Almanya	13.370	16,9	Ş. pancarı (12.051)	Patates (1.059)	Kolza (260)	
Hollanda	8.405	10,6	Patates (8.405)			
Fransa	7.153	9,0	Patates (9.406)	Ayçiçeği (5.450)	Kolza (356)	
Belçika	4.194	5,3	Ş. pancarı (4.194)			
Diğer	16.051	20,3				
Toplam	79.069	100,0				
Ürünlere göre				İhracat		
	Aspir	3.397	2,6	Irak (2.835)	Bulgaristan (122)	Belçika (101)
	Ayçiçeği	109.880	83,3	Rusya (30.640)	Ukrayna (18.894)	Romanya (14.250)
	Pamuk	11.257	8,5	Azerbaycan (7.706)	Fildişi Sah. (810)	Suriye (647)
	Patates	1.197	0,9	Suriye (341) Azerbaycan (324) Sırbistan (300)		
	Kolza	4.737	3,6	Fransa (2.807)	Nepal (1.905)	Azerbaycan (21)
	Ş. Pancarı	278	0,2	Almanya (246)	Belçika (71)	Kazakistan (59)
	Diğer	1.151	0,9			
	Toplam	131.896	100,0			
				İthalat		

Aspir	62.259	71,7	Rusya (29.614)	Kazakistan (1.410)	Mısır (20)
Ayçiçeği	927	1,1	Fransa (5.450)	İspanya (1.762)	ABD (1.641)
Pamuk	27	0,0	İspanya (14)	Yunanistan (53)	ABD (1)
Patates	17.296	19,9	Hollanda (8.405)	İngiltere (1.151)	Almanya (1.059)
Kolza	5.464	6,3	Ukrayna (2.713)	Kazakistan (819)	İspanya (409)
Ş. Pancarı	563	0,6	Almanya (12.051)	Belçika (4.194)	İtalya (1.686)
Diğer	349	0,4			
Toplam	86.885	100,0			

Kaynak: TÜİK, 2023

Pamuk tohumunda Türkiye Azerbaycan'ın tek tedarikçisi konumda iken ABD'nin ithalatından %10,8, Yunanistan'ın ithalatından da %0,8 pay almaktadır. Bu veriler, Türkiye'nin dünya pamuk piyasasındaki yeri dikkate alındığında son derece yetersizdir. Şeker pancarı tohumunda Rusya %1,5 gibi çok düşük oranlı da olsa pay alınabilen tek pazardır (Tablo 52).

İthalat pazarından pay alabilmek maliyet, erişim, mevzuat gibi rekabeti belirleyen birçok faktöre bağlıdır. Bu payı artırmak ancak bu faktörleri avantaja dönüştürebilecek çalışmalarla ve politika belirleyici, uygulayıcı konumda olan kamu ile üretici, pazarlayıcı konumda olan sektörün stratejik bir yaklaşımla ve birlikte hareket edebilmesi sonucu mümkün olabilecektir.

Tablo 52. Dünya endüstri bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (bin \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Aspir	Çin	26.193	Kazakistan	
	ABD	11.071	Rusya, Bulgaristan, Kanada	
	Belçika	7.992	Hollanda, Rusya, Almanya	
Ayçiçeği	Bulgaristan	73.073	Macaristan, İtalya, Fransa	2,8
	Romanya	87.800	Fransa, Macaristan, Türkiye	16,6
	Macaristan	66.928	Romanya, Fransa, Rusya	8,1
Pamuk	Azerbaycan	8.103	Türkiye, İsrail	99,9
	ABD	6.434	İsrail, Meksika, Türkiye	10,8
	Yunanistan	5.963	İspanya, Fransa, İsrail	0,8
Patates	Mısır	145.581	İngiltere, Hollanda, Fransa	
	Belçika	86.070	Fransa, Hollanda, Almanya	
	Cezayir	73.484	Hollanda, Fransa, Danimarka	
Ş.pancarı	Almanya	135.012	Fransa, İtalya, Belçika	
	Rusya	126.580	Fransa, Almanya, İtalya	1,5
	Fransa	125.113	Almanya, Belçika, Danimarka	

Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: aspir: 120760, ayçiçeği: 12060010, pamuk: 120721, patates: 070110, ş. pancarı: 120910

4.2.1.4. Sebze tohumları

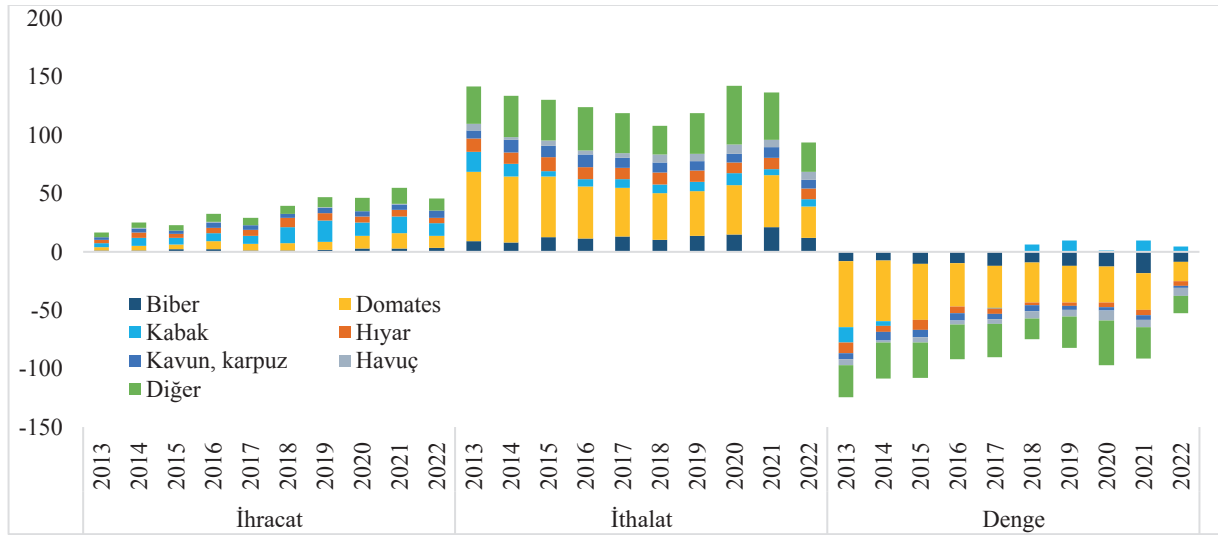
Türkiye'nin sebze tohumları ihracatı artış, ithalatı da azalış eğilimindedir. 2013-2022 arasında ithalat değeri 1414 milyon \$'dan 93,7 milyon \$'a gerilerken, ihracat 39,2 milyon \$'dan 45,9 milyon \$'a çıkmıştır. Bu gelişim sebze tohumlarında ithalatçı konumun devam etse de dış ticaret açığının azaldığını

göstermektedir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bu açık halen 47,8 milyon \$ ile toplam ticaret hacminin %34,3'ü kadardır ve 2022'de ihracat değerinden fazladır (Grafik 35).

İthalatın 2022 haricinde incelenen dönemin genelinde ortalama 120 milyon \$ kadar iken sadece bu yılda 100 milyon \$'ın altına inmiş olması dikkat çekicidir. Sebze tohumları dış ticaret yapısında önemli bir gelişme olan bu durum üretim ve ihracatın artışı ile desteklenerek devamlılığı halinde de sebze tohumlarında dış ticaret açığı dolayısıyla dışa bağımlılığı azaltabilecektir. Sebze tohumları ithalatında 2022'de görülen gerileme dikkat çekici bir değişimdir. Döviz kurlarındaki dalgalanma ile birlikte bazı ürünlerdeki ihracat sınırlamalarının bunda etkili olduğu düşünülmektedir.

Domates tohumu özellikle ithalattaki yüksek değeri ile sebze tohumları dış ticaretinin yapısını belirleyen ana üründür. İthalatının, 60 milyon \$'a yakın değerlerden 2022'deki 26,9 milyon \$'a gerilemesinin toplam ticaret dengesine yansımaları bu etkiyi net biçimde ortaya koymaktadır (Grafik 35). 2022'de 10 milyon \$ ihracat değeri ile domates tohumunda 17 milyon \$ net açık oluşurken, bu değer sebze tohumları toplam dış ticaret açığına da en büyük katkıyı sağlamıştır. Domates tohumu dış ticaret açığının 2013-2021 döneminde 56 milyon \$'dan, 30 milyon \$'a gerilemesi, 2022'de ise ithalattaki yüksek değerli azalışla birlikte 17 milyon \$'a kadar düşmesi ise sebze tohumları dış ticaret açığında düzeltme etkisi yapmıştır.

Grafik 35. Sebze tohumları dış ticareti (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 53. Sebze tohumları dış ticareti

		Biber	Domates	Kabak	Hıyar	Kavun, karpuz	Havuç	Diğer	Toplam
İhracat									
Değer (bin \$)	2018	1.313	5.892	13.742	7.894	3.590	101	6.720	39.253
	2019	1.663	7.124	18.073	6.507	4.415	685	8.322	46.789
	2020	2.568	11.012	11.264	5.409	4.364	70	11.455	46.142
	2021	2.809	13.139	14.357	5.502	4.932	86	13.782	54.607
	2022	3.680	9.930	10.664	5.077	5.931	66	10.527	45.874
Miktar (ton)	2018	5	5	6.216	16	2.229	4	848	9.323
	2019	4	5	7.304	12	3.298	6	1.530	12.159

	2020	10	4	3.339	12	3.470	2	2.903	9.740
	2021	5	6	5.831	15	215	3	5.549	11.623
	2022	10	7	4.286	21	70	1	5.614	10.009
İthalat									
Değer (bin \$)	2018	10.537	39.932	7.339	10.088	8.845	6.611	24.528	107.879
	2019	13.578	38.329	8.106	9.364	8.200	6.372	34.830	118.779
	2020	15.033	42.182	10.057	9.198	7.369	8.173	50.205	142.216
	2021	20.907	44.982	4.849	9.982	8.891	6.284	40.532	136.426
	2022	12.035	26.899	6.168	8.905	7.392	6.927	25.364	93.690
Miktar (ton)	2018	399	10	1.545	30	2.160	40	3.661	7.845
	2019	1.281	10	1.639	25	67	45	10.973	14.039
	2020	1.741	11	1.849	26	655	52	23.922	28.255
	2021	5	13	73	26	44	44	9.447	9.653
	2022	5	8	531	20	1.330	50	3.584	5.527
Dış ticaret dengesi									
Değer (bin \$)	2018	-9.224	-34.040	6.404	-2.194	-5.255	-6.510	-17.808	-68.627
	2019	-11.915	-31.205	9.967	-2.857	-3.784	-5.687	-26.508	-71.990
	2020	-12.465	-31.170	1.207	-3.789	-3.005	-8.103	-38.750	-96.075
	2021	-18.098	-31.843	9.509	-4.480	-3.959	-6.198	-26.749	-81.819
	2022	-8.354	-16.969	4.496	-3.829	-1.462	-6.860	-14.837	-47.816

Kaynak: TÜİK, 2023

Kabak tohumları domatesin tam tersine ticaret yapısı ile sebze tohumları dış ticaretinde 2018'den bu yana fazla veren üründür. Kabak tohumları ithalatı 2018'e kadar hızla azalırken ihracatı da aynı şekilde artmış ve 2022'de 11 milyon \$'a yakın değerinde gerçekleşmiştir. Dönem içerisinde 18 milyon \$'a kadar da yükselmiştir. İthalatı ise 2013'de 17 milyon \$'ın üzerinde olan seviyesinden 6 milyon \$'a kadar gerilemiştir. İhracat ve ithalattaki bu değerler kabak dış ticaretinin 5 milyon \$ (2022) fazla vermesini sağlamıştır. Biber tohumları ithalatında, 2022'deki azalmaya karşın sürekli artış olması dikkat çekicidir. İhracatında da yüksek oranlı artış olsa da biber tohumu ithalat değerinin çok daha yüksek olması, ihracattaki bu artışın ticaret dengesi üzerindeki etkisini sınırlamaktadır. Hıyar, kavun-karpuz ve havuç tohumları da yüksek ithalat değerlerine karşın ihracatlarının daha düşük değerli olması ile dış ticaret açığı veren ürünlerdir.

Sebze tohumları dış ticaretinin ülke bazlı dağılımı incelendiğinde ihracatta ilk 5 ülkenin çoğunlukla komşu ülkeler olduğu, ithalatın ise çok geniş bir coğrafyadan sağlanabildiği görülmektedir (Tablo 54). Ürün bazında ise kabak tohumu ihracatta ana ürün iken ithalatta domates tohumu ilk sıradadır.

Tablo 54. Sebze tohumları dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)		
			İhracat		
Ülkelere göre	Irak	5.237	11,4	Kabak (1.404)	Soğan (1.175) Sarımsak (815)
	Mısır	5.101	11,1	Kabak (3.989)	Kavun, krp. (505) Hıyar (288)
	Suriye	3.996	8,7	Kavun, krp. (2.336)	Kabak (1.272) Domates (107)
	İran	2.661	5,8	Hıyar (769)	Kabak (726) Kavun, krp. (473)
	Hollanda	2.654	5,8	Domates (1.355)	Hıyar (400) Biber (293)
	Diğer	26.225	57,2		
	Toplam	45.874	100,0		
			İthalat		
	Tayland	10.840	11,6	Domates (3.992)	Patlıcan (2.444) Biber (1.855)
	Çin	8.484	9,1	Kabak (4.381)	Domates (1.992) Kavun, krp. (775)
	Peru	8.259	8,8	Domates (4.006)	Biber (2.407) Kavun, krp. (1.124)

	ABD	7.962	8,5	Havuç (2.410)	Marul (1.407)	Hıyar (1.015)	
	Şili	7.742	8,3	Marul (1.762)	Diğer (1.422)	Hıyar (1.170)	
	Diğer	50.403	53,8				
	Toplam	93.690	100,0				
İhracat							
Ürünlere göre	Biber	3.680	8,0	Fas (2.122)	Hollanda (293)	Hindistan (268)	
	Domates	9.930	21,6	Hollanda (1.355)	Türkmenistan (968)	Özbekistan (893)	
	Kabak	10.664	23,2	Mısır (3.989)	Irak (1.404)	Suriye (1.272)	
	Hıyar	5.077	11,1	İran (769)	Azerbaycan (413)	Hollanda (400)	
	Kavun, karpuz	5.931	12,9	Suriye (2.336)	Irak (746)	Mısır (505)	
	Havuç	66	0,1	KKTC (31)	İran (11)	ABD (6)	
	Diğer	10.527	22,9				
	Toplam	45.874	100,0				
	İthalat						
	Biber	12.035	12,8	Peru (2.407)	İtalya (2.406)	Tayland (1.855)	
Domates	26.899	28,7	Peru (4.006)	Tayland (3.992)	İsrail (2.999)		
Kabak	6.168	6,6	Çin (4.381)	Şili (591)	ABD (395)		
Hıyar	8.905	9,5	Şili (1.170)	İtalya (1.155)	Hollanda (1.332)		
Kavun, karpuz	7.392	7,9	Tayland (1.785)	Peru (1.124)	ABD (871)		
Havuç	6.927	7,4	Avustralya (3.042)	ABD (2.410)	Y. Zelanda (1.345)		
Diğer	25.364	27,1					
Toplam	93.690	100,0					

Kaynak: TÜİK, 2023

Irak sebze tohumları ihracatında 5,2 milyon \$ ile ilk sırada gelmektedir. Kabak, soğan ve sarımsak tohumları bu ülkeye yapılan sebze tohumları ihracatının en önemli ürünlerdir. Mısır, başta kabak olmak üzere kavun-karpuz ve hıyar tohumu ile Irak ile hemen hemen aynı ihracat değerine sahiptir. Suriye, İran ve Hollanda bu ülkeleri takip ederken kabak ve kavun-karpuz bu ülkelere yapılan ihracatta da en büyük değerdeki ürünlerdir. Hıyar ve domates de bu tohumlar kadar değilse de ihracatın önemli değerdeki türleridir.

Domates tohumu ithalatının yapıldığı ülkeler arasında Tayland, Peru ve Çin ana tedarikçilerdir. Bu 3 ülkeden yapılan domates tohumu ithalatının toplam değeri 10 milyon \$'dır. Tayland'dan alınan ürünler arasında patlıcan ve biber tohumları da vardır. Çin, kabak tohumunun %40'ını, Peru ise biber tohumunun %65'ini sağlamaktadır. ABD havuç ve marul tohumundan en önemli payı almaktadır. Şili de marulun yanı sıra hıyar tohumunun alındığı ülkeler arasında öne çıkmaktadır.

Fas, Hollanda ve Hindistan biber tohumu ihracatında ilk 3 sırada yer almaktadır. Domatesin ana pazarları Hollanda, Türkmenistan ve Özbekistan iken Mısır, Irak ve Suriye kabak tohumu ihracatının en fazla yapıldığı ülkelerdir.

Ürün bazında ithalatın ülkelere göre dağılımında yukarıda açıklandığı gibi Peru, Çin ve Şili birçok tohum türünde ilk 3 tedarikçiden biridir. Bununla birlikte, İtalya'nın biber tohumunun ikinci, Avustralya'nın havuç tohumunda ilk, Yeni Zelanda'nın ikinci, İsrail'in de domates tohumunda üçüncü sırayı aldığı görülmektedir.

Dünyada en büyük sebze tohumları ithalatçıların ürün aldıkları ülkeler incelendiğinde, Türkiye'nin birçok ülke için tedarikçi konumunda olduğu ancak bu ülkelerin ithalatından aldığı payların %0,5'in altında olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 55). Bu durum, Türkiye'nin sebze tohumlarında yüksek değerli net ithalatçı olmasının bir sonucu gibi değerlendirilebilir olsa da üretim imkanları ve potansiyeli dikkate alındığında sebze tohumları ihracatının mevcut değerinin yetersizliği tartışmasızdır. Diğer yandan, hem bölge hem de küresel ölçekte önemli sebze ihracatçıları arasında yer alan Türkiye için bu

ürünlerin tohumunda dışa bağımlılığın yüksek oranlı olması önemli riskler taşımaktadır. Bu nedenlerle, ar-ge başta olmak üzere sebze üretim ve ihracatının artışı sağlayacak her türlü çalışmanın yapılması şarttır.

Tablo 55. Dünya sebze tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı ^{1/} (milyon \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Sebze	Hollanda	522	ABD, Fransa, Peru	0,4
	ABD	362	Hollanda, Şili, Çin	0,1
	Meksika	331	ABD, Peru, Hindistan	
	İspanya	321	Hollanda, Fransa, Peru	0,2
	Çin	273	Şili, Tayland, ABD	0,3
	İtalya	238	Hollanda, Fransa, Çin	0,2
	Fransa	236	Hollanda, Çin, ABD	0,05
	Kanada	180	Hollanda, ABD, Çin	0,07
	Rusya ^{2/}	109	Peru, Tanzanya, ABD	0,2
	Japonya	134	Şili, ABD, G. Afrika	0,2

Kaynak: Trade Map, 2023.

1/ Sebze için TradeMap'den erişilebilen GTİP kodları bazı verileri yeterli detayda olmadığından ürün bazlı tablo hazırlanamamıştır.

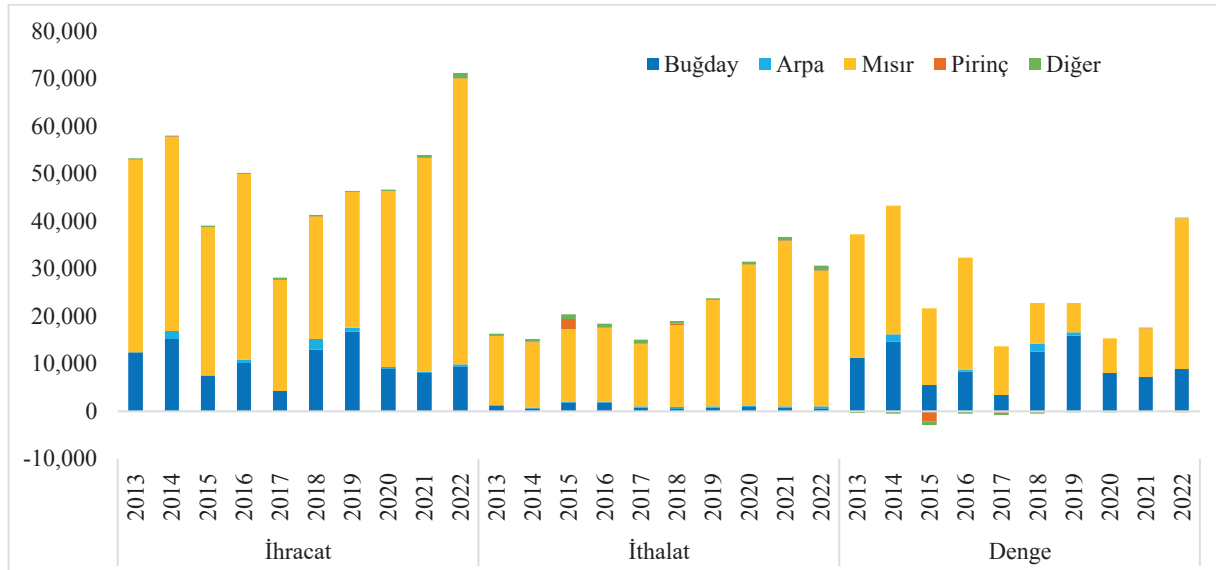
2/ 2021 verisidir.

4.2.1.5. Tarla bitkileri tohumları

Tahıl grubu ürünler başta olmak üzere tarla bitkileri, Türkiye'de bitkisel üretimin ana kaynağı olmakla birlikte tarım ürünleri politikasının ve piyasalarının temel alanıdır. Tarla bitkileri aynı zamanda ar-ge başta olmak üzere tohumculuk faaliyetlerinin başladığı ilk ürünlerdendir. TMO gibi ana faaliyet alanı tahıllar olan kurumların varlığı ve destekleme politikasındaki yeri ile birlikte tohumdan gıdaya kadar sektörün genişliği dikkate alındığında tarla bitkilerinin tarımsal üretim ve yapı açısından önemi daha da iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye küresel ölçekte önemli buğday ve ürünleri ile oldukça önemli üretici ve ihracatçıları arasında yer almaktadır. Bu üretim ve ihracatı karşılayabilmek için de buğday tohum talebi de yüksektir. Önceki bölümlerde buğday tohumu üretimi ile ilgili verilen bilgiler bu konuda Türkiye'nin önemli bir üretim miktarına sahip olsa da yıllık bazda %30'a yakın (yenileme oranına göre %89) olan ihtiyacı karşılama oranı ithalata gereksinim oluşturmaktadır. Ancak ürünün kendisinden üretilebilir olması yıllık bazda ihtiyacı karşılama oranının düşüklüğüne rağmen ithalatın çok yüksek miktarlarda yapılması zorunluluğunu engellemektedir. Nitekim, 2022'de 579 bin \$ değerinde olan 664 ton gibi ihtiyaca oranla çok daha düşük miktarda buğday tohumu ithalatı yapılmıştır. Aynı yılda 15 bin tonun üzerinde 9,5 milyon \$ değerli buğday tohumu ihracatının yapılması ürün bazlı ticaret dengesinin 8,9 milyon fazla vermesini sağlamıştır (Grafik 36). 2013-2022 döneminde bu değer 15-16 milyon \$'a kadar çıkmış olması da buğday tohumu dış ticaretinde Türkiye'nin sürdürülebilir nitelikteki net fazla pozisyonuna sahip olduğunu göstermektedir.

Grafik 36. Tarla bitkileri tohumları dış ticareti (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

İthalatının da yüksek değerde olmasına rağmen buğdayın üzerinde net fazla veren mısır, tarla bitkileri grubunun toplam dış ticaretinin de pozitif gelişimini sağlamaktadır. 2000’li yılların ortalarından itibaren artmaya başlayan ve 8 milyon tonu aşan mısır üretimi, tohum üretiminde ve ithalatında da aynı trendin oluşmasını sağlamıştır. Mısır ihracatında 2022 itibarıyla 60 milyon \$ aşılmıştır (Tablo 56). İthalatın aynı yılda 2021’e göre 5 milyon \$’a yakın azalması ile birlikte net fazla da 31,7 milyon \$ olmuştur. Grubun toplam dış ticaret fazlasının %78,2’sidir.

Tablo 56. Tarla bitkileri tohumları dış ticareti

		Buğday	Arpa	Mısır	Pirinç	Diğer	Toplam
İhracat							
Değer (bin \$)	2018	13.009	2.160	25.855	1	267	41.292
	2019	16.715	919	28.632	24	166	46.457
	2020	9.034	351	36.978	33	346	46.743
	2021	8.023	339	44.987	44	598	53.991
	2022	9.464	364	60.288	14	1.055	71.185
Miktar (ton)	2018	39.111	11.577	17.736	1	547	68.972
	2019	35.994	2.772	11.993	29	176	50.965
	2020	21.452	1.027	26.384	32	504	49.399
	2021	17.208	709	28.115	42	390	46.464
	2022	15.316	609	23.831	21	684	40.461
İthalat							
Değer (bin \$)	2018	474	423	17.288	259	525	18.970
	2019	827	177	22.461	93	193	23.750
	2020	930	317	29.692	74	448	31.461
	2021	766	304	34.862	44	714	36.690
	2022	579	460	28.556	30	980	30.604
Miktar (ton)	2018	566	455	3.681	302	345	5.348
	2019	1.190	151	4.805	95	54	6.295
	2020	1.201	289	6.978	82	84	8.634
	2021	1.042	305	8.522	41	186	10.097
	2022	664	393	6.861	30	570	8.517
Dış ticaret dengesi							

	2018	12.534	1.737	8.567	-259	-258	22.322
	2019	15.888	742	6.172	-68	-27	22.706
Değer (bin \$)	2020	8.104	34	7.286	-41	-102	15.281
	2021	7.257	34	10.126	0	-116	17.301
	2022	8.885	-95	31.732	-16	75	40.581

Kaynak: TÜİK, 2023

Arpa tohumu, ihracatında dönemsel dalgalanmaların çok olduğu ancak ithalatının daha istikrarlı olduğu bir üründür. Arpa tohumu ihracatı 2018’de 2 milyon \$’ı aşmışken, ertesinde 919 bin \$’a gerilemiş, 2022’de ise 364 bin \$ olmuştur. Son 3 yılda da bu civarda gerçekleşmiştir. 2018 sonrasında 304 bin \$ (2021) ile 460 bin \$ (2022) arasında değişen değerlerde arpa tohumu ithalatı yapılmıştır. Bu genel trendin dışına çıkılan ve arpa tohumu ithalatının en düşük olduğu yıl 177 bin \$ ile ihracatın da çok hızlı düştüğü 2019’dur.

Pirinç (çeltik) tohumu, 2021’deki denge durumu dışında sürekli açık veren tarla bitkisidir. Bununla birlikte, artan ihracat ve azalan ithalat değeri bu açığın azalmasına neden olmaktadır. Son 5 yılda bu ürünün dış ticaret açığının 259 milyon \$’dan, 16 milyon \$’a kadar gerilemiş olmasını bunun göstergesidir.

En büyük ihracat değeri 213,7 bin \$ ile kinoaya ait olan diğer tarla bitkileri tohumları grubu da önceki yıllarda açık vermiş olmakla birlikte 2022’de 75 bin \$ fazla vererek tarla bitkileri tohumları grubunun 40,6 milyon \$ olan toplam ticaret dengesine pozitif katkı yapmıştır.

Tarla bitkileri tohumlarının ülke ve ürün bazlı dağılımına göre mısır, en büyük ihracat değerine sahip 5 ülke arasında olan Suriye ve Özbekistan’ın Türkiye’den aldığı ürünler arasında ilk sıradadır (Tablo 57). Hatta 2022’de Sırbistan ve Fransa’ya yapılan tarla bitkileri tohumları ihracatında mısır tek üründür. Irak ve Azerbaycan’ın her birine yapılan buğday ihracatı 4 milyon \$’dan fazla değere sahiptir. Arpa ve Pirinç tohumlarının ihracatı çok düşük değerli olmakla birlikte en büyük pazarları Suriye ve Bulgaristan’dır.

Tablo 57. Tarla bitkileri tohumları dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)		
			İhracat		
	Suriye	12.322	17,3	Mısır (7.997)	Buğday (4.095) Arpa (229)
	Irak	8.762	12,3	Buğday (4.372)	Mısır (4.344)
	Sırbistan	6.315	8,9	Mısır (6.315)	
	Özbekistan	5.391	7,6	Mısır (5.382)	Arpa (8)
	Fransa	4.824	6,8	Mısır (4.824)	
	Diğer	33.571	47,2		
	Toplam	71.185	100,0		
				İthalat	
Ülkelere göre	Fransa	12.409	40,5	Mısır (11.974)	Arpa (399) Buğday (36)
	İtalya	6.618	21,6	Mısır (1.959)	Mısır (6.515) Buğday (59)
	Romanya	5.453	17,8	Mısır (1.562)	Buğday (23)
	ABD	1.803	5,9	Mısır (1.690)	
	Şili	917	3,0	Mısır (917)	
	Diğer	3.403	11,1		
	Toplam	30.604	100,0		

		İhracat				
Ürünlere göre	Buğday	9.464	13,3	Irak (4.372)	Suriye (4.095) Azerbaycan (487)	
	Arpa	364	0,5	Suriye (229)	Azerbaycan (57) KKTC (51)	
	Mısır	60.288	84,7	Suriye (7.997)	Sırbistan (6.315) Özbekistan (5.382)	
	Pirinç	14	0,0	Bulgaristan (13)	Ukrayna (1)	
	Diğer	1.055	1,5			
	Toplam	71.185	13,3			
			İthalat			
	Buğday	579	1,9	Irak (293)	İtalya (59) Ukrayna (53)	
	Arpa	460	1,5	Fransa (399)	Almanya (17) İtalya (15)	
	Mısır	28.556	93,3	Fransa (11.974)	İtalya (6.514) Romanya (5.431)	
Pirinç	30	0,1	İtalya (30)	Hollanda (0)		
Diğer	980	3,2				
Toplam	30.604	100,0				

Kaynak: TÜİK, 2023

Mısır, %93,3'lük payı ile tarla bitkileri tohumları ithalatının ana ürünüdür. En fazla mısır ithalatı yapılan ülkeler Fransa, İtalya ve Romanya'dır. Fransa mısır tohumunda hem ihracatta hem de ithalatta ilk sıralarda yer alması dikkat çekicidir ve bu ülke ile yapılan ticarete Türkiye 8 milyon \$ açık vermektedir. Buğday ve arpa sırasıyla 579 bin \$ ve 460 bin \$ ile ithalatta düşük payı olan ürünlerdir. Buğday tohumunun yarıdan fazlası Irak'tan, arpa tohumunun da %87'si Fransa'dan alınmıştır.

Sebze tohumlarında ve diğer birçok tohum türünde olduğu gibi tarla bitkileri tohumlarında da Türkiye büyük ithalatçı ülkelerin tedarikçisi konumunda değildir. Örneğin, buğday ve arpa tohumlarında en büyük 3 ithalatçı ülkenin hiçbiri 2022'de Türkiye'den ürün almazken, mısırdaki Fransa ve Almanya alım yapmıştır. Ancak bu ülkelerin ithalatında Türkiye'nin payı %1,6 ve %2,1 oranındadır (Tablo 58).

Tablo 58. Dünya tarla bitkileri tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (milyon \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Buğday	Belçika	311	Fransa, Almanya, Hollanda	
	İtalya	181	Fransa, Macaristan, Hırvatistan	
	Y. Zelanda	114	Avustralya	
Arpa	Belçika	20	Fransa, Almanya, Hollanda	
	Y. Zelanda	7	Avustralya	
	İspanya	6	Portekiz, Fransa, Almanya	
Mısır	Malezya	580	Arjantin, Brezilya, Hindistan	
	Almanya	307	Fransa, Avusturya, Macaristan	2,1
	Fransa	215	Romanya, Şili, Macaristan	1,6
	Meksika	178	Brezilya, ABD	
Pirinç	Venezuela	101	Guyana, Uruguay, Brezilya	
	Kosta Rika	75	Brezilya, Guyana, Uruguay	

Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: buğday: 100191, arpa: 100310, mısır: 100510, pirinç:100610

4.2.2. Süs Bitkileri

4.2.2.1. Canlı bitkiler

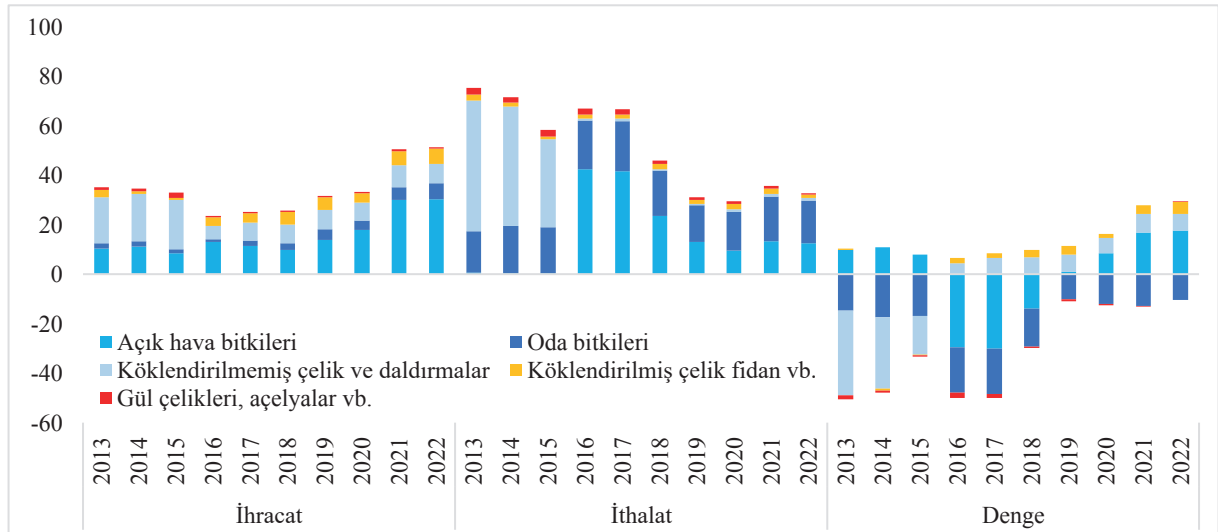
Canlı bitkiler ihracatı son 5 yılda iki kat artmış ve 51 milyon \$'ı aşmıştır (Grafik 37). Açık hava bitkileri bu gruptaki en yüksek ihracat değerine sahipken, 2021'e kadar bu değerini çok hızlı artırmıştır. Bu artış, 2021 ve 2022'de 38-39 milyon \$'da kalan ihracat değeri ile durağan hale dönüşmüş ve bu gelişim ana grup olan canlı bitkilerin ihracatını da aynı şekilde etkilemiştir (Tablo 59). İhracattaki bu durumun nedenleri üzerinde durularak gerekli çalışmalar yapılmalı ve artış trendine dönülmelidir. İthalat değerinin 2019'da hızlı biçimde azalması ile birlikte dış ticaret ihracat lehine hızlı gelişim göstermiş ve pozitif denge oluşmuştur. Son iki yılda durağanlığa rağmen 16-17 milyon \$'lık ihracat fazlası, grubun toplam ticaret dengesine de en büyük katkıyı yapmasını sağlamıştır. Açık hava bitkileri arasında kökleri ile birlikte olanlar hariç olmak üzere canlı ağaçlar ve çalılar en önemli ürünlerdir.

Oda bitkileri, canlı bitkiler içerisinde son 5 yılın ihracat değerini iki katından fazla artırarak 2,7 milyon \$'dan 6,5 milyon \$'a yükselten alt grubudur. Grubun ithalat değeri ise ihracat değerinin 2,5 katı kadardır. Bu veriler oda bitkileri alt grubunun 10,5 milyon \$ açık verdiğini göstermektedir. Oda bitkilerinin köklendirilmiş çelikleri 7,1 milyon \$ değerinde ithalatına karşın 1 milyon \$ ihracatı ile bu açığın ana kaynağıdır. Tomurcuk/çiçek açmış çiçekler 5,7 milyon \$ ile grubun diğer önemli ürünleridir.

Köklendirilmiş çelik ve fidanlar ile köklendirilmemiş çelik ve daldırmalar alt gruplarının ihracat değerlerinin ithalata göre yüksekliği, dış ticaret fazlasını getirmiştir. İki grup arasındaki fark ise köklendirilmemiş çelik ve fidanların 7-8 milyon \$ arasında kalması dış ticaret dengesinin de 6-7 milyon arasında oluşmasını sağlamıştır.

Gül çelikleri ve açelyalar grubu ithalatının azalmasına karşın ihracatının hemen hemen aynı seviyede kalması, 2022'de grubun ihracat dengesinin ihracat lehine pozitif olmasını sağlamıştır. Pozitif denge olumlu bir durum olmakla birlikte bu gelişimin ihracat artışı ile sağlanamamış olması üzerinde durulması gereken bir konudur. İthalatın hızla azalması dahi tek başına önemli bir gelişimdir ancak ihracatın artışının sağlanması ile birlikte dış ticaret dengesinin pozitif değerinin büyütülmesi gereklidir.

Grafik 37. Canlı bitkiler dış ticareti (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 59. Canlı bitkiler tohumları dış ticareti

Açık hava	Oda	Köklendirilmemiş	Köklendirilmiş	Gül çelikleri,	Toplam
-----------	-----	------------------	----------------	----------------	--------

		bitkileri	bitkileri	çelik ve daldırmalar	çelik, fidan vb.	açelya, rod. vb.	
İhracat							
Değer (bin \$)	2018	9.847	2.732	7.578	4.968	507	25.631
	2019	13.813	4.462	7.630	5.184	431	31.520
	2020	17.756	3.969	7.143	3.895	461	33.224
	2021	30.064	5.080	8.888	5.703	731	50.465
	2022	30.269	6.543	7.859	6.124	535	51.331
Miktar (ton)	2018	15.488	1.891	252	961	584	19.176
	2019	25.508	1.700	225	1.317	608	29.358
	2020	28.799	1.821	181	847	475	32.122
	2021	38.748	2.251	241	969	534	42.742
	2022	39.244	2.769	232	1.094	531	43.871
İthalat							
Değer (bin \$)	2018	23.636	18.093	769	2.088	1.300	45.886
	2019	13.046	14.718	590	1.674	1.026	31.055
	2020	9.413	15.871	886	2.181	1.143	29.493
	2021	13.362	17.965	1.220	2.157	835	35.539
	2022	12.590	17.068	1.135	1.432	413	32.637
Miktar (ton)	2018	22.870	5.821	19	243	503	29.457
	2019	12.358	5.667	25	245	421	18.717
	2020	7.750	4.965	117	423	372	13.627
	2021	8.858	5.709	107	323	301	15.298
	2022	8.878	5.026	143	209	166	14.423
Denge							
Değer (bin \$)	2018	-13.789	-15.361	6.808	2.880	-794	-20.256
	2019	767	-10.256	7.040	3.509	-595	465
	2020	8.343	-11.902	6.258	1.715	-682	3.731
	2021	16.702	-12.885	7.668	3.545	-104	14.926
	2022	17.679	-10.525	6.725	4.692	122	18.693

Kaynak: TÜİK, 2023

Canlı bitkilerin ülke bazlı dağılımına göre Almanya'nın ihracatta %15,3, Hollanda'nın da ithalatta %43,7 gibi oranda olmak üzere ilk sıradaki ülkeler olduğu görülmektedir. Köklendirilmemiş çelik ve daldırmalar Almanya'ya ihraç edilen, oda bitkileri de Hollanda'dan ithal edilen en önemli ürünlerdir (Tablo 60).

Tablo 60. Canlı bitkiler dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)			
İhracat						
Ülkelere göre	Almanya	7.867	15,3	Köklendirilmemiş çel.dal. vb. (3.904)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (3.461)	Açık hava bit. (299)
	Özbekistan	6.431	12,5	Açık hava bit. (6.056)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (300)	Gül çel., açelyalar vb. (54)
	Irak	5.746	11,2	Açık hava bit. (4.425)	Oda bitkileri (1.125)	Gül çel., açelyalar vb. (152)
	Hollanda	5.144	10,0	Oda bitkileri (1.723)	Köklendirilmemiş çel. dal. vb. (1.419)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (1.077)
	Türkmenistan	4.283	8,3	Açık hava bit. (4.177)	Gül çel., açelyalar vb. (69)	Oda bitkileri (31)
	Diğer	21.860	42,6			

Toplam		51.331	100,0			
İthalat						
Hollanda	14.263	43,7	Oda bitkileri (11.462)	Açık hava bit. (2.311)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (264)	
İtalya	7.191	22,0	Açık hava bit. (6.635)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (348)	Oda bitkileri (119)	
Çin	2.815	8,6	Oda bitkileri (1.552)	Açık hava bit. (841)	Köklendirilmemiş çel. dal. vb. (452)	
Almanya	2.357	7,2	Oda bitkileri (1.882)	Açık hava bit. (372)	Köklendirilmemiş çel. dal. vb. (68)	
İspanya	1.813	5,6	Açık hava bit. (1.590)	Köklendirilmiş çel. fd. vb. (177)	Oda bitkileri (31)	
Diğer	4.199	12,9				
Toplam	32.637	100,0				
İhracat						
Açık hava bitkileri	30.269	59,0	Özbekistan (6.056)	Irak (4.425)	Türkmenistan (4.177)	
Gül çelik., açelya vb.	6.543	12,7	Irak (152)	Almanya (85)	Türkmenistan (69)	
Köklendirilmemiş çelik, daldır. vb.	7.859	15,3	Almanya (3.904)	Hollanda (1.419)	Danimarka (751)	
Köklendirilmiş çelik fidan vb.	6.124	11,9	Almanya (3.461)	Hollanda (1.077)	Gürcistan (636)	
Oda bitkileri	535	1,0	Hollanda (1.723)	Danimarka (1.345)	Irak (1.125)	
Toplam	51.331	100,0				
İthalat						
Açık hava bitkileri	12.590	38,6	İtalya (6.635)	Hollanda (2.311)	İspanya (1.590)	
Gül çelik., açelya vb.	413	1,3	Hollanda (201)	İtalya (88)	Danimarka (61)	
Köklendirilmemiş çelik, daldır. vb.	1.135	3,5	Çin (452)	Kenya (234)	İsrail (154)	
Köklendirilmiş çelik fidan vb.	1.432	4,4	İtalya (348)	Hollanda (264)	Yunanistan (189)	
Oda bitkileri	17.068	52,3	Hollanda (11.462)	Almanya (1.882)	Çin (1.522)	
Toplam	32.637	100,0				

Kaynak: TÜİK, 2023

Irak, Türkmenistan ve Özbekistan yine açık hava bitkilerinin ana ürün olduğu süs bitkileri ihracat pazarlarıdır. Hollanda'dan yapılan 14,2 milyon \$ değerindeki ithalatın, 11,5 milyon \$'ı oda bitkilerinden oluşmaktadır. Bu değeri ile de ülke Türkiye'nin süs bitkilerinde ana tedarikçisidir. İtalya ve İspanya açık hava bitkilerinin, Çin ve Almanya ise oda bitkilerinin ilk sırada olduğu ithalat değerleri ile Hollanda'ya izlemektedir.

Süs bitkilerinde ülke ve ürün bazlı dağılımın işaret ettiği en önemli durum ise ihracatın büyük oranda açık hava bitkilerine bağlı gelişim gösterdiği ve ECOSA ülkeleri başta olmak üzere yakın coğrafya ülkelerinin ana pazarlar olduğudur (Tablo 61). Bunlar ihracatta ürün ve ülke çeşitliliğinin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Canlı bitkiler arasında yer alan rododendronlar ve açelyalar ile gül çelikleri vb. ürünlerin ithalatında en yüksek ithalat değerlerine sahip ülkelerin tedarikçileri arasında Türkiye'nin bulunmaması da bunu göstermektedir.

Tablo 61. Dünya dış mekan bitkileri^{1/} tohumları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (milyon \$, 2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
	Hollanda	13	Belçika, Almanya, Japonya	

Rododend. ve açelyalar	Fransa	7	Belçika, Hollanda, Almanya
	İngiltere	7	Belçika, Hollanda, Almanya
Gül çelikleri vb.	ABD	32	Kanada, Hollanda, Çin
	Almanya	21	Hollanda, Danimarka, İtalya
	Fransa	15	Hollanda, Belçika, Almanya

Kaynak: Trade Map, 2023

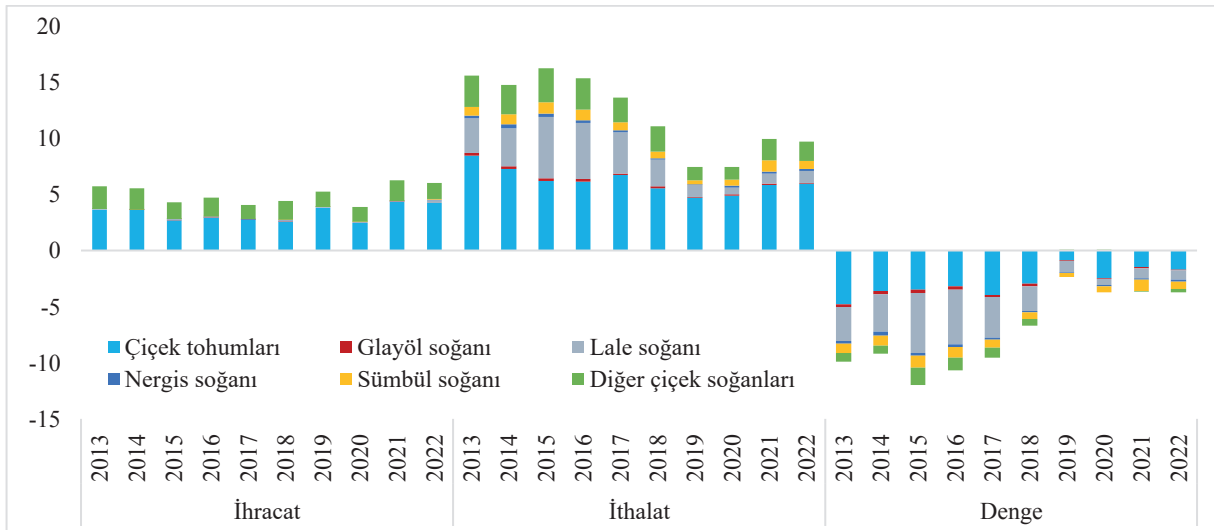
Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: rododendronlar vb.: 060230, gül çelikleri vb.: 060240
1/ Tabloda verisi bulunanların dışındaki gruplarda fazla sayıda ürün bulunması ve bu ürünlerin birçoğunun verisine TradeMap veri tabanından ulaşılamamıştır.

4.2.2.2. Çiçek tohumları ve soğanları

Çiçek tohumları ihracat değeri 2013-2022 döneminde yıllık dalgalanmalarla birlikte 2,4 - 4,3 milyon \$ aralığında hareket etmiştir. Son iki yılda grubun ihracatında 4 milyon \$ sınırı aşılarak en yüksek değerlere ulaşılmış olsa da daha yukarı taşınabilmesi için trendin devamı gereklidir. Genellikle çiçekleri için yetiştirilen otsu bitkilerin tohumları grubun toplam ihracat değerinin %90 kadarına sahiptir. Çiçek tohumlarının ithalatı ise 6 milyon \$ tutarındadır ve incelenen dönemde 4,7 milyon \$'dan aşağı düşmemiştir (Grafik 38). Bu veriler, Türkiye'nin çiçek tohumları dış ticaretinde net ithalatçı konumunun süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. İthalatın yarısı diğer yem bitkileri tohumları grubunda yer alan ürünlere diğer yarısı da genellikle çiçekleri için yetiştirilen otsu bitkilerin tohumlarına aittir.

Çiçek soğanları ihracatı 2022'de 1,7 milyon \$ olmuş, en yüksek değeri ise 2013'de ulaştığı 2 milyon \$'dır. Grup bu ihracat değerine bazı yıllarda yaklaşırsa da tekrar ulaşamamıştır. Çiçek soğanları ithalatı 2015'de 10,1 milyon \$ olmuş sonrasında istikrarlı bir azalışla birlikte 2022'de 3,7 milyon \$'a gerilemiştir (Tablo 62). Dış ticaret dengesinin değeri ithalata bağlı olarak azalsa da negatif görünümünü halen devam ettirmektedir. Çiçek soğanları dış ticareti 2 milyon \$ açık verirken, lale ve sümbül soğanları 859 bin \$ ve 141 bin \$ ile bu açığın ana kaynaklarıdır. Çiçek soğanları içerisinde ürün bileşimi belirli olmayan diğer soğanlar grubu en büyük ihracat değerine sahipken, ithalatının daha yüksek olması bu ürünlerde de dış ticaret açına neden olmaktadır.

Grafik 38. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticareti (milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 62. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticareti

		Soğanlar				Diğer	Çiçek tohumları	Toplam
		Glâyöl	Lale	Nergis	Sümbül			
İhracat								
Değer (bin \$)	2018	3	154	20	6	1.654	2.562	4.399
	2019		27	39	3	1.341	3.828	5.239
	2020		131		0	1.281	2.443	3.856
	2021	0	44	4	15	1.858	4.346	6.268
	2022		225	35	55	1.417	4.258	5.990
Miktar (ton) ^{/1}	2018	0	25	6	0	303	729	1.065
	2019		5	12	0	248	83	348
	2020		32		0	162	97	291
	2021	0	8	1	1	329	91	430
	2022		33	5	10	193	127	368
İthalat								
Değer (bin \$)	2018	226	2.361	134	601	2.247	5.515	11.084
	2019	29	1.060	97	316	1.240	4.727	7.468
	2020	74	646	135	520	1.182	4.913	7.469
	2021	134	911	153	1.032	1.892	5.813	9.935
	2022	38	1.084	176	697	1.731	5.979	9.705
Miktar (ton) ^{/1}	2018	108	727	58	226	791	941	2.850
	2019	7	398	42	139	467	618	1.670
	2020	24	307	45	188	503	657	1.724
	2021	34	299	44	270	619	987	2.254
	2022	10	367	47	243	560	1.185	2.411
Dış ticaret dengesi								
Değer (bin \$)	2018	-223	-2.207	-114	-596	-593	-2.953	-6.685
	2019	-29	-1.033	-57	-312	101	-899	-2.229
	2020	-74	-515	-135	-520	100	-2.469	-3.613
	2021	-134	-867	-149	-1.016	-34	-1.467	-3.667
	2022	-38	-859	-141	-642	-314	-1.720	-3.715

Kaynak: TÜİK, 2023

Hollanda'nın süs bitkileri piyasasındaki rekabet gücü çok yüksektir ve tüm dünyaya ihracat yaparken aynı zamanda çok yüksek değerde ithalat da yapmaktadır. Hollanda sadece iki ürün grubunda olmakla birlikte Türkiye'nin de çiçek tohumları ve soğanları ihracatının yaklaşık %70'inin yapıldığı ülkedir. Çiçek tohumları bu ihracattan 2,8 milyon \$ pay almaktadır.

Japonya, Rusya ve Gürcistan çiçek tohumlarının, Türkmenistan'da lale soğanlarının ilk sıralarda yer aldığı ihracattaki en büyük paya sahip ilk 5 sıradaki ülkedir (Tablo 63). Hollanda ve kısmen Japonya dışındaki ülkelerin ihracat değerlerinin çok düşük olması ihracatta hem toplamda hem de ülke bazında pazar büyüklüğünde beklenen gelişimin sağlanmadığını ve ihracatın büyük oranda Hollanda'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Sektörün kesme çiçek ihracatındaki durumu dikkate alındığında, ihracatta bu ürünlere odaklanıldığını diğer süs bitkilerinin daha geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Ancak üretim ve ihracat potansiyelinin yüksekliği ile Türkiye'nin pazar payını artırabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 63. Çiçek tohumları ve soğanları dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)		
Ülkelere göre	İhracat				
	Hollanda	4.124	68,8	Çiçek toh. (2.800)	Diğer çi. soğ. (1.324)
	Japonya	895	14,9	Çiçek toh. (895)	
	Türkmenistan	393	6,6	Çiçek toh. (359)	Lale soğanı (22) Nergis soğanı (13)
	Rusya	329	5,5	Lale soğanı (194)	Diğer çi. soğ. (59) Sümbül soğanı (54)
	Gürcistan	46	0,8	Çiçek toh. (40)	Lale soğanı (4) Diğer çi. soğ. (2)
	Diğer	202	3,4		
	Toplam	5.990	100,0		
	İthalat				
	Hollanda	3.795	39,1	Diğer çi. soğ. (1.468)	Lale soğanı (1.009) Sümbül soğanı (697)
İspanya	1.552	16,0	Çiçek toh. (1.552)		
ABD	1.020	10,5	Çiçek toh. (1.001)	Diğer çi. soğ. (18) Glayöl (0)	
Guatemala	765	7,9	Çiçek toh. (765)		
Almanya	496	5,1	Diğer çi. soğ. (496)		
Diğer	2.078	21,4			
Toplam	9.705	100,0			
Ürünlere göre	İhracat				
	Glayöl soğanı				
	Lale soğanı	225	3,8	Rusya (194)	Türkmenistan (22) Azerbaycan (5)
	Nergis soğanı	35	0,6	Rusya (22)	Türkmenistan (13)
	Sümbül soğanı	55	0,9	Rusya (54)	Azerbaycan (1)
	Diğer çiçek soğ.	1.417	23,7	Hollanda (1.324)	Rusya (59) Libya (13)
	Çiçek tohumları	4.258	71,1	Hollanda (2.800)	Japonya (895) Türkmenistan (359)
	Toplam	5.990	100,0		
	İthalat				
	Glayöl soğanı	38	0,4	Hollanda (38)	ABD (0)
Lale soğanı	1.084	11,2	Hollanda (1.009)	Y. Zelanda (75)	
Nergis soğanı	176	1,8	Hollanda (176)		
Sümbül soğanı	697	7,2	Hollanda (697)		
Diğer çiçek soğ.	1.731	17,8	Hollanda (1.468)	Fransa (192) İtalya (28)	
Çiçek tohumları	5.979	61,6	İspanya (1.552)	ABD (1.001) Guatemala (795)	
Toplam	9.705	100,0			

Kaynak: TÜİK, 2023

İhracatta olduğu gibi ithalatta da Hollanda ilk sıradaki ülkedir. Diğer çiçek soğanları ve lale soğanı bu ülkeden ithalatı en fazla yapılan ürünlerdir. İspanya, Guatemala, Almanya ve ABD, Hollanda'yı takip etmekle birlikte ithalat değerleri bu ülkeye oranla düşüktür.

Çiçek tohumları ve soğanlarında Türkiye az sayıda da olsa dünyanın çeşitli ülkeleri ile ticaret yapabilmekle birlikte pazardan alabildiği pay çok düşük kalmaktadır. Örneğin, Hollanda'nın çiçek tohumları ithalatında Türkiye'nin payı sadece %4'dür (Tablo 64). Çiçek soğanlarında ise 223 milyon \$'lık ithalat değerine sahip olan ABD'nin bu ticaretinden hiç pay almamaktadır. Bu durum, potansiyeline oranla Türkiye'nin olması gereken yerden çok uzakta olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 64. Dünya Çiçek tohumları ve soğanları ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (milyon \$,2022)

Ürün	Ülke	İthalat	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Çiçek tohumları	Hollanda	82	Guatemala, Almanya, ABD	4
	ABD	81	Hollanda, Kosta Rika, Almanya	0,2
	Çin	33	Japonya, Almanya, ABD	1
Çiçek soğanları	ABD	223	Hollanda, Kanada, İsrail	
	Almanya	221	Hollanda, K. Makedonya, Çin	0,02
	Çin	139	Hollanda, Şili, Y. Zelanda	

Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: çiçek tohumları: 120930, çiçek soğanları: 0601

1/ Tabloda verisi bulunanların dışındaki gruplarda fazla sayıda ürün bulunması ve bu ürünlerin birçoğunun verisine TradeMap veri tabanından ulaşılamamıştır.

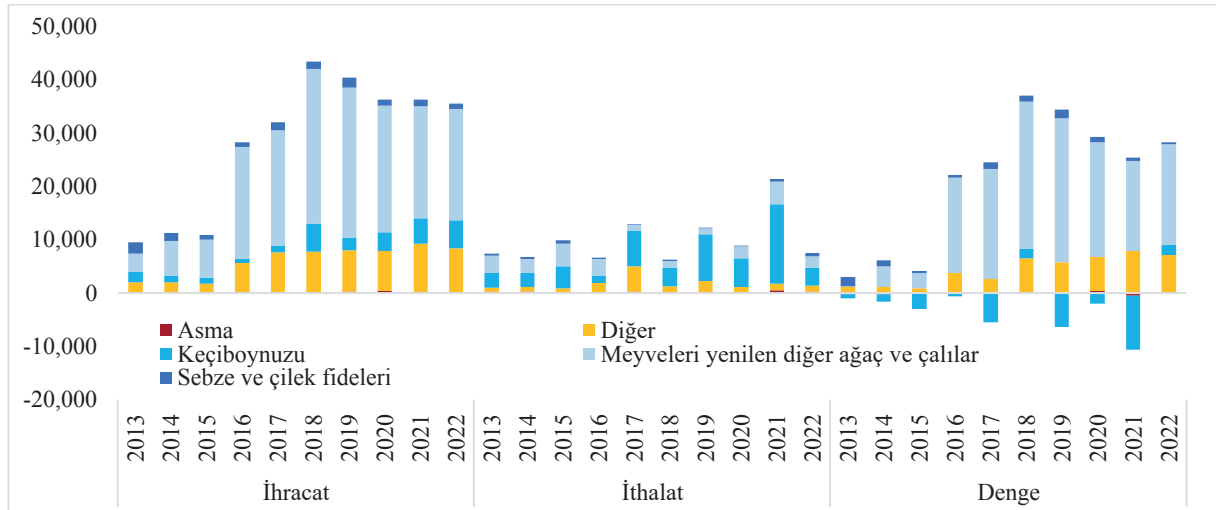
4.2.3. Fidan

Fidan dış ticareti, meyve ağaçları ihracatının ağırlıklı olduğu, Türkiye'nin birçok türde rekabet avantajının bulunduğu bir yapıdadır. Meyve fidanlarının ihracatı son 5 yılda 29 milyon \$'dan 21 milyon \$'a gerilese de ithalatı bunun %10'u kadardır. Bu ticaret değerleri, meyve fidanlarının ticaret hacmine oranla yüksek değerli dış ticaret fazlası verdiğini göstermektedir. Ancak 922 milyon \$'a ulaşan dünya meyve fidanları ihracatı dikkate alındığında, Türkiye'nin %2 olan payının yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Keçiboynuzu tohumu 5 milyon \$'ı aşan değeri ile grubun toplam ihracat değeri ile meyve fidanlarının ardından ikinci sıradadır. Keçiboynuzu ithalatının 2019-2021 arasında çok hızlı artarak 15 milyon \$'a yaklaşmasına karşın 2022'de dönem öncesi değerine dönmesi dikkat çekicidir. İthalattaki bu artış ürünün dış ticaret dengesinin açık pozisyonunu daha da büyütmüş ve 2021'de 10 milyon \$ olmasını sağlamıştır. 2022'de ise bu durum tersine dönmüş ve keçiboynuzu dış ticareti 1,8 milyon \$ fazla vermiştir (Grafik 39).

Sebze ve çilek fideleri ihracatı 2022'de 1,1 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir (Tablo 65). İhracat yıldan yıla dalgalanma göstermekle birlikte 2013 yılındaki 2 milyon \$'lık seviyesine tekrar ulaşamamıştır. İthalatının düşüklüğü sebze ve çile fidelerinin 406 bin \$ fazla vermesini sağlamıştır. Ancak 2019'da 1,6 milyon \$ olan bu değer sürekli azalması üzerinde durulması gereken bir durumu ve üretim ya da pazar konusunda aksaklıklar olabileceğine işaret etmektedir.

Grafik 39. Fidan dış ticareti ^{1/} (bin \$)

Kaynak: TÜİK, 2023

1/ TÜİK dış ticaret istatistiklerinde meyve fidanlarına ait tür bazında verilerin bulunmaması, diğer birçok üründe olduğu gibi bu ürünlerde de daha detaylı bir değerlendirme yapılmasını engellemektedir.

Tablo 65. Fidan dış ticareti

		Asma	Keçiboynuzu tohumu	Meyveleri yenilen ağaç ve çalılar	Sebze ve çilek fideleri	Diğer	Toplam
İhracat							
Değer (bin \$)	2018	141	5.255	28.681	1.393	7.892	43.363
	2019	215	2.444	27.998	1.783	7.878	40.320
	2020	445	3.490	23.738	1.060	7.501	36.236
	2021	19	4.678	20.936	1.143	9.434	36.211
	2022	55	5.265	20.705	969	8.534	35.531
Miktar (ton)	2018	13	910	7.250	178	1.392	9.746
	2019	79	475	8.213	187	801	9.758
	2020	34	495	5.997	299	831	7.656
	2021	5	423	6.934	252	1.506	9.122
	2022	24	290	9.091	229	1.509	11.145
İthalat							
Değer (bin \$)	2018		3.564	1.232	271	1.246	6.316
	2019	24	8.775	1.058	197	2.245	12.301
	2020	106	5.442	2.301	70	970	8.891
	2021	481	14.777	4.262	520	1.282	21.324
	2022	224	3.442	2.071	563	1.149	7.451
Miktar (ton)	2018		829	187	53	587	1.658
	2019	2	1.750	465	32	1.354	3.605
	2020	5	734	586	5	156	1.487
	2021	20	1.503	747	43	108	2.423
	2022	7	136	942	83	144	1.314
Dış ticaret dengesi							
Değer (bin \$)	2018	141	1.691	27.449	1.122	6.645	37.049
	2019	191	-6.331	26.940	1.586	5.632	28.020
	2020	340	-1.952	21.438	989	6.531	27.347
	2021	-462	-10.100	16.674	623	8.152	14.890
	2022	-169	1.823	18.634	406	7.385	28.082

Kaynak: TÜİK, 2023

Asmanın, 2021’de ihracatı ani bir azalışla 445 bin \$’dan 19 bin \$’a düşmüştür. Bu azalışta en büyük etken Azerbaycan’a yapılan asma ihracatının 2020’deki 368,6 bin \$’dan, 2021’de 14,1 bin \$’a gerilemesidir. Azerbaycan pazarının kaybı anlamına gelen bu durum, daha önceki bölümlerde de tekrarlanan tek ürün veya pazara bağlı dış ticaretteki aksamaların piyasa etkilerini göstermesi bakımından iyi bir örnektir.

Ürün grupları bazında fidan dış ticaretinin görünümü böyle iken toplam ticaret dengesi açısından bakıldığında meyve ve diğer fidanlar gruplarının katkısı ile yüksek değerde fazla verdiği görülmektedir.

Azerbaycan asma fidanı ithalatını hızlı biçimde azaltsa da 7,5 milyon \$’a yakın meyve fidanı alımı ile halen en önemli ihracat pazarıdır. Almanya, Özbekistan, İtalya ve Gürcistan yine yüksek sayılabilecek 3-4 milyon \$ ihracat değerlerine sahiptir (Tablo 66). Ancak Azerbaycan ve diğer ülkelere yapılan ihracatta sadece tek üründe bu yüksek değerlerin oluşması pazar aksaklıkları durumunda pazar kaybı riski yaşayabilme ihtimalini artırmaktadır.

Tablo 66. Fidan tohumları dış ticaretinin dağılımı (2022)

	Değer (bin \$)	Pay (%)	En önemli 3 ülke, ürün ve ticaret değeri (bin \$)		
Ülkelere göre	İhracat				
	Azerbaycan	7.483	21,1	Meyve fidn. (7.437)	Sebze, çilek fid. (18) Fıstık çamı vb. (18)
	Almanya	4.245	11,9	Diğer (4.210)	Meyve fidn. (35)
	Özbekistan	4.178	11,8	Meyve fidn. (4.175)	Fıstık çamı vb. (3)
	İtalya	4.109	11,6	Fıstık çamı vb. (3.982)	Meyve fidn. (122) Diğer (5)
	Gürcistan	3.343	9,4	Meyve fidn. (3.009)	Diğer (308) Sebze, çilek fid. (21)
	Diğer	12.170	34,3		
	Toplam	35.529	100,0		
	İthalat				
	KKTC	1.615	21,7	Fıstık çamı vb. (1.615)	
Fas	1.415	19,0	Fıstık çamı vb. (1.410)	Meyve fidn. (5)	
İspanya	1.074	14,4	Meyve fidn. (963)	Sebze, çilek fid. (100) Diğer (16)	
Hollanda	536	7,2	Meyve fidn. (271)	Sebze, çilek fid. (239) Diğer (25)	
Çin	452	6,1	Diğer (452)	Sebze, çilek fid. (0)	
Diğer	2.357	31,6			
Toplam	7.449	100,0			
Ürünlere göre	İhracat				
	Asma	55	0,2	Türkmenistan (33)	Azerbaycan (10) K. Makedonya (10)
	Fıstık çamı vb.	5.305	14,9	İtalya (3.982)	İspanya (1.192) Yunanistan (82)
	Meyve fidn.	20.938	58,9	Azerbaycan (7.437)	Özbekistan (4.175) Gürcistan (3.009)
	Sebze, çilek fid.	969	2,7	KKTC (290)	Kazakistan (250) Etiyopya (220)
	Diğer	8.261	23,3	Almanya (4.210)	Hollanda (1.422) Danimarka (767)
	Toplam	35.529	100,0		
	İthalat				
	Asma	224	3,0	Fransa (167)	Bulgaristan (57)
	Fıstık çamı vb.	3.442	46,2	KKTC (1.615)	Fas (1.410) Lübnan (398)
Meyve fidn.	2.071	27,8	İspanya (963)	Polonya (338) Hollanda (271)	
Sebze, çilek fid.	563	7,6	Hollanda (239)	Mısır (122) İtalya (106)	
Diğer	1.149	15,4	Çin (452)	Kenya (234) İsrail (154)	
Toplam	7.449	100,0			

Kaynak: TÜİK, 2023

İthalatta KKTC ve Fas fıstık çamı, İspanya ve Hollanda meyve fidanları ile ilk sıralardadır. Sebze ve çilek fideleri ithalatın önemli ürünleri iken bunlar büyük oranda Hollanda, Mısır ve İtalya'dan alınmaktadır. En büyük ithalat değerine sahip olan fıstık çamının tamamı KKTC, Fas ve Lübnan'dan alınmaktadır. Meyve fidanlarının ise çok büyük bölümü İspanya, Polonya ve Hollanda'dan tedarik edilmektedir.

Türkiye'nin mevcut fidan ihracatın değerinin potansiyelini yansıtmadığını gösteren en önemli gösterge dünya pazarından aldığı paydır. Bu açıdan bakıldığında, fidan ithalatı en yüksek 3 ülke için Türkiye'nin payının %0,2-%0,9 aralığında olması oldukça önemlidir (Tablo 67).

Tablo 67. Dünya fidan ithalatında bazı önemli ülkeler ve Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı (2022)

Ürün	Ülke	İthalat (bin \$)	İlk 3 tedarikçi	Türkiye'nin payı (%)
Fidan	Fas	88	İspanya, Hollanda, İtalya	0,2
	İtalya	60	İspanya, Polonya, Hollanda	0,9
	Fransa	58	İtalya, Hollanda, İspanya	0,3

Kaynak: Trade Map, 2023

Not: Verisine ulaşılabilen ürünler tablo kapsamındadır. GTİP kodları: Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen ağaçlar, çalılar (aşılı veya aşısız): 060220

5. SEKTÖR DEĞERLENDİRMELERİ

5.1. Tohumluk Dış Ticareti GZFT Analizi

TÜRKTOB organizasyonunda FÜAB, SÜSBİR ve TSÜAB üyesi firmalar ile bir çalıştay düzenlenmiş ve tohumluk sektörü dış ticaretine odaklanan anket formu üzerinden GZFT çalışması³ yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler bu bölümde verilmiştir.

5.1.1. Güçlü yanlar

Çalışma ile elde edilen sonuçlara göre sektörel açıdan en güçlü yönler yurt dışı fuarlarına katılım sonucunda yurt dışı pazarlar hakkında bilgi sahibi olunması, rekabet gücü yüksek, nitelikli tohum firmalarının artması ve deneyimli tohumculuk firmalarının, dünya kuruluşları ve firmalar ile yakın ilişkili dinamik yapısıdır (Tablo 68). Bunlar firmaların çoğunlukla bireysel faaliyetleri ile ilgilidir.

Tablo 68. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde güçlü yanlar

	TSÜAB	FÜAB	SÜSBİR	Genel
Uluslararası entegrasyonu sağlamış ve kuralları uygulayan sektör yapısı	25	21	27	73
Rekabet gücü yüksek, nitelikli tohum firmalarının artması	39	15	35	89
Güçlü bir yasal mevzuatın varlığı	48	21		69
Türkiye'nin tohumculuk ile ilgili uluslararası sözleşmelere taraf olması	22	15	3	40
Üretim materyali ihracatının artış eğiliminde olması	21	20	11	52
Deneyimli tohumculuk firmalarının, dünya kuruluşları ve firmalar ile yakın ilişkili dinamik yapısı	27	28	25	80
Sektörel ticaret gezilerinin dünya şirketleri ile ilişki sağlanmasına neden olması	29	22	19	70
Uluslararası tohumculuk standartlarını karşılayabilen tohumluk üretiminin varlığı	30	19	22	71
Yurt dışı fuarlarına katılım sonucunda yurt dışı pazarlar hakkında bilgi sahibi olunması	23	37	32	92
Anaç ve fidan ithalatının yasak olması		23	8	31
Hedef pazarlara (AB, Rusya vb.) coğrafi yakınlık	40	23	16	79
Türkiye'nin bazı ürünlerin üretimi ve ihracatında dünyada söz sahibi ülkeler arasında yer alması	21	32	10	63
Uluslararası piyasada rekabet gücünün yüksek olması	19	22	11	52
İhracatı destekleyen (Turquailty, URGE, pazara giriş vb.) uygulamaların varlığı	21	47	7	75

³ Ankette GZFT için daha önce yapılmış ve açık kaynaklardan erişilebilen çalışmalardan elde edilen ve tohumluk dış ticaretine odaklanan ifadeler kullanılmıştır. Anket uygulamasından önce bu ifadeler tüm katılımcılarla birlikte gözden geçirildikten sonra anket formuna konulmuştur. Anket uygulamasında üyelerin her puanı bir kez kullanmak koşulu ile verilen ifadeleri 1:en yüksek, 10:en düşük olmak üzere puanlaması istenmiş ve bölüm içerisindeki tablolarda da her bir seçeneğe ait puanların toplamı verilmiştir.

Gelişmiş lojistik organizasyon yapısı	24	13	31	68
---------------------------------------	----	----	----	----

Güçlü yanlar, birliklere göre de incelenmiş ve sektörün geneline ait puanlamadan farklı sonuçlara ulaşılmıştır. TSÜAB üyelerine göre güçlü bir yasal mevzuatın varlığı en önemli güçlü yön iken rekabet gücü yüksek, nitelikli tohum firmalarının artması ve hedef pazarlara (AB, Rusya vb.) coğrafi yakınlık bunu izlemektedir. TSÜAB'a göre tohumluk dış ticaretine yönelik en güçlü yanlar arasında sektör dışı faktörler öne çıkmaktadır.

FÜAB üyeleri ihracatı destekleyen (Turquailty, URGE, pazara giriş vb.) uygulamaların varlığı, yurt dışı fuarlarına katılım sonucunda yurt dışı pazarlar hakkında bilgi sahibi olunması ile Türkiye'nin bazı ürünlerin üretimi ve ihracatında dünyada söz sahibi ülkeler arasında yer alması en önemli güçlü yönlerdir. Bunlara göre FÜAB için destek ve bu alt sektörün kendi yapısına bağlı faktörler dış ticaret açısından en güçlü yönler olarak görülmektedir.

SÜSBİR üyeleri ise rekabet gücü yüksek, nitelikli tohum firmalarının artması, yurt dışı fuarlarına katılım sonucunda yurt dışı pazarlar hakkında bilgi sahibi olunması ile gelişmiş lojistik organizasyon yapısının varlığını dış ticaret açısından en güçlü yönler olarak değerlendirmiştir. Bunlar da yine bu alt sektörün yapısından kaynaklanan faktörler olarak görülebilir.

Güçlü yönler ile ilgili olarak alt sektörler ya da çalışmaya katılan birlikler açısından bakıldığında elde edilen bu değerlendirmelere göre FÜAB ve SÜSBİR için sektörün ürün ve firma yapısı kaynaklı faktörlerin en güçlü yanlar olarak görülürken, TSÜAB için sektör dışı faktörler öne çıkmaktadır.

5.1.2. Zayıf yanlar

Sektörün genel değerlendirmesi açısından ele alındığında AR-GE faaliyetlerinin küresel rekabet için yetersiz olması tohumluk dış ticaretine ilişkin zayıf yanlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Uluslararası markalaşma faaliyetlerinin yetersiz olması ikinci sırada iken, her iki ifadeye özellikle SÜSBİR üyelerinin çok yüksek puan (43) vermiş olması dikkat çekicidir. Bu çalışmanın da ana amacı olan Türkiye'nin tohumluk dış ticaret stratejisinin bulunmaması diğer önemli bir zayıf yan olarak öne çıkmaktadır.

TSÜAB yerli tohumluk firmalarının kurumsallık seviyelerinin düşük olmasını, Türkiye'nin tohumluk dış ticaret stratejisinin bulunmamasını, yurt içinde üretilen sertifikalı tohumun ihraç edilmesi halinde üretim desteğinden faydalanamaması ve sektöre ihracat desteğinin verilmemesini en önemli zayıf yanlar olarak değerlendirmektedir. Bunlar sektördeki firmaların yapısal sorunları olduğu kadar tohumluk ticaretini yönlendirebilecek bir stratejik planlamanın ve desteklemelerde düzenleme gerekliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

FÜAB, zayıf yanlar arasında dış ticaret finansmanındaki güçlük ve yetersizlikleri ilk sıraya koyarken ardından diğer ülkelerdeki mevzuat konusunda destek alınabilecek bir birimin bulunmamasını da en önemli zayıflıklardan biri olarak vurgulamaktadır (Tablo 69). Tarım ve ticaret müşavirlikleriyle etkin iş birliklerinin kurulamaması ile ar-ge faaliyetlerinin küresel rekabet için yetersiz olması FÜAB tarafından zayıf yan olarak görülen diğer önemli faktörlerdir. Bunlara göre FÜAB dış ticarete yönlendirici, etkin ve dinamik bir organizasyonel yapının eksikliği kadar dış ticaretin finansmanı ve ar-ge çalışmalarının eksikliğine işaret etmektedir.

SÜSBİR ar-ge faaliyetlerinin eksikliğini en önemli zayıflık olarak görmekte buna ek olarak uluslararası markalaşma faaliyetlerinin yetersiz olmasını ilk sıraya koymaktadır. Diğer birlikler gibi SÜSBİR de dış

ticaret stratejisi ve tarım – ticaret müşavirlikleriyle etkin işbirliğinin yetersizliğini önemli zayıflıklar olarak görmektedir.

Tablo 69. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde zayıf yanlar

	TSÜAB	FÜAB	SÜSBİR	Genel
Sektöre ihracat desteğinin verilmemesi	26	18	10	54
Uluslararası markalaşma faaliyetlerinin yetersiz olması	21	25	43	89
Meslek örgütleri ile ihracat ve ithalatta bitki sağlığı kriterlerinin tam oluşturulmamış olması	10	6		16
Tarım / ticaret müşavirlikleriyle etkin iş birliklerinin kurulamaması	21	28	34	83
TÜRKTOB'un yurtdışı temsilciliğinin bulunmaması	19	4	15	38
Türkiye'nin tohumluk dış ticaret stratejisinin bulunmaması	32	24	30	86
Mevzuatın bazı tohumlukların ihracatının yasaklaması	3	6	30	39
Ar-ge faaliyetlerinin küresel rekabet için yetersiz olması	25	28	43	96
Yerli tohumluk firmalarının kurumsallık seviyelerinin düşük olması	35	14	26	75
Dünya piyasalarında rekabet edecek yerli firma sayısının çok az olması	14	15	28	57
Dünya piyasalarında rekabet edecek çeşitlerimizin çok az olması	7	14	13	34
Yurtiçinde üretilen sertifikalı tohumun ihraç edilmesi halinde üretim desteğinden faydalanamaması	32	20	5	57
Yerli çeşitlerin yurtdışında tesciline destek verilmemesi	12	21		33
Diğer ülkelerdeki mevzuat konusunda destek alınabilecek bir birimin bulunmaması	23	29	24	76
Firmalarda ihracat alt yapısının istenilen seviyede olmaması	9	26	14	49
Uluslararası örgütlerde temsiliyet eksikliği veya yetersizliği	12	15	21	48
Tohumluk ticareti için ortak bir platformun (dijital pazar da dahil) olmaması		17	26	43
Dış ticaret finansmanındaki güçlük ve yetersizlikler	25	31	21	77
TTSM tescillerinin AB nezdinde kabul edilmemesi	24	16	1	41

5.1.3. Fırsatlar

Ülkemizin farklı iklimsel ve biyoçeşitlilik varlığına sahip bir konumda olması, hem iç pazara hem ihracata yönelik üretim potansiyeli olması ile Türk Cumhuriyetleri'nin sosyo ekonomik yapısının her geçen gün gelişmesi sektör tarafından fırsat olarak görülen faktörler olmakla birlikte bunlar tohumluk dış ticaretine özel avantajlar sağlamamaktadır. Ancak, birlikler bazında incelendiğinde ise dış ticarete daha fazla odaklanan fırsatlar ortaya çıkmaktadır.

TSÜAB, dünyada tohumluğa olan talebi en önemli fırsat olarak görmektedir (Tablo 70). Bu durum mevcut pazarların genişlemesi kadar potansiyelin değerlendirilmesi açısından doğru bir tespittir. COVID süreci ve Rusya-Ukrayna savaşının tarım ürünleri piyasalarına etkisi bu fırsatı daha da önemli

hale getirmiştir. Hem iç pazara hem ihracata yönelik üretim potansiyeli olması yine TSÜAB tarafından önemli görülen fırsattır. Her iki fırsat alanı da mevcut durumda oldukça önemli iken bu fırsatların tohumluk dış ticaretine katkı yapabilmesi ancak yurtiçi üretimin uluslararası talebi karşılayacak şekilde planlanması ile mümkündür.

Tablo 70. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde fırsatlar

	TSÜAB	FÜAB	SÜSBİR	Genel
Gelişmekte olan ülke pazarlarına ulaşım kolaylığı ve Türkiye'nin stratejik bir konuma sahip olması	16	24	24	64
Rakip ülkelerdeki yüksek üretim maliyeti	15	20	36	71
İşçilik maliyetlerinin Avrupa'ya göre düşük olması	21	25	33	79
Yurtdışında potansiyel pazarların varlığı	19	25	34	78
AB ile entegrasyon sürecindeki gelişmeler	16	6	8	30
Türkiye için yüksek pazar potansiyeli taşıyan ülkelerdeki tarımsal üretim artışı	17	26	41	84
Dünyada tohumluğa artan bir talebin olması	34	24	20	78
E-pazarlamanın yaygın kullanımı	4	4	24	32
Hem iç pazara hem ihracata yönelik üretim potansiyeli olması	29	33	31	93
Türk Cumhuriyetleri'nin sosyo ekonomik yapısının her geçen gün gelişmesi	26	31	28	85
Ülkemizin dünya tohumluk üretim alanı olmaya aday olabilmesi	21	35		56
Yenilikçi, dinamik, araştırmacı, üretici yapı	26	29	25	80
Yeşil Mutabakata taraf olmak	16	9	12	37
Ülkemizin farklı iklimsel ve biyoçeşitlilik varlığına sahip bir konumda olması	31	32	32	95
Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı tohum firmalarının gücü	14	10	8	32
İhracatı tohumluk üreticileri dışındaki araçlar tarafından yapılması	10	16	23	49

FÜAB, ülkemizin dünya tohumluk üretim alanı olmaya aday olabilmesini, hem iç pazara hem ihracata yönelik üretim potansiyeli olmasını ve ülkemizin farklı iklimsel ve biyoçeşitlilik varlığına sahip bir konumda olmasını fırsat olarak görürken bunların tamamı yine potansiyeli ortaya koyan genel nitelikli faktörler olması ile dikkat çekmektedir.

SÜSBİR de potansiyel pazarlara yoğunlaşan faktörleri fırsat alanı olarak değerlendirmekle birlikte rakip ülkelerdeki yüksek üretim maliyetinin sektör için önemli bir fırsat olduğunu vurgulamıştır. Bu, dış ticaret stratejisinde dikkate alınması gereken önemli bir noktadır.

5.1.4. Tehditler

Rakip ülkelerde tohumluk dış ticaretinin desteklenmesi sektörün genel görüşü açısından en önemli tehdittir. Yüksek girdi maliyetleri ve lojistik ile rakip ülkelerde gelişmiş AR-GE kültürü önemli diğer tehditler olarak görülmektedir. Bu tehdit dış ticaretin geliştirilmesinin ne kadar önemli ve bir o kadar da zor olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ECOSA, MINT ve MENA gibi yakın bölge pazarlarında

belirli ürün veya ürün grupları için bu tehditlerin etkisini en aza indirebilecek pazar avantajlarının olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

TSÜAB ihtisas gümrüklerinin olmaması, bu yüzden ihracat ve ithalatta ciddi sıkıntılar yaşanmasını, rakip ülkelerde tohumluk ihracatının desteklenmesini ve sektörde stratejik üretim planlamasının olmamasını en önemli tehditler olarak sırlamaktadır (Tablo 71). Tamamı doğrudan dış ticareti sınırlayıcı faktörler olan bu faktörlere ilişkin strateji geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Tablo 71. GZFT çalışmasına göre tohumluk dış ticaretinde tehditler

	TSÜAB	FÜAB	SÜSBİR	Genel
Avrupa Birliği mevzuatı kaynaklı 3. ülkeler için koyulan yasaklar	17	25	2	44
Rekabet gücü yüksek ülkelerde işletmelerin büyük ölçekli olması	10	27	9	46
Rakip ülkelerdeki gelişmiş AR-GE kültürü	13	25	32	70
Rakip ülkelerde teknoloji kullanımının yüksek olması	10	27	29	66
Yüksek girdi maliyeti ve lojistik	24	24	24	72
Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatın büyük oranda yerli inşaat firmalarına bağlı olması	11		2	13
Tohumluk üretim materyallerinde dışa bağımlılık	22	8	24	54
Sektörde stratejik üretim planlamasının olmaması	26	12	23	61
Avrupa ülkelerinin sektöre verdiği desteklerin yüksek olması sebebi ile rekabetçiliğin azalması	25	19	16	60
Mevcut ve potansiyel ihraç pazarları ile siyasi ve politik ilişkiler	11	17	34	62
Uluslararası kalite standartlarının giderek artması	7	9	19	35
Döviz kurlarındaki dalgalanmanın rekabetçilik açısından olumsuz etkisi	20	16	21	57
Rakip ülkelerde tohumluk ihracatının desteklenmesi	31	25	25	81
Rakip ülkelerde tohumluk üretimin desteklenmesi	14	19	15	48
Dünya piyasasında kabul gören yeni çeşitlerin patentli olması		8	10	18
İhtisas gümrüklerinin olmaması, bu yüzden ihracat ve ithalatta ciddi sıkıntılar yaşanması	33	13	8	54
Yerli çeşitlere diğer ülkelerde tescil alamamak	10	15		25
Yabancı ıslahçıya ıslahçı hakkı bedeli ödenmesi	9	10	6	25
Potansiyeli yüksek çeşitlerin uluslararası piyasada tanıtımının yetersizliği	6	5	7	18
Üreticiler ile ithalatçı firmalar arasındaki rekabet			17	17
Sektörde önemli üretici ve ihracatçı ülkelerin pazar paylarını artırmaya yönelik girişimleri	18			18
Yabancı sermayeli fidan kuruluşlarının yatırımlarını arttırması		6		6
Ülkelerin tohum konusunda korumacı bir yaklaşım izlemeleri	20		8	28
Uluslararası tohumculukta tekelleşme	16			16
Ekonomik istikrarsızlık	22	7	18	47

Tohum tescil sürecinde aday çeşidin yabancı firmaların çeşitleri ile kıyaslanması	6		6
Ülkeler tarafından dış ticarete uygulanan teknik engeller	15	7	22
İhracatı tohumluk üreticileri dışındaki araçlar tarafından yapılması	20	8	28

FÜAB rekabet gücü yüksek ülkelerde işletmelerin büyük ölçekli olması, rakip ülkelerde teknoloji kullanımının yüksek olması, gelişmiş AR-GE kültürü ve tohumluk ihracatının desteklenmesi ile yüksek girdi maliyeti ve lojistiği en önemli tehditler olarak öne çıkarmaktadır. Bunların çoğu ankete katılım sağlayan birlikler tarafından da önemli tehdit olarak görülürken, işletme büyüklüğü ve teknoloji kullanımını gibi faktörlerin de tehdit olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Dış ticaret stratejisinde bu durum da dikkate alınmalıdır.

SÜSBİR, diğer birliklerden farklı şekilde ilk sıradaki tehdit olarak mevcut ve potansiyel ihraç pazarları ile siyasi ve politik ilişkileri göstermiştir. Rakip ülkelerde gelişmiş AR-GE kültürü ile teknoloji kullanımının yüksek olması ise FÜAB ile birlikte SÜSBİR'in de önemli gördüğü tehditler arasındadır.

5.2. Tohumluk Dış Ticarete İlişkin Sektör Görüşleri

Çalışma kapsamında yapılan çalıştayda FÜAB, TSÜAB ve SÜSBİR üyeleri ile dış ticarete ilişkin hazırlanan görüşme formlarını doldurmaları istenmiş ve bu formlardan elde edilen verilerle elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

5.2.1. Hedef ve rakip pazarlar

Sektör temsilcileri ile yapılan ankette ürün bazında hali hazırda ihracat yapılan ülkeler ile hedef ve rakip ülkelerin hangileri olduğu sorulmuştur. Birlik bazında verilen cevaplara göre ulaşılan sonuçlar şunlardır:

- ❖ FÜAB: İhracat yapılan ülkeler genellikle Türk Cumhuriyetleri iken az sayıda üründe de Fas, Almanya ve Yunanistan gibi AB ülkeleri ile Lübnan'dır. Rakip ülkeler İspanya, İtalya, Hollanda başta olmak üzere Polonya, Fas gibi ülkelerdir. Hedef ülkeler ise yine çoğunlukla Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Rusya, AB ve bazı ürünlerde Hindistan, Pakistan, Afganistan, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Orta Asya Ülkeleridir (Tablo 72).
- ❖ SÜSBİR: İhracat yapılan ülkeler genellikle Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak iken bazı ürünlerde de KKTC, Fransa, Rusya ve Kuveyt'tir. Rakip ülkeler hemen her bitki türünde İspanya, İtalya ve Hollanda'dır. Hedef ülkeler ise yine çoğunlukla Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Rusya, Moldova, Arap Yarımadası, İtalya ve Körfez Ülkeleridir.
- ❖ TSÜAB: İhracat yapılan ülkeler genellikle Türk Cumhuriyetleri, Ortadoğu, Fas gibi az sayıda Kuzey Afrika Ülkesi ve Irak, İran iken mısır gibi bazı ürünlerde ABD, AB ülkeleridir. Rakip ülkeler hemen her bitki türünde Almanya, Fransa, Rusya, İran, İtalya gibi tarla bitkilerinde üretimi yüksek ülkeler ile ABD ve Danimarka'dır. Hedef ülkeler ise Türk Cumhuriyetleri ile Rusya, Polonya Bulgaristan ve Macaristan gibi bazı AB üyesi ülkelerin yanı sıra Ortadoğu ve Ukrayna'dır.

Anketlerden elde edilen bu bilgiler tüm birliklerde halen mevcut pazarlar ile hedef ülkelerin büyük oranda benzer olduğunu dolayısıyla eğilimin mevcut pazarı korumak olduğunu ortaya koymaktadır. Hedef ülkelerin çoğunluğu az sayıdaki bazı üründe farklı olabilese de genellikle yakın coğrafya ülkeleri

olmaları bakımından ortak özelliğe sahip olmalarıdır. Bu da sektörün bölgesel pazar stratejisini göstermektedir. Rakiplere bakıldığında ise tohumluk üretim ve ticaretinde AB başta olmak üzere küresel ölçekte yüksek paya sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Rekabette bu ülkelerin maliyet ve erişim avantajları ile yarışmak kolay değildir. Ancak yine de bazı ürünlerde Kuzey ve Sahra Altı Afrika, Güney Asya gibi bölgeler başta olmak üzere pazar olanağı oluşturulabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 72. Tohumluk ihracatında mevcut, rakıp ve hedef ülkeler

Birlik	Tür	İhracat yapılan ülke	Rakıp ülke	Hedef ülke
FÜAB	Kiraz	Türk Cumhuriyetleri, AB	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Elma	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda, Polonya, Sırbistan	Türk Cumhuriyetleri, AB, Rusya, Uzakdoğu, Afganistan, Pakistan
	Armut	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Erik	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Kayısı	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri, Afganistan, Pakistan
	Şeftali	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda, Sırbistan	Türk Cumhuriyetleri
	Zeytin	Türk Cumhuriyetleri, Fas, Lübnan, Pakistan, Irak, Gürcistan, Almanya, Yunanistan	İspanya, İtalya, Hollanda, AB Diğer, Fas	Türk Cumhuriyetleri, Cezayir, AB
	Nar	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Aronya	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Yaban mersini	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
SÜSBİR	Asma fidanı	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İtalya, Hollanda	Türk Cumhuriyetleri
	Ceviz	Türk Cumhuriyetleri, AB	Bulgaristan	Türk Cumhuriyetleri, AB, Rusya
	Narenciye	Türk Cumhuriyetleri	İspanya, İran	Türk Cumhuriyetleri, AB, Rusya, Fas, Afrika, Ortadoğu
	Badem	Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Lübnan	İspanya, İtalya	AB, Rusya, Fas, Afrika, Ortadoğu, Afganistan, Pakistan, Hindistan
	Nektarin	Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan	İspanya, İtalya, Sırbistan	Türk Cumhuriyetleri, AB, Kuzey Afrika, Orta Asya
	Akçağaç	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri
	Süs eriği	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri
	Süs elması	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri
	Süs kirazı	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri
	Ihlamur	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri
At kestanesi	Hollanda, İtalya, Romanya, Gürcistan, Özbekistan, Tacikistan, Irak	İspanya, İtalya	Rusya, Moldova, Türk Cumhuriyetleri	

Tablo 72 (Devam). Tohumluk dış ticaretinde ihracat yapılan, rakıp ve hedef ülkeler

Birlik	Tür	İhracat yapılan ülke	Rakıp ülke	Hedef ülke
SÜSBİR	Dış mekan (süs bitkisi)	Rusya, Libya, Fransa, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ürdün, Özbekistan, KKTC, Irak	İspanya, İtalya, Çin, Fransa	Asya, Arap Yarımadası, Romanya, Türk Cumhuriyetleri
	Dış mekan (ağaç ve çalı)		İtalya, Hollanda	Körfüz Ülkeleri, Rusya, Türk Cumhuriyetleri, AB
	İç mekan (süs bitkileri)	Rusya, Libya, Azerbaycan, Gürcistan, KKTC, Irak, Hollanda, Ortadoğu, AB	İtalya, Hollanda, İspanya	Asya, Arap Yarımadası
	Lükstrüm	Türk Cumhuriyetleri	AB	AB
	Acer türleri	Rusya, Irak		
	Çiçek soğanları	Rusya, Türkmenistan, Kuveyt, Azerbaycan	Hollanda	İtalya, Almanya
	Ekmeklik buğday	Azerbaycan, Kırgızistan, Gürcistan, Irak	Almanya, Fransa, Rusya, İran, İtalya	Kazakistan, Özbekistan, İran
	Makamalık buğday	Irak, AZERBAYCAN	Fransa, İtalya	Kuzey Afrika, İran
	Buğday	Gürcistan, Suriye, Kazakistan, Irak, Fas, Hırvatistan	ABD, Almanya, Fransa, İtalya	Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri
	Arpa	Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Suriye, Kazakistan, Irak, Gürcistan, Fas, Hırvatistan	Almanya, Fransa, Rusya, ABD, İtalya	Kazakistan, Özbekistan, İran, Irak, Kırgızistan, Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri
TSÜAB	Yulaf	İran, Azerbaycan	Fransa	Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri
	Mısır	Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Suriye, Kazakistan, Irak, Gürcistan, Fas, Hırvatistan, ABD, AB, Rusya, Ukrayna	Almanya, Fransa, Romanya, Rusya, ABD, İtalya	Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri, Fas, Bulgaristan
	Yonca	Özbekistan, Suriye, Kazakistan, Irak, Gürcistan, Fas, Hırvatistan	Almanya, Fransa, ABD, İtalya	Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri
	Ayçiçeği	Rusya, Ukrayna, Rusya	ABD, Fransa, Romanya	Bulgaristan
	Tah mısır	AB, Rusya, Ukrayna	ABD	Fas, Senegal
	Pamuk	AB, ABD, Azerbaycan		
	Çim tohumu	Türkmenistan, Kkct, Özbekistan, Gürcistan, Azerbaycan	Rusya, Danimarka, İtalya, İngiltere	Kazakistan, İtalya, İspanya, Polonya, Irak, İran
	Patates	Azerbaycan, Türkmenistan, Ürdün, Irak	Hollanda, Mısır, Rusya, İran	Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan

Tohumluk ithalatı yapılan ve alternatif ülkelere ilişkin soruya verilen cevaplara göre ithalatta ana tedarikçiler ürünlere göre AB üyeleri başta olmak üzere uluslararası piyasalarda yüksek üretim ve ticaret payına sahip ülkelerdir (Tablo 73). Bununla birlikte, birçok tohumluk türünde alternatif ülkelerle, mevcut tedarikçi ülkelerin aynı olması dikkat çekicidir. Bu durum, tohumlukların çoğunda mevcut ithalatçılarla ticarete devam etme eğilimi söz konusu iken elma, asma gibi fidanlar, bambu gibi bazı süs bitkisi türleri ile mısır, yonca patates tohumlarında mevcudun dışında alternatif ülkeler olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bazı tohumluk türlerinde alternatif tedarikçi arayışı olduğu da söylenebilir.

Tablo 73. Tohumluk ithalatında mevcut, rakip ve hedef ülkeler

Birlik	Tür	İthalat yapılan ülke / ülkeler	Alternatif ülke / ülkeler
FÜAB	Nektarin	İspanya, İtalya, Hollanda	İspanya, İtalya, Hollanda
	Şeftali	İspanya, İtalya, Hollanda, Fransa	İspanya, İtalya, Hollanda, AB Diğer
	Elma	Hollanda	İtalya
	Asma	Fransa	İtalya
	Yaban mersini	Polonya, Sırbistan	Hollanda, İtalya
	Cocopeet	Hindistan, Litvanya, Letonya	Srilanka, Estonya, Belarus
SÜSBİR	Bambu	Çin	Japonya
	İç mekan süs bitkisi	Hollanda, İtalya, Çin, Orta Amerika	Çin, Orta Amerika, Uzak Doğu, Hindistan
	Dış mekan süs bitkisi	İtalya, Çin, İspanya, Arnavutluk	İspanya, Arnavutluk, Mısır, İran, İtalya
	Palmiye grubu	Çin	
	S.üretim materyalleri	Hollanda	Çin
	Ihlamur	Avrupa	
	Acer türleri	İtalya, Hollanda, Almanya	
	Yapraklı türler	İspanya	
	Çiçek soğanları	Hollanda	
	Ekmeklik buğday	Fransa, İtalya	Almanya, Rusya
	Arpa	Fransa, Almanya	Avusturya
	Makarnalık buğday	İtalya	Fransa, İspanya
	Yulaf	Fransa	Avusturya
	Mısır	Almanya, Hollanda, Hırvatistan, Romanya, İtalya, Fransa	ABD
	TSÜAB	Hububat	Almanya, Hollanda, Hırvatistan, Romanya, İtalya
Yonca		Almanya, Hollanda, Hırvatistan, Romanya, İtalya	ABD
Patates		Almanya, Hollanda, Hırvatistan, Romanya, İtalya, Danimarka, İskoçya, Fransa	ABD, Polonya, Macaristan, İngiltere
Çim tohumu		ABD, Kanada, Danimarka, Polonya, Romanya, Çekya, İtalya, Fransa, Uruguay, Hollanda	Arjantin, Brezilya
Ay çiçeği		Fransa, İspanya	

5.2.2. Dış ticarete engelleyici veya kısıtlayıcı faktörler

Sektör temsilcilerine dış ticarete engelleyici, kısıtlayıcı faktörlerin neler olduğu sorulmuş ve birliklere göre farklılaşan cevaplar alınmıştır. FÜAB üyeleri ihracatta kısıtlayıcı faktörler arasında ülkelerin standardizasyon taleplerindeki farklılıklara en yüksek puanı vermiştir. Navlun maliyeti ve kur riski aynı toplam puanı alarak ikinci sırada yer almıştır. Dış pazar hakkında bilgi eksikliği ve markalaşma konusundaki eksiklik en önemli üçüncü kısıt olarak ifade edilmiştir. Bu sonuçlara göre ankete katılım sağlayan FÜAB üyeleri ithalatta kur kaynaklı riskleri, sertifikasyon ve akreditasyon farklılıklarını, karşılıklı mevzuat bilgisinin yetersizliğini en önemli kısıtlayıcı faktörler olarak ilk 3 sıraya koymuşlardır. Buna göre, FÜAB üyeleri hem ihracatta hem de ithalatta ülke mevzuat uygulamalarından kaynaklanan standart ve akreditasyonlar ile maliyeti dış ticareti kısıtlayan ya da engelleyen ana etkenler olarak değerlendirmektedir (Tablo 74).

Tablo 74. Dış ticarete engelleyici ya da kısıtlayıcı faktörler

	FÜAB		SÜSBİR		TSÜAB	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Öncelik olmaması	3		12	4	4	7
Önceki dönemde yaşanan başarısız denemeler	6	5	5		7	6
Teşvikler konusunda bilgi eksikliği	5		13	4	5	7
Dış pazar hakkında bilgi eksikliği	10	2	11	5	4	4
Dış talep yetersizliği	2	5	4		8	2
Ülkelerin standardizasyon taleplerindeki farklılıklar	13		9		18	2
Gümrük uygulamaları	7	3	14	21	8	2
İç talebin yüksekliği	5		12		8	2
Sertifikasyon ve akreditasyon farklılıkları	5	7	4		12	8
Kur kaynaklı riskler	12	9		15	6	4
Karşılıklı mevzuat bilgisi yetersizliği	4	6	11	4	8	5
Marka eksikliği	10	4	7	5	7	9
Yüksek hammadde ve ara malı fiyatları	4	5	7	6	7	4
Yüksek enerji maliyetleri	5	2			12	4
Yüksek navlun maliyeti	12	3	6	10	9	9
Yüksek finansman maliyeti		1	6	4	7	12
Yüksek gümrük vergileri		1		3	5	1
Mevzuat yasağı var		4				
Ürün tanıtım, reklam, pazarlama			1			
Kalite, standardizasyon, kurumsallık						
Yabancı dil			1			
AB'nin karantina uygulaması			1			
Paketleme			1			
İhracı yasaklı veya kısıtlı ürünler			1			
AB'nin tarife dışı engelleri			2			
Türkiye'deki karantina limitleri						3

SÜSBİR üyeleri ihracatta ilk 3 sırada gümrük uygulamaları, teşvikler konusunda bilgi eksikliği ve iç talebin yüksekliği ile öncelik olmamasını görmüştür. İthalatta ise gümrük uygulamalarına tüm anket sonuçlarının en yüksek toplam puanını vermişlerdir. Kur kaynaklı riskler ve yüksek navlun maliyetleri bunu izlemiştir. Bu sonuçlara göre ihracatta kısıtlayıcı ana faktörün talebe bağlı olarak yurt içi piyasanın öncelikli görülmesi olduğu söylenebilir. Süs bitkilerinde Hollanda gibi uluslararası piyasayı kontrol

edebilen ülkelerin olduğu dikkate alındığında, bu durum beklenen bir sonuç gibi görülebilir. Diğer yandan, sektör temsilcilerinin ihracat teşvikleri hakkında bilgi eksikliğini kısıtlayıcı faktör olarak ifade etmesini, bunların ihracatı özendirilebileceğini vurgulamaları şeklinde değerlendirmek mümkündür. İthalatta ise SÜSBİR ilk 3 sırada puanladığı faktörlerle gümrük uygulamalarını ve maliyeti en önemli unsurlar olarak gördüğünü net biçimde ortaya koymuştur.

TSÜAB'da diğer iki birlik gibi ihracatta pazar ülkelerin mevzuatından kaynaklanan standardizasyon ve akreditasyon farklılıkları ile maliyet unsurlarını, ithalatta ise bunlara ek olarak yüksek puan vererek markalaşmayı ticareti sınırlayıcı faktör olarak değerlendirmiştir.

Tüm bu sonuçlar birlikler açısından ihracat pazarı veya ithalatta tedarikçi olan ülkelerin mevzuatından kaynaklanan faktörler ile bunlar hakkında bilgi eksikliğini çok önemli kısıtlayıcı faktörler olduğunu vurgulamaktadır. Bunun çözümü ancak bir pazar bilgi ağının oluşturulması ile mümkündür. Temel sorun ise bunun kim tarafından yapılacağıdır. TÜRKTOB veya alt birlikler düzeyinde temsilcilik açma, ortak şirket kurma gibi çözümler olabileceği gibi Tarım Müşavirliklerinden de destek alınabilir. Ancak en iyi çözüm birlikler düzeyinde olmak üzere ticaret yapılan veya yapılacak olan ülkelerdeki sektör temsilcisi kuruluşlar ile ilişki kurmak ve/veya danışmanlık hizmeti almaktır.

İthalatla ilgili olarak gümrük uygulamaları kaynaklı faktörlerin ortadan kaldırılması ancak ilgili mevzuatın ticareti kolaylaştırıcı hale getirilmesi ile mümkündür. Ancak bu durum ürün güvenliği ve yurt içi üretimin korunması gibi dikkate alınması zorunlu koşulları yok saymamalıdır.

İhracat ve ithalatın maliyeti tüm birlikler açısından en önemli kısıtlayıcı faktörler arasındadır. Maliyet bazı alanlarda kısmen kontrol altına alınabilir olsa da navlun ve kur riski gibi faktörlerin etkisini sınırlamak oldukça güçtür.

Markalaşma bu faktörler arasında belki de en büyük avantajı sağlayabilecek ve eksikliğini çok hissedildiği bir faktördür. Türkiye hem bölgesinde hem de uluslararası pazarlarda birçok tarım ürünü için piyasa yapıcılar arasında en önemlilerindenidir. Artan üretimi ve ticareti bu konumunu güçlendirmeye de devam etmektedir. Ancak tohumluk piyasasında bu gücünü yeterince kullandığını söylemek güçtür. Benzer şekilde dünya tarım ürünleri pazarlarında üretim ve ticareti ile ön sıralarda yer alan Hollanda'nın patates tohumu, süs bitkileri üretim materyali ve ABD ile Fransa'nın tahıl tohumlarında ülke olarak marka haline gelmiş olması Türkiye için iyi örneklerdir. Bu ülkelerde yerleşik firmaların küresel düzeydeki konumları söz konusu avantajları kazandırmıştır. Türkiye'de sektörün bu güce ulaşabilmesi için destekleme, teşvik kadar tohumluk dış ticaretinin stratejik bir alan olarak görülmesi, reklam, Türkiye menşeli tohumluk ve ilgili ürünlere özel fuar gibi organizasyonlar, demonstrasyonlar düzenlemek ve pazar taleplerini hedefleyen AR-GE çalışmalarını yapmak bu açıdan gereklidir.

5.2.3. Ülke temsilcilikleri tercihleri

Sektörün ticaret yapılan ülke veya bölgelerde birlik, üst birlik veya firma düzeyinde temsilciliğinin olması yukarıda ihracatı kısıtlayan faktörler arasında öne çıkan pazar ve ülke mevzuatına ilişkin bilgi eksikliğini gidermenin yanı sıra markalaşma açısından oldukça önemlidir. Ancak sektör temsilcileri ile yapılan ankete göre birlik ve üst birlik düzeyinde ülke temsilcilikleri olmadığı gibi firma düzeyinde ise az sayıdadır. Ankete katılım sağlayanlardan sadece 6'sının başka ülkelerde temsilciliği vardır (Tablo 75). Bu firmaların yabancı sermayeli veya ortaklı olma ihtimali yüksektir.

Ankette katılımcılara başka ülkelerde temsilcilik olması ve bunun hangi kurum düzeyinde olması gerektiği konusundaki görüşleri de sorulmuştur. Verilen cevaplara göre temsilciliklerin üst birlik olarak

TÜRKTOB tarafından kurulmasını tercih edenler çoğunluktadır. Alt birlikler tarafından kurulmasını tercih edenler bu grubu izlerken firmalar tarafından kurulmasını tercih edenler az sayıdadır. Temsilciliğin bulunması tercih edilen ülkeler arasında Almanya, Rusya, Hollanda, Özbekistan ve Azerbaycan ilk sıralarda yer almaktadır (Tablo 76). Bu sonuçlara göre sektörel temsiliyet açısından, TÜRKTOB ve alt birlik düzeyinde temsilcilik tercihi etkin bir kurumsal yapı açısından önemlidir. Ülke tercihleri ise çoğunluğunun halen ticaret yapılan ülkeler olması nedeniyle doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Tablo 75. Başka ülkelerde temsilciliği olan firmalar

Firma	FÜAB	SÜSBİR			TSÜAB	
	A	B	C	D	E	F
ECOSA						X
Hollanda	X			X		
Almanya	X					
ABD	X					
Azerbaycan		X			X	
Türkmenistan		X				
Fransa			X			
Körfez Ülkeleri			X			
İran					X	
Rusya					X	
Ukrayna					X	

Tablo 76. Dış temsilcilikler hakkındaki tercihler

	Firma	TÜRKTOB	Alt Birlik
ECOSA	2	4	4
Pakistan	1	3	1
İran	1	4	2
Azerbaycan	5	6	4
Kırgızistan	1	2	
Kazakistan	2	5	3
Afganistan		2	1
Türkmenistan	2	3	2
Tacikistan	2	2	
Özbekistan	3	6	1
Afrika		3	3
AB		5	2
Hollanda	2	6	2
Fransa	1	5	2
Almanya		7	2
Rusya	1	6	6
Ortadoğu	1	2	1
Uzakdoğu	1	2	
ABD		5	2

KKTC	1	4	1
Körfez Ülkeleri		1	
Ukrayna		1	

5.2.4. Dış ticaret ile ilgili sorunlar

Çalıştay katılımcılarına tohumluk dış ticareti ile ilgili sorunları puanlamaları istenmiştir. Alınan cevaplara göre elde edilen sonuçlar şöyledir:

FÜAB üyeleri ihracatta en önemli sorun olarak tarife dışı engelleri, iklimsel faktörleri ve paketlemeyi, ithalatta ise sertifikasyonu, gümrük vergisini ve lojistiği göstermişlerdir. SÜSBİR hem ihracat hem de ithalatta döviz kuru ile kaliteyi en önemli sorunlar arasına alırken, ihracatta iklimsel faktörleri, ithalatta ise ürün standartlarını da bunların arasına eklemişlerdir.

TSÜAB üyeleri AB karantina uygulamasını ve sertifikasyonu ihracattaki en önemli sorun olarak görmektedir. Gümrük vergisi, ürün standartları, kalite, paketleme ve ıslahçı/telif hakları da üyeler tarafından ihracattaki önemli sorunlar arasında sıralanmıştır. İthalatta TSÜAB üyeleri gümrük vergisi, ürün standartları ve paketlemeyi ilk sıradaki sorunlar olarak nitelendirirken, döviz kuru, kalite ve mevzuatı da önemli sorunlar olarak derecelendirmişlerdir.

Tablo 77. Tohumluk dış ticaretine ilişkin sorunlar

	FÜAB		SÜSBİR		TSÜAB	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Gümrük vergisi	3	2	5	3	2	1
Tarife dışı engeller	1	3	3		5	4
Döviz kuru	3	3	2	1	3	2
İklimsel faktörler	1		1	3	3	5
Ürün standartları	3	5	3	2	2	1
Kalite	4	4	2	2	2	2
Mevzuat	3	5	3	3	3	2
Lojistik	5	2	4	4	3	3
Paketleme / ambalaj	2		3		2	1
Islahçı / telif hakları	3			4	2	4
Sertifikasyon	3	1	3	4	1	3
Aracı firmaların ihracat yapması	3					
Desteklerin olmaması	4					
AB karantina uygulaması					1	

Ölçek: 1: en önemliden başlamak üzere 5'e kadar

Bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde kalite tüm birlikler tarafından ilk sırada olmasa da en önemli sorunlar arasında değerlendirmiştir. Döviz kuru, ürün standartları, gümrük vergisi ve paketleme de benzer şekilde çoğunluk tarafından önemli sorun olarak görülmektedir. Tarife dışı engeller, iklimsel faktörler, sertifikasyon ve AB karantina uygulaması ise farklı birlikler tarafından ilk sırada görülen sorunlar arasındadır.

Çalıştayda katılımcılara yukarıda verilen ifadeler dışında açık uçlu olarak en önemli 5 sorun ve çözüm önerileri konusundaki görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Verilen cevaplara göre elde edilen sonuçlar aşağıda toplulaştırılarak verilmiştir.

Tablo 78 (Devam). Sektör temsilcilerine göre en önemli sorunlar ve çözüm önerileri

Sorun alanı	FÜAB	SÜSBİR	TSÜAB
İhracatı araçlar yapığundan hastalık ve çeşidi kontrol edilmemiş fidan daha ucuz olduğundan kaçak fidan ihraç edilebiliyor. Başka sertifikalandırılmış fidanın belgesi kullanılabiliyor. Fidan ihracatını sadece üretici yapmalıdır.	√		
Kayıt dışı üretim ve pazarlama	√		
Üretici belgesi ile satış ve ihracat yapılabilmesi gereklidir.			
Pamuk tohumunda son yıllarda oluşan durum göz önüne alınarak kontroller ve denetimleri artırılmalıdır.			√
Sertifika, kontrol, döner sermaye	√		
Tüplü fidan üretimlerin açık kök gibi değerlendirilip 10/1 etiket ve sertifika talep edilmelidir.			
Döner sermaye ücretleri maliyeti düşürücü yönde gözden geçirilmelidir.	√	√	√
Mühendislerin birden fazla firmaya danışmanlık yapması	√		
Her mühendisin tek firmaya danışmanlık yapması sağlanmalıdır.			
İhracat yasakları	√		
Materyal ve fidan ihracat yasağının kaldırılması gereklidir.			
Peyzaj amaçlı kullanılan, sökümlü yapılmış yaşlı meyve ağaçlarının (zeytin ağaçları dahil) ihracatını kısıtlayan talimatın kaldırılması gereklidir.	√	√	
TURQUALITY uygulamalarının birlikler aracılığı ile kolaylaştırılması gereklidir.	√		
Danışmanlık	√		
Yurtdışı danışmanlık hizmetlerini birlikler ve firmalarla birlikte Bakanlık ve üniversiteler ile birlikte yapılması gereklidir.			
Kur farkı ve artışları	√		
Kur artışı maliyetleri yükselttiği gibi ithalat ve ihracat kur farkları sorun olmaktadır. İthalat ve ihracatta kur farkı dengelenmelidir.			
Pazarlama hizmetleri		√	
Paketleme sorunlarının çözümü gereklidir.			

	<p>Tohum (özellikle ayçiçeği ve mısır) ihracatında alıcıların talebi doğrultusunda ilaçlama yapılması gerekebiliyor. Ancak bu ilaçların tamamı Türkiye’de ruhsatlı olmadığından bu işlem yapılamıyor. Bu konuda çalışma yapılması ve mevzuat uyumlaştırması gereklidir.</p>			✓
Altlık ve fide üretiminin yetersizliği	<p>Tohumdan ağaç yetiştiren fidanlık kurulması gereklidir.</p>		✓	
Tablo 78 (Devam).Sektör temsilcilerine göre en önemli sorunlar ve çözüm önerileri				
Sorun alanı		FÜAB	SÜSBİR	TSÜAB
Gümrük vergileri	<p>Hedef ülkelerin bazı ürünlerde rakip ülkelere göre gümrük vergisi alınmamaktadır. Bu durumun çözümü için tüm tohumlukların dahil olduğu, sıfır gümrük vergili ikili ticaret anlaşmaları yapılmalıdır.</p>		✓	✓
Kalite ve standart	<p>Ürün kalitesinde süreklilik sağlanmalıdır</p>		✓	
Kayıt, tescil sürelerinin uzunluğu	<p>Çim tohumlarında FYD raporlarının geçerliliğinin sağlanması gereklidir.</p>			✓
İthal materyal maliyetinin yüksekliği	<p>İthal materyallerin maliyetinin yüksekliği ürün maliyetini ve rekabet gücünü zayıflatmaktadır. İthalat maliyetini düşürücü çalışmalar yapılmalıdır.</p>			✓
Münavebe	<p>Tohum üretimi ve yemelik ürün üretim alanları birbirinden tamamen ayrılmalıdır. TİGEM arazileri tamamen tohum üretimine ayrılmalıdır.</p>			✓
	<p>İhracat yapılabilecek ülkelerin mevzuatı hakkında bilgi eksikliği ihracatı zorlaştırmaktadır. Bu konuda bir bilgi mekanizması kurulmalıdır.</p>	✓	✓	
	<p>AB’nin 3. ülkelerden yapılan ticaretini yasakladığı bitkilerle ilgili dosyalar ivedilikle hazırlanmalıdır.</p>		✓	
	<p>AB karantina uygulaması kapsamında çalışmalar yapılmalıdır.</p>	✓		
	<p>Bitki pasaport sisteminin tek elden yürütülmesi gereklidir.</p>		✓	
Mevzuat	<p>Değişikliklerden zamanında haberdar olabilmek için birlikler tarafından bilgi paylaşımı yapılmalıdır.</p>			✓
	<p>Değişiklikler konusunda sektör ile işbirliğinin yetersizliği giderilmelidir.</p>			✓
	<p>İthalatta karantina uygulamasında istenen tohum miktarlarının yüksekliği, anaç tohumların fiyatının yüksekliği nedeniyle sorun olmaktadır. Bu miktarlar azaltılmalıdır.</p>			✓
	<p>Türkiye’de üretim yapmak isteyen küresel ölçekteki firmaların yatırım yapmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması gereklidir.</p>			✓

6. GENEL DEĞERLENDİRME

Tohumluklar bitkisel üretimin temeli olduğu kadar ürünleri ile insan beslenmesinden, sanayiye kadar birçok alanı ilgilendirmektedir. Tohumluklar aynı zamanda yaklaşık 50 milyar \$ değerindeki üretim değeri ile de ulusal ve uluslararası tarım ürünleri piyasalarının önemli bir parçasıdır.

Dış ticaret açısından bakıldığında, 2020 itibarıyla 16 milyar \$ olan ihracat değerinin 2011'e göre yarıdan fazla arttığı görülmektedir. Tarla bitkileri tohumları bu değerden yaklaşık 10 milyar \$ (%61,5) pay alırken sebze tohumları 5 milyar \$'a (%29,7) yakın değeri ile ikinci sıradadır. Patates, süs bitkileri ile ağaç tohumları uluslararası tohumluk ticaretindeki diğer ürün gruplarıdır. Tohumluk ithalatında ürün gruplarının ağırlıkları aynı şekildedir. Üretimin ve talebin yoğunluğu düşünüldüğünde tarla bitkileri ile sebze tohumlarının dış ticaret pazarının büyük bölümüne sahip olması beklenen bir durumdur.

Uluslararası tohumluk pazarında bunların dışında dikkat çeken iki önemli yapısal özellik daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, küresel ölçekteki az sayıdaki tohumluk firmasının pazarın büyük bölümünü kontrol edebilmesidir. Örneğin, tohumluk piyasasındaki en büyük ciroya sahip iki firma Bayer ve Corteva'nın 2018 yılı ciroları 18,8 milyar \$, ilk 10 firmanın toplam cirosu ise 27,4 milyar \$'dan fazladır. Bu da 50 milyar \$ olduğu tahmin edilen küresel tohum pazarında firma bazlı çok yüksek oranlı yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci önemli yapısal özellik de ülkelerin tohumluk pazarından aldığı paylar açısından da yoğunlaşmanın söz konusu olmasıdır. Firma yoğunlaşması ile birlikte değerlendirildiğinde bu durum normal görülebilir.

Hollanda ve Fransa hem ithalat hem de ihracatta en büyük değere sahip iki ülkedir. Hollanda'nın sebze tohumlarından 2 milyar \$, Fransa'nın tarla bitkileri tohumundan 1,6 milyar \$ ihracat geliri elde etmesi tohumluk ihracatından ne kadar kazanç sağlanabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. İthalatta da aynı ülkeler yine ilk iki sırayı almaktadır. Almanya ve ABD hem ihracat hem de ithalatta ilk 4 içerisinde

olan diğer ülkelerdir. Bunlara göre, bu ülkelerin dünya tohumluk pazarındaki etkinliklerinin çok yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya tohumluk pazarının 2028'e kadar Avrupa, Güneydoğu Asya ile Güney Amerika'da hızlı büyümesi beklenmektedir. Türkiye dünya tohumluk pazarından düşük oranlı paylar alsa da bu eğilimleri dikkate alarak üretim ve dış ticaret stratejisini oluşturması ile hem kamunun hem de özel sektörün bunlara göre çalışması, sözü edilen payı da artıracaktır.

Türkiye'de tohumluk üretiminin yaklaşık 100 yılı aşan bir geçmişi bulunmaktadır. Tohumluk sektörünün kronolojisinde 1959'da kurulan Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyon Enstitüsü, 1961'de ilk özel tohumculuk şirketinin kurulması, 1984'de tohumluk ithalatının serbest bırakılması, 1985'de tohumluk teşvik kararnamesi, 2004 yılında ıslahçı haklarının düzenlenmesi ve koruma altına alınması, 2006 yılında yürürlüğe giren Tohumculuk Kanunu ile 2007'de TÜRKTÖB'un kurulması yapı taşlarıdır. ISTA, UPOV, ISF ve OECD tohum sertifikasyon sistemine üyelikler ise sektörün uluslararası düzeyde temsiliyeti ve ticaretteki konumunu güçlendirebilmesi için oldukça önemlidir.

Sektörde iki ana kurumsal yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ana sorumlu olduğu kamudur. Bakanlık tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili tüm düzenlemelerden sorumlu iken, Ticaret Bakanlığı dış ticaret ile ilgili düzenlemeler kapsamında yetkilerini kullanmaktadır. İkinci kurumsal yapı ise tohumluk üretim ve ticareti yapanların üyesi olduğu 7 alt birlik ile birlikte bunların üst örgütü olan TÜRKTÖB'dur. TÜRKTÖB'un alt birlikler üzerinden toplam üye sayısı bu raporun yazımı aşamasında alınan verilere göre 30 binin üzerindedir. Üyelerin büyük bölümünün batı bölgelerde olması üretim ve dış ticaretin de buralarda yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

Tohumluk Islah İstasyonlarının 1925'de kurulmasıyla başlayan tohumluk üretimi, son 10 yılda yakaladığı ivme ile birçok türde kendine yeter hale gelmiştir. Tohumluk üretiminde 2016'da 1 milyon ton sınırı geçilirken, 2020'de 1,4 milyon ton üretim yapılmıştır. Üretimde patates, buğday ve arpa ilk üç sırayı almaktadır. Tohumluk desteklemeleri, mevzuat düzenlemeleri ve sektörün kendi dinamikleri ile izlediği gelişim stratejileri bu artışın temel etkenleridir.

Çalışmanın odak noktası olan üretim materyali niteliği taşıyan tohumlukların dış ticareti açısından bakıldığında, üretimdeki artışla birlikte ithalatın azaldığı, ihracatın arttığı, böylece dış ticaret açığının dış ticaret fazlasına dönüştüğü görülmektedir. 2013-2022 döneminde, ihracat %86,4 artarken, ithalat %14,4 azalmıştır. İthalattaki azalma düşük oranlı gibi görünse de ihracattaki çok yüksek oranlı artış, dönem içerisinde 163 milyar \$'a yaklaşan dış ticaret açığından, 2022'de 80 milyar \$ fazla seviyesine gelmesini sağlamıştır. Bu durum, ihracatın ithalatı karşılama oranını da %130'a yaklaştırmıştır.

İhracatta en önemli ürün grubu tarla bitkileri tohumlarının ağırlıklı olduğu tohum grubudur. Sebze tohumları yine bu grup içerisinde yer almaktadır. Toplam tohumluk dış ticaret hacminin büyük bölümüne de bu iki alt grup sahiptir. Süs bitkileri arasında canlı bitkiler, fidanlarda meyve fidanları önemli alt ürün gruplarıdır.

İhracatta diğer önemli bir gösterge ürün bazı yoğunlaşmanın yüksekliğidir. Tohumluk ihracatının %31,4'ü sadece ayçiçeğine aittir. Buna mısırın %17,2 olan payı ile birlikte açık hava bitkileri ve meyve fidanları da eklendiğinde bu 4 ürünün ihracattan aldığı payın %63,2 olduğu, ilk 8 ürünün payının ise %75'i geçtiği görülmektedir. İthalatta yoğunlaşma biraz daha düşük olmakla birlikte yine önemli derecede yoğunlaşma olduğu söylenebilir. Aspir, mısır, domates ve sebze tohumlarından (diğer) ilk 4 sıradaki ürünlerin ithalattan aldığı pay %41,4, ilk 8 ürünün aldığı pay da %63,8'dir.

Ülkelere göre dış ticarete bakıldığında, Rusya'nın hem ihracat hem de ithalatta ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Irak ve İtalya ihracatta, Hollanda ve Fransa ithalatta ilk 3 içerisindeki diğer ülkelerdir.

Tohumluk dış ticaretinin genel görünümü ve yapısı açıklandığı şekilde iken alt ürün grupları ve ülkeler düzeyinde bir değerlendirme, ilgili bölümlerde yeterli detayda yapıldığından, bu bölümde yapılmamıştır. Bunun yerine çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre sektörün dış ticaretinin geliştirilmesi açısından yararlı olabileceği değerlendirilen bazı konular üzerinde durulmuştur.

- ✓ Yoğunlaşma: İhracatta yüksek oranlı yoğunlaşma ürün çeşitlenmesinin olmadığını, sadece ayçiçeğinin ihracatındaki bir aksaklığın dahi tohumluk ihracat gelirinin önemli ölçüde azalabileceğini, yaşanabilecek pazar kayıplarının ciddi sorunlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun çözümü için ihracatta ürün çeşitliliğinin artırılması gereklidir.
- ✓ Uluslararası pazardan alınan payın düşüklüğü: Türkiye'nin uluslararası tohumluk pazarından aldığı payın hem toplam hem de ülke ve ürünler açısından birkaç iyi örnek dışında düşük olduğu ilgili bölümlerde belirtilmiştir. Bu payın artırılması için tanıtım çalışmaları başta olmak üzere gerekli çalışmalar yapılmalıdır.
- ✓ Potansiyel pazarlara giriş: Türkiye tohumluk pazarında belirli ürünlere olduğu kadar ECOSA bölgesi gibi belirli ülkelere odaklanmış görünmektedir. Ancak buralarda dahi istenen ticaret paylarına ulaşılamamıştır. Dolayısıyla sektörün ihracat hedef pazarlarını gözden geçirmesi ve çalışmanın ilgili bölümlerinde de belirtildiği gibi ilk aşamada Asya ve Kuzey Afrika başta olmak üzere yeni pazarlara girmesi, ayrıca ECOSA ve AB gibi mevcut pazarlarda konumunu güçlendirmesi gerekmektedir.
- ✓ Uluslararası piyasalarda güçlü şirketlerin oluşturulması: Dünya tohumluk pazarında büyük şirketlerin piyasayı dolayısıyla da rekabeti kontrol altında tuttuğu daha önce belirtilmişti. Türkiye'nin bu açıdan dezavantajlı olduğu da açıktır. Ancak bu kısa sürede mümkün olmasa da bazı avantajlar sağlanamayacak bir durum değildir. Uluslararası piyasada şirket satın alma veya birleşmeler ile ortaklık kurma gibi yollarla ürün veya ülke bazlı küçük-orta ölçekte olan ancak etkinliği yüksek şirketler oluşturmak mümkündür. Çin menşeli şirketlerin yanı sıra küresel ölçekteki şirketlerin kendi aralarında yaptıkları faaliyetler dahi bu açıdan önemli örneklerdir.
- ✓ Yurtdışı sektör temsilcilikleri: Sektörün diğer ülkelere ihracat yapabilmesi için bu ülkelerde bağlantı noktalarının olması önemlidir. Şirket düzeyinde bazı temsilciliklerin varlığı olsa da bunların sektörün tamamına ihracat olanağı sağlaması ve lobi faaliyeti yürütebilmesi mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında, AB ile başlamak üzere sektörün üst örgütü TÜRKTOB'un temsilcilik bulundurması gerektiği düşünülmektedir. Bu temsilciliklerin tarım müşavirlikleri ile koordineli çalışması da son derece önemlidir.
- ✓ Mevzuat: Sektör tarafından birçok alanda mevzuat düzenlemesi gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte mevzuat oluşturmak kamu otoritesinin görevidir. Mevzuat konusunda yapılacak olan dış ticarete ilişkin düzenlemeler ihracatı artırabileceği gibi ithalatı da kolaylaştırabilir.
- ✓ Pazar bilgi ağının kurulması: Çalıştayda, sektör görüşmelerinde ve daha önce yapılan çalışmalarda en önemli sorunlardan önde gelenleri arasında pazar bilgi sisteminin eksikliği olduğu belirtilmiştir. Yurtdışı temsilcilikler bu açıdan da önemlidir. Ancak kısa vadede daha etkili yol kamunun ve alt birliklerin katkısı alınarak TÜRKTOB'un bir dış ticaret rehberi çalışması yapması ve sonraki aşamada dış ticaret portalı oluşturmasıdır. Bu çalışmalarla hem Türkiye'nin dış ticaret mevzuatı hem de diğer ülkelerin mevzuatı toplulaştırılmış olacağı gibi ticaret bağlantıları da kurulabilecektir. Burada da tarım müşavirliklerinin ya da uluslararası danışmanlık firmalarının desteği alınabilir.

- ✓ Tanıtım ve marka değeri yaratılması: Tohumluk sektörünün dış ticaretini sınırlayan faktörler arasında Türkiye’de üretilen tohumluğun yurtdışında tanınırlığının yetersiz olması önemlidir. Sektörün de ifade ettiği gibi bunun geçmişten gelen ancak etkileri halen devam eden nedenleri bulunmaktadır. Bu etkileri en aza indirmek için yurtdışı veya yurtiçi fuar ve etkinlikler önemlidir. Ancak bunlar belirli bir düzeyde fayda sağlayabilir. Etkili çözüm, bu faaliyetlerin yapılması ile birlikte, Türkiye’de üretilen tohumların kalitesinin artırılması ve bunlara ilişkin olumsuz algının ortadan kaldırılmasıdır. Bu da ancak uluslararası düzeyde bir marka yaratılması ile mümkündür.
- ✓ Pazar odaklı üretim: Tohumlukların hedef pazarlarda istenen kalite ve standartlarda üretilmesi ihracatı önemli ölçüde artıracaktır. Diğer ülkelerde üretim de bu açıdan etkili bir yol olabilir. Aynı durum Türkiye pazarı için de geçerlidir. Türkiye için de yağlı tohumlar, yem bitkileri, sebze ve çim gibi tohumluklarda öncelikli olmak üzere ithalatı azaltıcı nitelikte ürünlerin geliştirilmesi önemlidir.
- ✓ Ar-Ge: Tohumluk pazarının hem yurtiçinde hem de dış pazarlarda geliştirilebilmesi ürünlerinin kalitesi ile mümkündür. Bu da ancak ar-ge ile yapılabilir. Her ne kadar tohumluk üretiminde ar-ge çok uzun dönemli ve finansman ihtiyacı yüksek bir alan olsa da hem kamu hem de özel sektörün işbirliği içinde yürütmesi gerekli vazgeçilmez bir faaliyettir.
- ✓ İhracatın öncelik haline gelmesi: Hem bu çalışmada hem de daha önce yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre sektördeki bazı firmalar için iç piyasa dış pazardan daha önceliklidir. Bu durum, ihracatın gelişmesini engelleyen önemli bir faktördür. İhracatın firma stratejilerinde öncelikli hedefler arasında yer alması, firmalar kadar sektör için de önemli avantajlar sağlayacaktır.
- ✓ Dış ticaret uzmanlığının geliştirilmesi: Tohumluk ihracat ve ithalatı, ürün niteliğine bağlı olarak uzmanlık gerektiren bir ticari faaliyettir. Hem mevcut hem de yeni işe alınacak dış ticaret personelinin yabancı dil başta olmak üzere mevzuatı, gümrük işlemleri, pazar geliştirme gibi alanlardaki niteliklerinin eğitimlerle artırılması gereklidir.
- ✓ Alternatif pazar olanakları oluşturma: Tohumluk doğrudan bitkisel üretim amaçlı olarak dış ticarete konu olabilirken, süs bitkileri veya meyve fidanları gibi ürünler için inşaat veya peyzaj amaçlı kullanım gibi alternatif pazarlar mevcuttur. Yerli veya yabancı, yurtdışı müteahhitlik firmaları veya belediyelerle işbirliği yeni pazarların oluşması kadar mevcut pazarların gelişimini de sağlayabilir. ECOSA bölgesinde yürütülen inşaat ve peyzaj projeleri bu açıdan iyi örneklerdir.
- ✓ Pazarlama hizmetleri: Tohumlukların satışı, paketlenmesi, taşınması, depolanması gibi pazarlama faaliyetlerinin uygun koşullarda yapılabilmesi dış ticaretin geliştirilmesi açısından önemlidir. Hollanda’nın oldukça etkin olduğu süs bitkileri pazarında uçak ile erişim, mezat vb. uygulamaları yol göstericidir.
- ✓ Sertifika ve karantina uygulamaları: Tohum lisans kotalarının zamanında belirlenmesi, ISTA, gümrük alanlarında yetersiz depolama koşulları, karantina uygulamalarının aksaklıklara neden olması gibi sektör tarafından dış ticareti zorlaştırdığı aktarılan konularda gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Sektör tarafından sertifika geçerliliği veya sertifikaların gecikmesi açısından NAL sertifikalarının kabulünün önemli çözüm olabileceği belirtilmektedir.
- ✓ Destek ve kredi: İhracat ve ithalat maliyeti nedeniyle yüksek finansman gerektiren bir ticari faaliyettir. Firmalar bu finansmanın karşılanmasında zaman zaman zorlanabilmektedir. Dış

ticaret destekleri veya kredileri gibi finansman olanaklarının oluşturulması bu açıdan dış ticareti geliştirici, kolaylaştırıcı yönde olumlu etki yapabilir.

- ✓ Kayıt dışı üretim ve ticaret: Kayıt dışılık sektörün önemli sorunları arasındadır. Üretimde kayıt dışılık, sertifikasız üründen dolayı kalite sorunları oluşturmakta, bu ürünlerin sertifikalı ürünleri üzerinden ihracata gitmesi ise pazar kayıplarına neden olmaktadır. Bu nedenle, denetim ve kontrollerin artırılarak kayıt dışılık ortadan kaldırılmalıdır. Burada kamu kadar özel sektörün de önemli sorumluluğu bulunmaktadır. Sektörün kendi içinde otokontrol sistemini geliştirmesi kayıt dışı faaliyetleri engellemede önemli katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Bağcı, S.A., Yılmaz, K., 2016. Türkiye Tohumculuk Sektöründeki Gelişmeler ile Bu Gelişmelerin Sertifikalı Tohumluk Kullanımına ve Verim Üzerine Muhtemel Etkileri, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 2016, 25 (Özel sayı-1):299-303, https://www.researchgate.net/publication/311880322_Turkiye_Tohumculuk_Sektorundeki_Gelismeler_ile_Bu_Gelismelerin_Sertifikali_Tohumluk_Kullanimina_ve_Verim_Uzerine_Muhtemel_Etkileri
- Balkaya, A. Duman, İ., Arın, L. Özcan, M., Demir, İ., Kandemir, D., Ermiş, S., Sarıbaş, Ş., 2020. Bahçe Bitkilerinde Tohum Üretimi Mevcut Durum ve Gelecek, Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi, 13-17 Ocak 2020, Ankara
- Databridge, 2023. Global Commercial Seeds Market - Industry Trends and Forecast to 2029, <https://www.databridgemarketresearch.com/reports/global-commercial-seeds-market>
- Deconinck, K., 2019. From Big Six to Big Four: New OECD Study Sheds Light on Concentration and Competition in Seed Markets, <https://european-seed.com/2019/02/from-big-six-to-big-four-new-oecd-study-sheds-light-on-concentration-and-competition-in-seed-markets/>
- EMR, 2023a. Global Commercial Seeds Market Outlook, <https://www.expertmarketresearch.com/reports/seeds-market>
- EMR, 2023b. Global Wheat Seed Market Outlook, <https://www.expertmarketresearch.com/reports/wheat-seed-market>
- FÜAB, 2022. Fidancılık Sektör Analizi ve Geliştirme Raporu, <https://fuab.org.tr/yukleme/fidancilik-sektor-analiz-ve-gelistirme-raporu-2022.pdf>
- Hayaloğlu, P., 2015. MINT Ülkelerinde Demokrasi Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkilemektedir?, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 1 (1) 2015, 17-29, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/161807>
- OECD, 2018. Concentration in Seed Markets, Potential Effects and Policy Responses, <https://doi.org/10.1787/9789264308367-en>

- SÜSBİR, 2022. Süs Bitkileri Sektör Raporu 2022, <https://www.susbir.org.tr/belgeler/raporlar/susbitkileri-sektor-raporu-2022.pdf>
- The Business Research Company, 2023. Seeds Global Market Report 2023, <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/seeds-global-market-report#:~:text=The%20global%20seeds%20market%20size,least%20in%20the%20short%20term.>
- TİGEM, 2022. Tohumculuk Sektör Raporu 2021, <https://www.tigem.gov.tr/WebUserFile/DosyaGaleri/2018/2/a374cc25-acc1-44e8-a546-63b4c8bce146/dosya/2021%20YILI%20TOHUMCULUK%20SEKTOR%20RAPORU.pdf>
- TOB, 2019. III. Tarım Orman Şurası Raporları, <http://www.tarimormansurasi.gov.tr>
- Trade Map ü 2023. ITC Trade Map Veritabanı, <https://www.trademap.org/>
- TÜİK, 2023. TÜİK İstatistik Veritabaları, <https://www.tuik.gov.tr>
- TÜRKTÖB, 2023a. TÜRKTÖB İnternet Sitesi, <https://www.turktob.org.tr/tr>
- TÜRKTÖB, 2023b. Tohumculuk Sektörü Ulusal Strateji Raporu, <https://www.turktob.org.tr/uploads/plugo/TURKTÖB%20-%20TOHUMCULUK%20SEKTÖRÜ%20ULUSAL%20STRATEJİ%20RAPORU.pdf>
- TSÜAB, 2017. Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Ulusal Strateji Raporu, Tohumculuk Sektörü Ulusal Strateji Geliştirme Projesi, <https://www.tsuab.org.tr/ckfinder/userfiles/files/tussidetsuabrapor.pdf>
- Weber, A., 2022. The Big Six to the Big Four: The Rise of the Seed and AgroChemical Oligopoly, <https://www.ocf.berkeley.edu/~prb/the-big-six-to-the-big-four-the-rise-of-the-seed-and-agrochemical-oligopoly/>
- Zhang, J., 2019. op 20 Global Seed Companies in 2018, <https://news.agropages.com/News/NewsDetail--32780.htm>

EKLER

Ek Tablo 1. Tohumluk GTİP Kodları ve Ürün Tanımları

Ana grup	Grup	GTİP	Ürün Tanımı
Tohumlar	Baklagiller	071310100019	Diğer bezelye; kabuksuz (kuru, tohumluk)
Tohumlar	Baklagiller	071320000011	Nohut; kabuksuz (kuru, tohumluk)
Tohumlar	Baklagiller	071331000011	Fasulye (<i>Vigna mungo</i> (L.) Hepper veya <i>vignaradiata</i> (L.) wilezek türleri; kuru, kabuksuz, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071332000011	Küçük kırmızı (<i>Adzuki</i>) fasulye; kuru, kabuksuz, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071333100000	Adi fasulye (beyaz fasulye dahil) kabuksuz (kuru) tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071333100011	Barbunya; kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071333100019	Adi fasulye (beyaz fasulye dahil) (<i>Phaseolus vulgaris</i>); barbunya hariç, kuru, kabuksuz, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071335000011	Börtülce (<i>Vigna unguiculata</i>); kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071339000011	Diğer fasulyeler; kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071340000011	Mercimek; kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071350000011	Bakla, at baklası; kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071360000011	Güvercin bezelye (<i>Cajanus cajan</i>); kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071390000012	Barbunya; kabuksuz (kuru) tohumluk
Tohumlar	Baklagiller	071390000013	Diğer baklagiller; kabuksuz, kuru, tohumluk
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	071310100011	Yem bezelyesi; kabuksuz (kuru, tohumluk)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120921000000	Yonca tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120922100000	Kırmızı üçgül tohumu (<i>Trifolium pratense</i> L.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120922800000	Diğer üçgül tohumları
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120923110000	Çayır tohumları (<i>Festuca pratensis</i> Huds.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120923150000	Kırmızı çayır otu tohumları (<i>Festuca rubra</i> L.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120923800011	Koyun çayır otu tohumları (<i>Festuca ovina</i> L.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120923800019	Diğer çayır otu tohumları
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120924000000	Kentucky mavi otu tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120925100000	İtalyan çimi tohumu (westerwold dahil) (<i>Lolium multiflorum</i> Lam.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120925900000	İngiliz çimi tohumu (<i>Lolium perenne</i> L.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450011	<i>Vicia sativa</i> L. türü fiğ
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450012	Diğer tür fiğ
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450013	<i>Poa palustris</i> L., <i>Poa trivialis</i> L. cinsi tohumlar
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450014	Domuz ayrığı tohumu (<i>Dactylis glomerata</i> L.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450015	Tavus otları (<i>Agrostis</i>) tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929450016	Çayır kelp kuyruğu otu tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929500000	Acı bakla tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929600000	Hayvan yemi olan pancar tohumu (<i>Beta vulgaris</i> var. <i>alba</i>)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929800011	Melez çim tohumu (<i>Lolium X hybridum</i> Hausskn.)

Ek Tablo 2 (Devam). Tohumluk GTİP Kodları ve Ürün Tanımları

Ana grup	Grup	GTİP	Ürün Tanımı
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929800014	Korunga (Onobrychis sativa L.) tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929800015	Burçak tohumu (Vicia ervilia Willd.)
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929800016	Sorgum tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri	120929800017	Yem şalgamı tohumu
Tohumlar	Çim çayırotu ve yem bitkileri (Süs bitkileri - Canlı bitkiler)	120929800018	Diğer yem bitkilerinin tohumları
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060230000000	Rododendronlar ve açelyalar; aşılı veya aşısız
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060240000000	Gül çelikleri, daldırmaları veya köklendirilmiş; aşılı veya aşısız
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290410029	Canlı diğer orman ağaçları
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290450011	Diğer ağaç ve çalıların köklendirilmiş çelikleri
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290450012	Diğer ağaç ve çalıların köklendirilmiş fidanları
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290460000	Canlı açık hava ağaç ve çalları (meyve ve orman ağaç/fide/çelikleri hariç); çıplak kökleriyle birlikte olanlar
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290470000	Kozalaklı ve yaprak dökmeyen açık hava canlı ağaçları; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290480000	Canlı açık hava diğer ağaç ve çalları; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290490000	Diğer ağaç ve çalıların köklendirilmemiş çelik ve fidanları
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290500000	Diğer açık hava bitkileri
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290700011	Oda bitkilerinin köklendirilmiş çelikleri (kaktüsler hariç)
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290700012	Oda bitkilerinin köklendirilmiş fidanları (kaktüsler hariç)
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290910000	Oda bitkileri; tomurcuklu/çiçek açmış çiçekler (kaktüsler hariç)
Süs bitkileri	Canlı bitkiler	060290990000	Diğer oda bitkileri
Süs bitkileri	Çiçek tohumları	120930000000	Genellikle çiçekler için yetiştirilen otsu bitkilerin tohumları
Süs bitkileri	Çiçek tohumları	120999910000	Genellikle çiçekleri için yetiştirilen bitkilerin tohumları (1209.30 00 00 hariç)
Süs bitkileri	Soğanlar	060110100000	Sümbül soğanı; dinlenme halinde
Süs bitkileri	Soğanlar	060110200000	Nergis soğanı; dinlenme halinde
Süs bitkileri	Soğanlar	060110300000	Lale soğanı; dinlenme halinde
Süs bitkileri	Soğanlar	060110400000	Glavyöl soğanı; dinlenme halinde
Süs bitkileri	Soğanlar	060110901000	Diğer çiçeklerin soğanı; dinlenme halinde
Süs bitkileri	Soğanlar	060110909000	Yumrulu kökler, küçük soğanlar, sürgün başları ve rizomlar (dinlenme halinde)
Süs bitkileri	Soğanlar	060120300011	Orkide soğanı; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş
Süs bitkileri	Soğanlar	060120300012	Sümbül soğanı; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş
Süs bitkileri	Soğanlar	060120300013	Nergis soğanı; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş
Süs bitkileri	Soğanlar	060120300014	Lale soğanı; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş
Süs bitkileri	Soğanlar	060120901011	Glavyöller; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş
Süs bitkileri	Soğanlar	060120901019	Diğer çiçek soğanları; sürgün vermiş veya çiçeklenmiş

Ek Tablo 3 (Devam). Tohumluk GTİP Kodları ve Ürün Tanımları

Ana grup	Grup	GTİP	Ürün Tanımı
Süs bitkileri	Soğanlar	060120909000	Diğer yumrular, yumrulu diğer kökler, küçük soğan, vb.; sürgün vermiş veya çiçeklenmi
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	070110000000	Patates; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120110000000	Soya fasulyesi; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120230000000	Yer fıstığı; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120400100000	Keten tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120510100000	Rep veya kolza tohumları (düşük erusik asitli); tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120590000000	Rep veya kolza tohumları (yüksek erusik asitli)
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120600100000	Ayçiçeği tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120710000000	Palm meyvesi ve çekirdeği (kırılmış olsun olmasın)
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120721000000	Pamuk tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120730000000	Hint yağı tohumu
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120740100000	Susam tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120750100000	Hardal tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120760000000	Aspir (Carthamus tinctorius) tohumu
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120791100000	Haşhaş tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120799200000	Diğer yağı tohumlar; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120799200011	Chia tohumu; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120799200019	Diğer yağı tohumlar ve meyveler; tohumluk
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120799910000	Kenevir (kendir) tohumu; tohumluk olanlar hariç
Tohumlar	Endüstri Bitkileri	120910000000	Şeker pancarı tohumu
Fidan	Fidan	060210100000	Köklendirilmemiş asma çelikleri ve daldırmalar
Fidan	Fidan	060210900000	Diğer köklendirilmemiş çelik ve daldırmalar
Fidan	Fidan	060220100000	Asma; aşıllı veya köklendirilmiş
Fidan	Fidan	060220200000	Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen canlı ağ, çalılar; çıplak kökleriyle birlikte olanlar (asma hariç)
Fidan	Fidan	060220300000	Canlı narenciye fide ve ağaçları; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Fidan	Fidan	060220800011	Canlı kestane fide ve ağaçları; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Fidan	Fidan	060220800012	Canlı fıstık çamı fide ve ağaçları; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Fidan	Fidan	060220800019	Meyveleri veya sert kabuklu meyveleri yenilen canlı diğer ağaçlar, çalılar; çıplak kökleriyle birlikte olanlar hariç
Fidan	Fidan	060220900011	Kestane fidesi; aşıllı veya aşızsız
Fidan	Fidan	060220900012	Fıstık çamı; aşıllı veya aşızsız
Fidan	Fidan	060220900019	Meyveleri yenilen diğer ağaç ve çalılar; aşıllı veya aşızsız
Fidan	Fidan	060290200000	Ananas fidanı
Fidan	Fidan	060290300000	Sebze ve çilek fideleri

Ek Tablo 4 (Devam). Tohumluk GTİP Kodları ve Ürün Tanımları

Ana grup	Grup	GTİP	Ürün Tanımı
Fidan	Fidan	120999100000	Orman ağaçlarının tohumları
Fidan	Fidan	120999991000	Meyve ağaçları tohumları
Fidan	Fidan	121299410000	Keçiboynuzu tohumu (soyulmamış, ezilmemiş veya öğütülmemiş)
Fidan	Fidan	121299490000	Keçiboynuzu tohumu (diğer hallerde)
Tohumlar	Sebze	060290100000	Mantar miselleri
Tohumlar	Sebze	070310110000	Arpacık soğanı (taze/soğutulmuş)
Tohumlar	Sebze	070320000012	Kuru sarımsak
Tohumlar	Sebze	071290110000	Tatlı mısır (tohumluk) (melez) (kurutulmuş)
Tohumlar	Sebze	120770000000	Kavun, Karpuz tohumu
Tohumlar	Sebze	120991300000	Salata pancarı veya kırmızı pancar tohumu (Beta vulgaris var. conditiva)
Tohumlar	Sebze	120991800011	Kabak tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800012	Domates tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800013	Hıyar tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800014	Soğan tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800015	Havuç tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800016	Marul tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800017	Karnabahar tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800018	Maydanoz tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800021	Ispanak tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800022	Bamya tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800023	Baş salata tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800024	Biber tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800025	Patlıcan tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800026	Turp tohumu
Tohumlar	Sebze	120991800029	Diğer sebze tohumları
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100111000000	Makarnalık buğday (durum buğday); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100191100000	Kaplıca (kızıl) buğday; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100191200011	Adi buğday; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100191200012	Mahlut; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100191900000	Tohumluk diğer buğdaylar
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100210000000	Çavdar; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100310000011	Beyaz arpa; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100310000019	Arpa (beyaz arpa hariç); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100410000000	Yulaf; tohumluk

Ek Tablo 5 (Devam). Tohumluk GTİP Kodları ve Ürün Tanımları

Ana grup	Grup	GTİP	Ürün Tanımı
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100510130000	Mısır (üçlü melez); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100510150000	Mısır (tek melez); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100510180000	Mısır (diğer melezler); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100510900000	Mısır (melezler hariç); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100610100000	Pirinç (kavuz içinde bulunan (çeltik)); tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100710100000	Koca darı (Grain Sorghum); melezler, tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100710900000	Koca darı (Grain Sorghum); melezler olmayan, tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100821000011	Darı; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100821000012	Akdarı; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100850000000	Kinoa (Chenopodium quinoa)
Tohumlar	Tarla Bitkileri	100860000011	Buğday ve çavdar melezi; tohumluk
Tohumlar	Tarla Bitkileri	120999999011	Tütün tohumu
Tohumlar	Tarla Bitkileri	120999999018	Ekim amacıyla kullanılan diğer tohum, meyve ve sporlar

Kaynak: BÜGEM, 2023, TÜRKTOB, 2023, TÜİK, 2023

Ek Tablo 6. AB, Balkanlar, ECOSA, Güney Asya, MENA ve MINT Ülkeleri

AB	Balkanlar	ECOSA	GÜNEY ASYA	MENA	MINT
Almanya	Arnavutluk	Afganistan	Afganistan	BAE	Meksika
Avusturya	Bosna Hersek	Azerbaycan	Bangladeş	Bahreyn	Endonezya
Belçika	Bulgaristan	İran	Bhutan	Cezayir	Nijerya
Bulgaristan	Hırvatistan	Kazakistan	Hindistan	Fas	Türkiye
Çekya	Karadağ	Kırgızistan	Maldivler	Filistin	
Danimarka	Kuzey Makedonya	Özbekistan	Nepal	Irak	
Estonya	Romanya	Pakistan	Pakistan	İran	
Finlandiya	Sırbistan	Tacikistan	Sri-Lanka	İsrail	
Fransa	Slovenya	Türkiye	Katar	Katar	
G. Kıbrıs Rum Y.	Türkiye	Türkmenistan	Kuveyt	Kuveyt	
Hırvatistan			Libya	Libya	
Hollanda			Lübnan	Lübnan	
İrlanda			Mısır	Mısır	
İspanya			Suriye	Suriye	
İsveç			S. Arabistan	S. Arabistan	
İtalya			Tunus	Tunus	
Letonya			Umman	Umman	
Litvanya			Ürdün	Ürdün	
Lüksemburg			Yemen	Yemen	
Macaristan					
Malta					
Polonya					
Portekiz					
Romanya					
Slovakya					
Slovenya					
Yunanistan					

